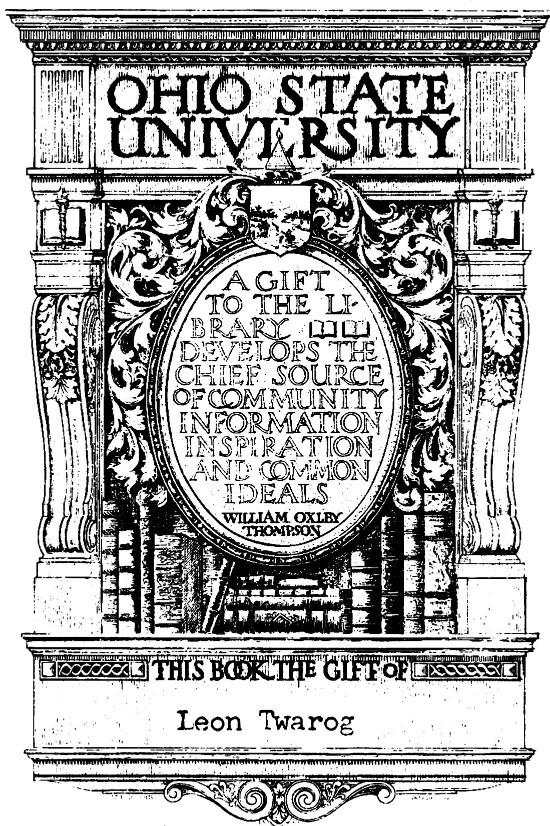
J. HOWARD MOORE

DIVLJI PREOSTACI

S engleskog
T. CVETKOV

CIJENA DOLAR I POL

OHIO STATE
UNIVERSITY
A GIFT
TO THE LI-
BRARY
DEVELOPS THE
CHIEF SOURCE
OF COMMUNITY
INFORMATION
INSPIRATION
AND COMMON
IDEALS
WILLIAM OXLEY
THOMPSON
THIS BOOK THE GIFT OF
Leon Twarog

DIVLJI PREOSTACI

Od

profesora J. Howard Moore-a

Autor slijedećih djela:
„Sveopće srodstvo", „Nova etika",
„Etika i odgoj", „Zakon biogeneze" itd.

S engleskog

T. Cvetkov

CHICAGO, ILL.
Izdala knjižara „Novi Svijet"
1924.

ADRIA PRINTING CO. 618 1734 N. HALSTED STREET
CHICAGO, ILLINOIS

OPASKA NAKLADNIKA.

Materijal ove knjige bio je najprije predavan u obliku zadaća kod Crane Technical High School, Chicago. Te su zadaće sačinjavale dio većeg tečaja predavanja o ETICI (ćudoredju).

Slike su načinili Roy Olson i L. F. Simmons.

SADRŽAJ.

Strana

Strana

SLIKE.

DIO I.

Porijetlo domaćih životinja.

1. PODTEČAJ U PET ZADAĆA.

Ova zadaća o „porijetlu domaćih životinja" jeste priprema za zadaću drugu. A zadaće druga i treća jesu priprema za četvrtu i petu zadaću o „Divljim preostacima kod viših naroda".

Prve tri zadaće ovog niza nisu, dakle, izravno etičke — nego tek neizravno. Njihova je svrha, da razjasne zadaću četvrtu i petu, koje **su** etičke.

Mi najprije proučavamo preostatke divljeg života kod domaćih životinja, a zatim preostatke kod čovjeka. No prije nego proučimo divlje preostatke kod domaćih životinja, moramo prvo znati, da su domaće životinje bile nekada divlje životinje; još moramo nešto saznati o načinu njihova života.

2. DOMAĆE I DIVLJE ŽIVOTINJE.

Sve su domaće životinje nastale iz divljih životinja. I sam čovjek je nekada bio divlja životinja — prije nego je stao graditi kuće, obradjivati zemlju, šivati odjeću, praviti kola, stvarati umjetnost i nauku i prije nego je bio u stanju pripitomljivati životinje.

U više slučajeva možemo prstom pokazati na onu divlju vrst, od koje potječe ova ili ona domaća životinja. U drugim je slučajevima to nemoguće. To bi moglo biti usljed činjenice, što su se pripitomljene vrste tako promijenile, da ih se više ne može smatrati istovjetnima sa vrstama njihove stare loze; a možda je to i radi toga, što su divlje vrste utamanjene, od kako je počelo pripitomljivanje, tako da su ostale samo vrste u domaćem stanju. Potonje vrijedi gledom na deve. Nema divljih deva. Sve deve, što ih je na svijetu, jesu domaće životinje.

„Divlje“ se odnosi na one vrsti bića, koja nisu vezana sa ljudima. Katkada se misli, da divlje životinje borave u nenaravnom stanju. To nije istina. Umjetna je upravo okolica domaćih životinja i čovjeka.

Životinje se je pripitomilo u razne svrhe: ovcu radi vune, konja radi njegove snage i brzine, kravu radi mesa i mlijeka, svinju radi „slanine“, ptice radi jaja i perja, psa radi lova i društva, pčelu radi meda, kanarinca radi njegovog pjevanja i zlatnu ribicu radi njenih čari i ljepote.

Za vrijeme pripitomljivanja promijenila se je znatno — i tjelesno i duševno — većina domaćih životinja. Te su promjene nastale, da bi se životinje što bolje udesile prema ljudskim potrebama. A ovakve promjene će se vršiti i nadalje. Najveće jabuke i krumpiri nastali su iz divljih vrsta, koje su tako male i neukusne, da bi na njih naš raskošni ukus danas gledao sa prezirom. Vjerojatno je, da mi ne bi jeli divlji krumpir u stanju, kako je bio, kad su ga Indijanci počeli obradjivati. No Indijanci su ga jeli, jer su njihova vrela hrane u ono doba bila vrlo malobrojna.

Velike su promjene kod domaćih životinja (i biljki) nastale putem **odabiranja,** to jest putem dugovremenog i neprestanog biranja najboljih vrsta u svrhu rasplodjivanja. Ratari biraju za sadjenje najbolji kukuruz i najveći krumpir. Oni na isti način biraju za rasplodjivanje ovce sa najduljom i najfinijom vunom, a kokoši, koje nesu najviše jaja. Domaća kokoš je ptica; u divljem stanju nese ona tek nekoliko jaja u proljeće i leži na njima, a zatim više ne nosi do idućeg proljeća — kao što čine i druge ptice. Ali, odabirajući za rasplod one kokoši, koje su nosile obično više jaja, čovjek je razvio kokoši, koje danas nose jaja kroz cijelu godinu.

Na isti način su razvijene krave, koje daju mlijeka godinu ili dvije, nakon što su se otelile, prem se u naravi, kod divljih krava, mlijeko stvara samo na kratko vrijeme, nakon što se tele oteli, te služi kao hrana teletu, dok ne bude kadro da jede drugu hranu. Čestim ponavljanjem ma kakve osebine, bilo tjelesne ili duševne, može se ista razviti tijekom vremena do najveće granice. Baš ovim jednostavnim načinom odabiranja stvorene su u novije vrijeme „zelene ruže“, kaktus bez bodljika, grožđje bez koščica, isto takve jabuke, naranče, banane i ananasi. Ovaj proces se zove **umjetno odabiranje,** jer se čini po čovjeku.

Nauka nas uči, da su sličnim tečajem odabiranja, što ga je činila **narav** i koje je trajalo na milijone godina, nastale sve vrsti životinja i biljki, koje opstoje na zemlji. Prve su životinje bile najniže, a od ovih su nastale više životinje, uključiv i čovjeka, putem **naravnog odabiranja,** koje se je vršilo neizmjerno dugo vremena.

3. PAS.

Pas je možda najstariji drug čovjekov. Njega je čovjek pripitomio u najdavnije doba, dugo prije povijesti, možda prije, nego što je Engleska bila otok i kada su dugokosi slonovi — što se zovu **mamoti** — još uvijek tumarali po ravnicama Europe.

Pas je možda najprije bio pripitomljen zabave radi, kao ljubimac, a kašnje se je razvio u vrste, prikladne za uporabu u lovu, kod čuvanja ovaca, za prenašanje tereta i slično. Svi divljaci imaju pse. Pas je bio glavna domaća životinja kod američkih Indijanaca.

PAS JE PRIPITOMLJENI VUK.

Slike hrta se nalaze na nekim egipatskim piramidama, što pokazuje, da je ta vrst psa bila već razvijena u ono udaljeno doba.

Pas je pripitomljeni vuk. Darwin misli, da su psi nastali iz nekoliko vrsti vukova, pripitomljenih u raznim vremenima i u raznim dijelovima svijeta.

Ima najmanje 175 raznih vrsta domaćih pasa. Kod raznih vrsta pasa opažamo isto onako velike razlike u duševnom i umnom razvoju, kao što i kod raznih ljudskih rasa. Ovčarski i bernardinski psi spadaju medju najnaprednije pasje vrste. Eskimski su psi, s druge strane, tek nešto viši od

vukova u oklopu. Oni izgledaju kao vuci, imaju istu divlju narav vukova, uha su im naćulena kao u vuka, a i glas izdaju više kao vuci, nego li kao lajanje običnih pasa. Divlji psi općenito zavijaju, kad bi htjeli da što izraze, dok domaći psi laju.

Škotske visočine bile bi neprikladne za gajenje ovaca — bez ovčarskog psa, koji se zove „collie“. Collie je škotski pas, te se rabi jako mnogo u Škotskoj kod čuvanja ovaca, jer je on jeftiniji od čovjeka. Pas hoće da radi samo za hranu, ali čovjek neće.

Bernardinski psi su veliki, lijepi, sa divnim očima i licem. Oni pripadaju poglavito pustinjacima u alpinskim samostanima. Oni su na glasu zbog svoje službe kod spasavanja ljudskog života. Jedan od tih pasa je preminuo pred nekoliko godina i nosio je medalju, jer je spasio 22 ljudska života. Jednom je snježna bura zatrpala sve bernardinske pse, osim tri.

Bull-dog je na glasu radi svojih velikih čeljusti i snažne volje. On se je možda razvio u davna vremena, pomažući kod čuvanja rogate marve, a osobito nepokornih bikova. Čovjek mora da je imao mnogo muke kod čuvanja marve, prije nego je izumio ograde, pošto je marva u ono doba bila više divlja, a i teže je bilo svladati ju nego sada. On je vjerojatno razvio ovu vrst pasa jakog tijela, snažnih čeljusti i volje, neustrašive naravi, da mu pomaže kod čuvanja poludivljih krda. Ovu pretpostavku kao da potkrepljuje činjenica, što bulldog — kad se nadje medju marvom — skače na glavu marve, kuša je uhvatiti za nos i nastoji da ju povali na zemlju. Collie (škotski ovčarski pas) ide radje otraga i tjera, nego li da ide naprijed,

da bi vodio. Bull-dog je na prolazu, jer je odigrao svoju ulogu.

Bull-terrier (jedna vrst jazavčara) je izrodjeni bull-dog. Njegova uporaba kao kućnog ljubimca i druga ne služi na čast ljudskom ukusu. On se ne može isporediti sa lisičarom u živosti, ljepoti i umu.

Turn-spit*) ima kratke noge i malo tijelo, a rabilo ga se obično u kuhinjama, prije nego je uvedena moderna mašinerija. On je bio pokretna snaga kod okretanja ražnja. Prije nego je podjarmio paru i munjinu, čovjek je dosta oskudijevao na snazi, te je radi toga razvio turn-spit psa, da za njega obavlja razne kućne poslove, upravo kao što je razvio lovačkog psa, da hvata neke životinje, koje su previše brze, a da bi ih mogao sam čovjek uhvatiti.

Ptičari (pointers) i prepeličari (setters) su razvijeni zadnjih 150 ili 200 godina. Ovi psi se obično zaustave nešto dulje, prije nego što bi skočili na svoju žrtvu. Čim bi takav pas naišao iznenada na kakvu pticu, uvijek bi se zaustavio na čas, da vidi, što je pred njim. Ljudi su birali za rasplodjivanje one pse, koji su najdulje stajali i na taj su način razvili vrstu psa, koji ne ide naprijed, nego stoji u potpunom miru, kad što opazi, i gleda pravcem životinje, koju je primijetio. U engleskom se takva vrsta psa zove „pointer" — **pokazivač.**

Pasja obitelj spada u skupinu mesoždera. Ona obuhvaća vukove, lisice, čakale i domaće pse. Sve se te životinje hrane mesom i krvlju drugih životinja.

*) Od engleskih riječi „turn" (okretati) i „spit" (ražanj). — Prevodilac.

Divlji su psi — to jest vuci, lisice i čakali — iz naravi vatreni, nepovjerljivi i podmukli. Da li je domaći pas postao od jedne vrsti vuka ili od nekoliko vrsti, ili pak od čakala, ili od kakve druge vrsti psa, koja je izginula, — njegova je narav u početku bila ista, kao i narav cijele pasje obitelji uopće, to jest vatrena, nepovjerljiva i podmukla.

Nakon što je pas bio pripitomljen, njegova narav se je potpuno promijenila. On je sada najodanije, najnježnije i najpovjerljivije biće, koje nas voli više od sebe. Ovčarski pas čuva, brani i ljubi ista ona bića, kojima su se hranili njegovi predji. Nije nikada na svijetu bilo primjera veće odanosti, nego što nam ga pruža Gray Friar's Bobby, pas, koji je spavao na grobu svog gospodara čitavih dvanaest godina, dok nije preminuo. U Edinburghu, gdje je taj pas živio, podignut mu je spomenik.

Možda nije pretjerano reći, da je pas — nakon što je pripitomljen tamo negdje u dalekim stoljećima — učinio veći napredak u razvoju uma i civilizacije, nego ijedna druga životinja na zemlji, ne izuzimajući dapače ni čovjeka.

4. MAČKA.

Domaća je mačka nastala iz divlje mačke — ali ne iz američke divlje mačke, jer je mačka pripitomljena dugo prije, nego što su bijeli ljudi otkrili Ameriku.

Neke divlje mačke imaju dugačke repove, a druge kratke. Domaća je mačka postala, naravski, od neke vrsti sa dugim repom, možda od divlje mačke iz sjeverne Afrike.

Mačka nije pripitomljena onako davno kao pas i nije bila odabrana toliko radi svoje odanosti i pameti. Njen je posao kroz vjekove bio, da tamani razne male najeznike na ljudske domove — kao što su miševi — a uz to, da svojim glazbenim predenjem veseli ljudsko srce. Unatoč nepoboljšane naravi mačke, ona se obično smatra poželjnim uresom ljudskog ognjišta.

Mačka i pas su jedini mesožderi, što ih je čovjek pripitomio. Čita (cheetah) — jedna vrst leoparda — rabi se katkada u lovu, ali ne vrlo uspješno. Rimljani su pripitomili lasicu.

Sve su druge domaće životinje — osim psa i mačke — ili kopitaste, ili ptice, ribe i zareznici.

5. KONJ.

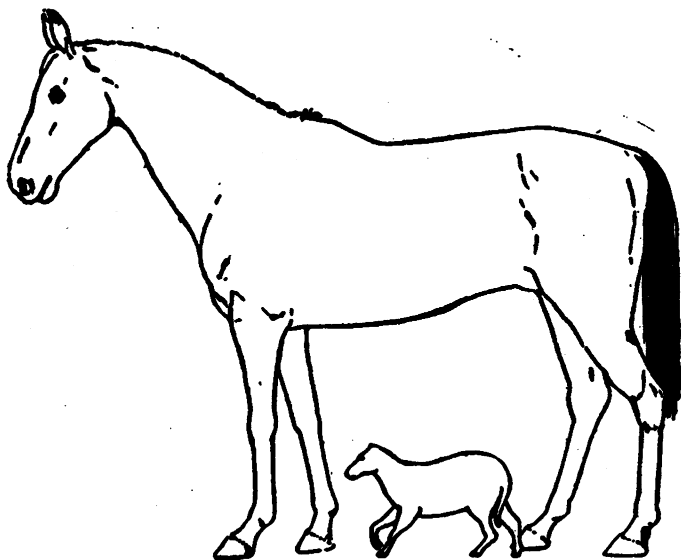
Na dugom i vrletnom putu iz divljaštva u civilizaciju igrao je konj plemenitu i prijeko potrebnu ulogu u radu ovoga svijeta. Bilo u ratu ili u miru, konj je uvijek bio sigurna pomoć i prijatelj čovjeka. Kortezovi su vojnici na svojim oklopljenim konjima usadili grozan strah Indijancima, koji nisu nikad prije bili vidjeli tako sjajna bića. Indijanci su mislili, da je svaki čovjek dio konja, na kojem je jašio, to jest, da su čovjek i konj bili jedna životinja.

Obično se pretpostavlja, da je u Americi bilo konja, kad su amo došli Evropejci. No to je pogrješno. Indijanci nisu imali konja, dapače ni malih konjića (ponies). Teretne su životinje Indijanaca bile žene. Tek malo se je rabilo kao teretno blago lamu u Južnoj Americi. Takozvani „divlji konji", koji su bili skoro obični pred nekoliko godina u zapadnim dijelovima Sjeverne Ame-

rike, bili su domaći konji, koji su pali u poludivlje stanje.

Konj je pripitomljen možda u srednjoj ili južnoj Aziji. Još i danas se nadju divlji konji u nekim od nepristupačnijih predjela srednje Azije. Divlji konji žive u malim krdima i hrane se travom po ravnicama. Oni „bježe“, kad su prestrašeni, to jest oni bježe u stravi — na divlji način.

U okaminama je pronadjeno, da konj potječe od jednog predja, koji je bio velik poput lisice

KONJ I JEDAN OD NJEGOVIH PREDJA.

sa četiri prsta na svakoj prednjoj nozi i sa tri prsta na stražnjim nogama.

Konj hoda na zadnjem osječku svog velikog prsta — na **noktu** velikog prsta. Konjsko je kopito najbolja sprava slične vrsti, što je ikad stvo-

rena po naravi. To je promijenjeni nokat ili čaporak. Konjsku potkovu su izumili Grci ili Rimljani oko 400 godina poslije Krista.

Šetlandski konjići dolaze sa Šetlandskih otoka. Oni su se možda izrodili usljed nepovoljnih prilika na tim malim i kamenitim otocima, koji su izvrgnuti burama.

Čupa kose na čelu konja je nova. Divlji konji toga nemaju. Ni na jednoj slici pretpovjesnog konja se ne vidi takvu čupu, dok to ima svaka vrst postojećih konja. To je nova crta, razvijena za vrijeme pripitomljivanja, kao što je i lajanje psa.

6. **MAGARAC I MAZGA.**

Magarac je bratić konja. On pripada konjskoj obitelji. Uska srodnost magarca i konja se očituje u njihovoj sposobnosti medjusobnog oplodjivanja.

Magarac je veoma tvrdoglava životinja. On se malo mijenja. Domaći magarac se ne razlikuje mnogo od svojih divljih praotaca, koji još uvijek lutaju po pustim ravnicama srednje Azije.

Magarca danas nema u većini dijelova civiliziranog svijeta. Ali on je bio obična domaća životinja pred nekoliko stoljeća. Danas ga se rabi poglavito u mjestima, gdje ne mogu ići kola. On je ustrajan, strpljiv i čvrst u nogama, ali je spor. On je „stražnji broj", te će se vremenom možda priključiti bisonu (buffalo) i američkom Indijancu.

Mazga (mula) je melez, stvoren križanjem izmedju kobile i magarca. Ona je neplodna.

Mazga značajno utjelovljuje dobra svojstva obih svojih roditelja — strpljenje, izdržljivost i

sigurnost hoda magarčevog te snagu, veličinu i živahnost kobile.

Mazga je naročito prikladna za rad, u kojem su poteškoće prevelike za konja, te u krajevima, gdje vlada silna vrućina. Nju se malo rabi u Engleskoj, sjevernoj Europi i sjevernim dijelovima Sjedinjenih Država. Ona je obično teretno blago u Španiji, južnim dijelovima Sjedinjenih Država, Francuskoj i Južnoj Americi. Mazgu je uveo Washington na južnim plantažama.

Mazga je plod magarca i kobile. Ona ima glas svog oca. Ona reve kao magarac.

Potomak (plod) magarice i konja je posve drugačija životinja od mazge. On se zove **hinney** ili **jennet** (dženet). On hrže poput konja, nikad ne reve poput magarca ili mazge i općenito je u gradji svog tijela nalik na konja. Manji je od mazge ili mule. Nalazi se poglavito u Španiji i drugdje.

7. MARVA.

Četiri su glavne vrste divlje marve na svijetu, a nastavaju Sjevernu Ameriku, Europu, južnu Afriku i južnu Aziju. Sve te vrste pripadaju rodu **bos.**

Američka divlja marva se je zvala buffaloes ili bisoni. Oni su nekada živjeli u velikim krdima od države Maine do Rocky Mountains (Kršnih planina), ali sad opstoje samo u parkovima ili zvjerinjacima te u domaćem stanju.

Evropskih bisona je nekada bilo u obilju, ali danas živi tek mali broj u ruskim zvjerinjacima.

U Indiji su već pred dugo vremena pripitomili azijatsku vrst divlje marve. To je „vodeni bivol"

na Filipinima. Njega se još uvijek nadje u močvarama.

Afrički ili kapski bivol (buffalo) nije nikada bio pripitomljen. On je divlja životinja — velika, snažna i neustrašiva. On ima rogove poput bajoneta. Njega se urodjenici boje više nego lava.

Praotac domaćeg vola još nije dobro poznat. Općenito se ali drži, da je to evropski bivol (bison). Čovjek je, po svoj prilici, lovio marvu kao divlje životinje dugo vremena, prije nego je bila pripitomljena.

BODEŽ DIVLJEG VOLA.

Američki bison voli travne ravnice, a evropski — šumu. Azijatska i afrička vrst boravi po močvarama i vodama. Domaći je vol, dakle, bio najprije šumska životinja. On i danas radje boravi po šumama.

Vola se je prije rabilo u velike za teglenje. No u sadanje vrijeme čuva se domaću marvu poglavito radi mlijeka i mesa. Dodje li kada vrijeme, da čovjek prestane jesti meso, kobilu bi se moglo razviti tako, da bi davala mlijeko.

Posebnu vrst marve bez rogova razvio je čovjek. Divlja marva treba rogove. Rogovi su njeno oružje za obranu. No oružje za obranu je suvišno po ljudskim pašnjacima i u stajama, gdje nema neprijatelja.

8. OVCE I KOZE.

Ovce i koze su planinci. Njih se nalazi na većini kopna, obično po visokim, nepristupačnim gorskim krajevima. One su stanovnici — neba. One su bile potjerane u te nebeske predjele po

DJECA NEBA.

proždrljivim ustima vukova i medvjeda. U onim kršnim i hladnim predjelima mogu one skakati sa pećine na pećinu i živjeti ondje, kamo ne mogu doći vuk i medvjed.

Divlji predji domaćih ovaca i koza nisu bili Amerikanci, nego Azijati. Azija je bila zipka čovjeka i ljudske civilizacije. Čovjek je najprije u Aziji nadošao na misao, da pripitomljuje svoju braću iz nižeg životinjskog carstva. I time se može protumačiti činjenicu, što cijeli niz domaćih životinja ima svoje porijetlo u Aziji. Čovjek se je

dugo vremena u Aziji bavio isključivo poslom pripitomljivanja divljih životinja.

Veći je dio pasmina domaćih ovaca razvijen zadnjih nekoliko stotina godina.

Koza je životinja, koja se je razvila u teškim prilikama visokih gora. Ona se je tamo stvorila. Njeni su praoci živjeli skoro od svega, do čega su mogli doći. Ova činjenica tumači sposobnost domaće koze, da živi hranom, koju može naći. Koza je proizvod neplodnih vrhova.

Ovce i koze se nije nikada biralo radi njihovog uma, nego radi vune i mlijeka. I zato su one ostale na niskom stupnju duševnog razvoja. Domaće ovce imaju doduše finiju vunu, ali mozak im je možda slabije razvijen od mozga njihovih divljih predja.

9. SVINJA.

Domaće prase je potomak divljeg vepra Europe, Male Azije i sjeverne Afrike. Ono se rado vraća u divlje stanje. Takozvanih „divljih svinja“ se nalazi u više zemalja i na mnogo otoka svijeta. To su svinje, koje se nije pripitomilo.

Divlje svinje žive u malim čoporima te su veoma vjerne jedna drugoj. Kad vidite, kako svinje jedu, mogli biste pomisliti, da imaju vrlo malo obzira jedna prema drugoj — one su tako nedelikatne, sebične i same za se. Ali čim bi koja od njih došla u nepriliku i stala cičati na uzbunu, cijeli čopor bi joj pritrčao u obranu nakostrušen i sa najstrašnijom ubojnom vikom. One bi žrtvovale svoj život, da pomognu jedna drugoj u nevolji. Divlje svinje žive u velike o korijenju, što ga kopaju svojim kratkim, jakim nosom ili rilom.

Domaće svinje Kine i istoka su možda postale od divljeg vepra Indije, a razne vrste svinja potječu od evropskog divljeg vepra.

Uha divljih svinja se mogu naćuliti poput ušesa svih ostalih divljih životinja, osim slona. Klonulo uho je nastalo kao posljedica pripitomljivanja.

10. SOB, SJEVERNI JELEN.

Sob se zove u engleskom jeziku „reindeer“. Ta je riječ sastavljena iz riječi „deer”, što znači **jelen, srna,** te riječi „rein“, koja u laplandskom jeziku znači „pašnjak“.

Sob nastava sva tri kopna sjeverne polukugle. Američki sob, koji se malo razlikuje od soba istočne polukugle, zove se **caribou.**

Soba su pripitomili Sibirci i Laplandezi, kojima on daje mlijeko i meso, a služi im i za teglenje. Vlada Sjedinjenih Država je dala dopremiti zadnjih godina lijepi čopor sobova i nastanila ih u Alaski. Sob može ići deset milja na uru, 100 milja na dan, upregnut u saone.

U ljetu sob se hrani takozvanom „jelenjom mahovinom“, lišajem, koji obilno raste u ledenim i podledenim predjelima.

11. DEVA.

Deva je životinja pustinje. Ona živi po širokim pustarama sjeverne Afrike, srednje i zapadne Azije. Ona se više ne nalazi u divljem stanju. Ona je glavno teretno blago afričkih i azijskih pustinja.

Dvije su glavne vrste deva — jednogrba ili arapska deva i dvogrba ili baktrijanska deva.

Jednogrbu se devu često zove dromedar, a rabi se dosta i za jašenje. Nalazi se u sjevernoj Africi i Arabiji. Dvogrba deva je azijska, a boravi od Crnog mora istočno do Sibirije, Tibeta i Kine. Ima zapravo skoro onoliko vrsti deva, kao i konja — neke su se od njih prilagodile vrućem pijesku žarkog pojasa, a druge — snijegu Sibirije. Ima i deva za utrkivanje, koje su veoma brze.

Deva je neobično biće. Ona se je znatno prilagodila svijetu pustare. Nijedna druga životinja ne može zauzeti njeno mjesto.

Njeni su prsti debeli, te čuvaju, da ne propadne u more pijeska, po kojem se kreće. To je jedna crta prilagodjivanja.

Ona ima četiri želuca, od kojih jedan je promijenjen u nabore ili „boce" za čuvanje vode. To je druga crta prilagodjivanja.

Grba na njenim ledjima jeste skladište sala — nešto kao spremište ili zaliha, odakle ona dobiva hranu, kad nema nikakove hrane za vrijeme svog putovanja kroz vruće ravnice. Mnogi misle, da je hrptenjača deve iskrivljena gore na sredini. To nije istina. Hrptenjača deve je ravna, kao što je i hrptenjača krave ili konja. „Grba" je tek spremište sala, koje ona nosi na svojim ledjima, da bi se uzdržala na životu, kad ne može dobiti hrane. Ova „grba" se nabire ili raste već prema oskudnosti ili obilju hrane. Stanovite vrsti ovaca spremaju svoj suvišak sala u repovima.

Deva je veoma izdržljiva. Ona može kasati po prikladnom pijesku sa 200 funti na ledjima pet do šest milja na uru kroz 15 ura u dvadeset i četiri sata. Ona može tako ići cijeli tjedan bez vode i bez ikakove druge hrane, osim malo trnja i kaktusa te nešto ječmenovog brašna jednoć na

dan. Deva može biti bez hrane i vode, jer nosi hranu na svojim ledjima i vodu u jednom od svojih želudaca. Deva nije lijepa, ali je zanimiva.

Deva je poput magarca: nikad se ne mijenja. Nju se je rabilo od pamtivijeka, ali je tek djelomično pripitomljena. Ona posjeduje osebujnu navadu, da svoju srdžbu ili odvratnost izrazi „pljuvanjem“ na napadača. Deva poklekne, kad treba primiti teret. I dok se teret meće na njena ledja, ona dosta jauče i nariče. Ako je teret odviše težak, ona se neće dići.

HRPTENJAČA DEVE JE RAVNA.

Lama je južno-američka ovca-deva, koju se rabi u nekoj mjeri kao tovarnu životinju. Ona boravi jedino u domaćem stanju.

Alpaca (druga vrst lame) jeste bratić lame. Iz njene vune se pravi posebna vrst tkanine, koja je poznata u trgovini pod imenom „alpaca“. Nju su pripitomili Indijanci. Alpaca tkanina je nadjena u grobovima starih Peruvijanaca. Alpaca živi u krdima u poludivljem stanju po visokim Andama.

12. SLON.

Dvije su vrste slonova: **Elephas africanus** (afrički slon) **Elephas indicus** (indijski slon) u Aziji.

Afrikanski slon nije nikada bio pripitomljen, osim po starim Kartažanima. On ima velika uha, kljove u obadva spola, izbočeno čelo i divlju ćud.

Indijski slon je davno pripitomljen. On ima udubljeno čelo, uha srednje veličine i kljove samo u mužjaka.

Slon je od vajkada bio ljubimac zapovjednika i knezova te drugih taštih ljudi, koji svojoj vlastitoj vanjštini žele dodati veličajnost ovog sjajnog gorostasa.

Slon se rijetko plodi u sužanjstvu. Nove slonove se mora dobivati iz močvare. Njih se hvata pomoću pitomih slonova. Zatjera ih se u ograde, priveže i drži tamo, dok ih ne svlada glad i umor.

Slona se rabi u Indiji za prenašanje greda. On se kod toga služi svojim rilom, koje nije drugo do li produljen nos. Rilo je organ, koji se može divno udešavati. Ono se može rabiti za prenašanje greda, kao što i da digne čavlić.

Slonovi rijetko leže. Oni spavaju stojećki. Ima slučajeva, kada su slonovi stajali i nakon što su bili mrtvi.

Nema nijedne druge po čovjeku pripitomljene životinje, koja bi u svojoj naravnoj ćudi bila bolje udešena za pripitomljivanje, nego što je slon. Uzelo je na tisuće godina, da se od psa učini ono, što jest danas. No slona se može uloviti u šumi, i za nekoliko mjeseci će on doživjeti sve one promjene, koje su potrebne, da ga se učini poslušnim, pametnim i odanim slugom. Slonovi su umne životinje, dobroga pamćenja i jakih osjećaja ljubavi i osvete. Oni dugo vremena pamte uslugu i uvredu.

Slonovi su se ranije nalazili na svakom kopnu, osim u Australiji. **Mamot** bijaše evropski slon, a **mastodon** je boravio i u Sjevernoj i u Južnoj

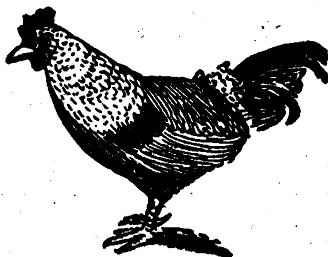
Americi. Ove su životinje nestale sa lica zemlje nekako u doba, kad se je pojavio čovjek.

Najstariji do sada poznati slonovi su živjeli u Egiptu u vrijeme, poznato u geologiji pod imenom eocenovo doba. Oni su bili bez rila, no imali su dugačak nos, prikladan za hvatanje. Njihove su kljove bile kratke, nalik na očnjake u medvjeda. Bili su veličine najmanjih konja.

13. DOMAĆE PTICE.

Znanstveno ime za običnu domaću kokoš je **gallina domestica.** To ime znači „domaća kokoš". Kokoš je po prvi put pripitomljena u indijskim krajevima Azije, gdje je čovjek najprije nadošao na misao, da pripitomljuje životinje. Drži se, da je ona postala od **šumske kokoši,** koja i danas živi divlja po indijskim šumama.

ŠUMSKI (DIVLJI) PIJETAO.

Šumska kokoš je tamno-crvene boje, spava po niskom drveću, a gnijezdo pravi na zemlji. Mužjaci su veliki borci i pjevaju do zore, kao što danas čine i njihovi potomci na cijelom svijetu. Pijetao borac, sa svojom crvenkastom bojom, vitkim, čvrstim tijelom i borbene ćudi, više je nalik na divljeg praoca, nego ijedna druga vrst domaće

kokoši, to jest on je bliže „divljem“ stanju, nego koja druga vrst.

Paun je takodjer porijetlom iz južne Azije, gdje se još uvijek nalazi u divljem stanju. Domaći paun se ne razlikuje mnogo od divljega. Paun je pripitomljen radi šarenog perja na repu. Ta ptica nije mnogo simpatična i voli biti sama.

Morska (gvinejska) kokoš potječe iz Afrike. Ona nije potpuno odomaćena i još uvijek teži za tim, da vodi poludivlji život. Ne nalazi se mnogo u domaćem stanju, osim u južnim dijelovima Sjedinjenih Država.

Pura je američka ptica. Indijanci su ju lovili lukovima i strijelama. Lako ju se je dalo pripitomiti, usljed njenog slabog lijeta, a isto i zbog njenog nagona, da boravi u istoj okolici. Puru su pripitomili Indijanci. Englezi su ju prozvali „turkey“, jer, kad je prvi put prenešena u Englesku. pogrješno se držalo, da je došla iz Turske.

Noj dolazi iz Afrike. To je ptica pustinje. Ona je tek nedavno pripitomljena zbog nenatkriljivog perja. To se perje nalazi na njenom repu i na krilima. To je perje daleko ljepši i neviniji ukras. nego što je perje ptica pjevica. Perje noja se čupa ili reže. U južnoj Africi i južnoj Californiji ima velikih majura, na kojima se gaji nojeve. Noj jeste jedina domaća ptica, koja ne leti u divljem stanju.

Guska potječe od kanadske divlje guske. koja se nalazi u svim dijelovima sjeverne polukugle. To je siva ptica. Ona boravi po barama i kraj vode, živi i njeguje svoje mlade u šašu i travi. Pitoma guska zadržaje dosta svoje divlje naravi i mnogo divljih crta. Pripitomljena je poglavito radi perja.

Domaća **patka** je postala od divlje patke. Divlja patka ima snažan i osobito lijep lijet. Ona ljetuje u Grenlandiji, Icelandiji, Laplandiji i Sibiriji, a zimuje u Indiji, Egiptu te po američkim prevlakama.

Obični domaći **labud** potječe od nijemog labuda istočne Europe i zapadne Azije. On je čisto bijel sa crvenim kljunom i crnom kvrgom na kraju kljuna.

Zviždeći labud nastava Icelandiju, Laplandiju i sjevernu Rusiju. On ima vijugast dušnik i proizvadja zviždeće ili trubeće tonove. Zimuje u toplim krajevima.

Labudi sjeverne polukugle su posve bijeli, dok su oni južne polukugle više ili manje crni. Australski labud je crn kao ugljen. Crni labud je dugo vremena opstojao jedino u glasinama i nejasnim vijestima, te se je općenito mislilo, da ga uopće nema. On je danas skoro posve istrebljen u divljem stanju, ali je u velikoj mjeri pripitomljen u Australiji.

Kanarinac je sa Kanarskih otoka, gdje se nalazi u divljem stanju. To je obična kućna ptica po cijelom svijetu. Neupućeni ljudi često nazivlju „divljim kanarincima" češljugara i neke druge male ptice pjevice. Nema divljih kanarinaca do li jedino na njihovim rodnim otocima.

Golubovi su pripitomljeni pred jedno tri ili četiri tisuće godina. Danas ima po prilici oko 200 raznih vrsta domaćih golubova: listonoša, grivaša, trubača, gušana, gaćaša itd. Sve su vrste domaćih golubova postale od evropskog divljeg goluba. Golubovi se pare na cijeli život. Oni su jedine jednobračne domaće ptice. Oni svoje mlade hrane „golubovim mlijekom", a to je tekućina

načinjena u guši roditelja od poluprobavljenog sjemena. Divlji golub je plavkaste boje sa dvije

DIVLJI GOLUB.

crne pruge na krilima. Zove se još i pećinski golub, jer boravi po pećinama.

14. DOMAĆI ZAREZNICI.

Znanost već pozna preko pol milijona vrsti zareznika. Zareznici sačinjavaju veliku granu životinjskog carstva. Od te gorostasne vojske samo tri ili četiri vrste su pripitomljene po čovjeku. Zareznici su odviše maleni i slabi za tegleće blago i obično nisu ukusni kao jelo.

Pčela je možda prvi pripitomljeni zareznik. Njena je domovina stari svijet. U početku je nisu našli s ove strane oceana. Divlje pčele Amerike jesu rojevi domaćih pčela, koje su pobjegle u divlje stanje. Pčela je danas odomaćena u svim zemljama, gdje cvijeće cvate i gdje je vrijeme za sabiranje meda dosta dugačko, da bi mogla nagomilati dovoljnu zalihu meda za čitavu zimu.

Pčele žive o „kruhu“ i medu. Med je nektar (slatki sok), što ga izlučuje cvijeće i daje ga pčeli u zamjenu za službu pčele kod oplodjivanja cvijeća. Pčela siše i guta med te nosi u košnicu svoju

zalihu, a onda je meće u saće. „Kruh“ pčele jeste pelud (prašak), što ga kupi i nosi kući u dlakavim košaricama na svojim zadnjim nogama. Neko cvijeće, kao što je ruža, uopće ne proizvadja nektar (sok), nego samo pelud. Miris ovakvoga cvijeća jeste u laticama, listićima od cvijeta ili pak u samom lišću. U šipka lišće posjeduje više mirisa od cvijeta. Divlje pčele borave u šupljem drveću i u špiljama.

U žarkim predjelima pčele ne sakupljaju mnogo meda, jer je kroz cijelu godinu jako mnogo cvijeća.

Društveni poredak pčele je veoma razvijen. On je viši od reda svih kralježnjaka, ne izuzimajući dapače ni čovjeka.

„Svilena buba“ uopće nije buba, nego je **mladi leptir.**

Svilena buba je pripitomljena pred dugo vremena. Njena je domovina u visočinama Kine. Kinezi su je prvi pripitomili. Ona je pripitomljena radi svilenih niti, što ih pravi ličinka (gusjenica), kad na putu razvoja prolazi kroz stupanj kukuljice. Svila je ležište ili kolijevka tog zareznika, dok spava u obliku kukuljice.

Svila je tekućina u žlijezdama gusjenice, tekućina, koja se skruti pod uplivom zraka — isto kao i niti od pauka. Žlijezde se otvaraju i tekućina curi kroz malu cijev blizu usta gusjenice (ličinke).

Najviše svile se proizvadja u Kini, Japanu i Francuskoj. Do deset milijona ljudskih bića je zaposleno u industriji svile.

Domaća svilena buba boravi u sužanjstvu tako dugo, da je izgubila sposobnost lijeta — poput

domaćih ptica. Ličinka ili gusjenica svilene bube se hrani dudovim lišćem.

Cochineal (kočinil) je mali crveni zareznik (kukac), koji se nalazi u Meksiku. On živi naravno na kaktusu. Boja ili farba (kočinil) se pravi od sjajnih tjelesa tih kukaca. Njihova se tjelesa suše i melju. Indijanci su rabili **cochineal** kao boju prije dolaska Španjolaca. Evropejci su dugo vremena držali, da je to sjeme. Ovaj kukac je prenešen u Španiju i na Kanarsko otočje, i veliki dio svjetske zalihe kočinila (cochineal) dolazi danas iz tih zemalja.

15. KRATAK PRIJEGLED I ZAKLJUČAK.

Spužve i ostrige se danas proizvadjaju u više krajeva svijeta, kao što se goji konje i sije pšenicu u drugim krajevima. Dakle se spužve i ostrige mogu u nekom smislu smatrati domaćim životinjama. „Majuri“ za spužve i ostrige se nalaze na dnu morskome.

Osim spužve i ostrige te triju zareznika, koje smo čas prije spomenuli, sve ostale životinje, s kojima se je čovjek družio kao sa domaćim životinjama, pripadaju skupini **kralježnjaka,** što znači, da su to životinje, koje imaju hrptenjaču. Kad se pako ispusti zlatnu ribicu i kornjaču, medju domaće životinje spadaju samo **toplokrvne ptice i sisavci.** Najveći broj i najvažnije od ovih pripadaju redu **kopitara,** životinja sa kopitima. Sve su velike teretne vrste — čisti vegeterijanci, jer ne jedu mesa.

Najveći broj domaćih životinja potječe iz Azije: konj, magarac, pas, mazga, vodeni bivol, ovca, koza, deva, slon, pčela, svilena buba, kokoš,

paun, guska, patka, labud i zlatna ribica. Vol, golub, sob i svinja dolaze iz Europe. Amerika je dala puru, alpacu, lamu, gvinejsko (morsko) prase i cochineal kukca. Mačka, kanarinac i gvinejska kokoš potječu iz Afrike. Vanredno veliki doprinos iz Azije ne treba pripisivati ogromnoj veličini toga kopna, a ni velikoj raznolikosti tamošnjeg životinjskog carstva, nego činjenici, što je Azija bila rodno kopno čovjeka, kopno, na kojem su možda postala ljudska bića, kopno na svaki način, na kojem je čovjek po prvi put dosegao razvoj, da je mogao pripitomljivati životinje.

U trgovini je danas zastupano nešto oko 100 vrsti životinja i 1000 vrsti biljki.

One vrste bića, s kojima se je čovjek združio, jesu **živa bića.** Ona jedu, piju i dišu, stradaju i uživaju, množe se i vole svoje mlade isto onako, kao što čine i ljudska bića. Ta su bića uzeta iz njihove naravne okolice i prisiljena, da poprime način života, koji je često puta okrutan, dapače grozan. Ništa nije sigurnije, nego to, da će muževi i žene daleke budućnosti priznati svoju srodnost sa tim životinjskim vrstama, te će se prema njima ponašati posve drugačije, nego što mi činimo danas. Darwin veli: „Sućut prema nižim životinjama jeste jedna od najplemenitijih vrlina, kojom je obdaren čovjek“.

DIO II.

Divlji preostaci kod domaćih životinja.

1. BORBA ZA OPSTANAK.

Po pravilu sve su životinje udešene prema svojoj okolini. One imaju oblik i gradju, koju trebaju, da bi mogle živjeti. One su **udešene** prema svojoj okolini, kao da ih je kakav vještak naročito načinio, da pristaju raznim mjestima, u kojima borave. One imaju upravo onakove organe, kakve trebaju, poredane baš onako, kako mora biti, da bi vodile uspješno život.

Prije se mislilo, da je ova čudna prilagodjenost živih bića njihovoj okolini posljedica vještine i dobrohotnosti stvoritelja. Držalo se, da su životinje opstojale od samog početka, upravo kao što ih nalazimo danas. Sada se zna, da je savršena udešenost životinja prema njihovoj okolini posljedica sveopće borbe za život, borbe, u kojoj ostaju na životu oni pojedinci, koji su najbolje udešeni prema prilikama života. U borbi za život pogiba većina životinja. Tek nekoliko ostaje na životu. Te su životinje **najbolje udešene** prema svojoj okolini. Ovaj tečaj, da **najsposobniji preživljuju,** vršio se je na milijone godina, te je urodio vrsta-

ma, kojih narav i tijelo vanredno dobro odgovara svijetu, u kojem žive.

Više bića dolazi na svijet, nego što može da živi na zemlji. Postoji nadproizvodnja života. Za sve nema dovoljno hrane i zraka, a ni mjesta. Računa se, da bi samo jedan par vrabaca stvorio kroz dvadeset godina — kad nijedan vrabac ne bi uginuo — toliko vrabaca, da bi pokrili čitavu državu Indianu. Rak (ženka) izbaci u jednoj sezoni 10.000 jajašaca, a ostriga — 2,000.000 jajašaca. Bijeli mrav (ženka), kad odraste, ne čini drugo ništa, nego leži u svojoj ćeliji i nese jaja. Ona nese 80.000 jajašaca na dan kroz nekoliko mjeseci. Naravni prirast jednog para takozvanih ciganskih leptirića uništio bi sve biljke u Sjedinjenim Državama kroz osam godina. Jegulja nese jajašca (ikru) samo jednom u svom životu, ali broj jajašaca je skoro nevjerojatno velik — 5 do 20 milijona — što ovisi o veličini ribe. Stanovite niže vrsti životinja se množe tako brzo, da bi njihovo potomstvo ispunilo mora za nekoliko dana, kad bi sve ostalo na životu. Kad bi se iz svakog jajašca bakalara (ribe) izlegla i narasla riba, samo jedan par tih riba proizveo bi kroz dvadeset i pet godina hrpu ribe, velike poput zemlje.

Jedna od posljedica te nadproizvodnje životinjskog života jeste sveopća borba za opstanak. Zemlja je ratište. Mi ne znamo, kako bi moglo biti na drugim planetima, ali je život golema tragedija na ovoj kruglji, na kojoj je nama bilo dosudjeno, da se rodimo. U težnji za životom vrste se guraju, turaju i tamane jedna drugu. I to guranje, turanje i istrebljivanje se je vršilo uvijek od samog početka života na zemlji pred milijone godina.

Znanost pozna do danas oko jedan milijon vrsta životinja, to jest ima oko jedan milijon životinjskih vrsta, koje su poznate i imenovane. A ima možda još jedan milijon vrsta, koje još nisu popisane. A računa se, da je 20 do 100 puta više životinjskih vrsta živjelo i posve izginulo sa lica zemlje, nego što živi danas — 20 do 100 puta više **vrsta,** zapamtimo, ne pojedinaca! Pećine i kamenje, po kojem mi hodamo svakim danom, jesu ogromna groblja, gdje leže ostanci neizmjernih bilijona, koji su nekada živjeli, disali i opstojali, kao i mi danas. Ove činjenice daju tek mali pojam o naravi i veličini borbe, koja se je vodila ovdje na zemlji i koje povijest leži zaključana zauvijek u okaminama zemaljskih naslaga.

2. SUVIŠNI ORGANI.

Riječ je o **tragovima, ostancima** organa, koji su postali suvišni, izašli iz uporabe, te usljed toga posve prolaze, iščezavaju.

U borbi za život jedne su vrste neprestano dolazile mjesto drugih, neprekidno su tjerale jedna drugu iz jedne okoline u drugu. Kad se jednu vrst potjera iz okoline, kojoj se je priučila, u drugu okolinu, posve različnu od prve, onda je posve vjerojatno, da ona neće neke svoje preostale organe trebati u novim prilikama života. S druge strane, ona bi možda trebala neke organe, koje ne posjeduje. Moguće je, dakle, da preudesi organ, koji ne treba, u organ, koji treba, kao što su od prilike naše matere prepravljale kaput, koji nismo trebali, u prsluk ili hlače, koje smo trebali.

Na takav način su stvorena ptičja krila od prednjih nogu guštera. Ptice su se razvile iz pla-

zavaca nalik na guštera. A kod pretvaranja ljuskastog guštera u pernatu pticu, prędnje su se noge guštera upotrebile za stvaranje ptičjih krila. Ptičje krilo ima istu općenitu gradju, kao i guštera prednja noga: plećnu kost, laktanu i palčanu kost, zapesnicu i tri niza dlanskih kostiju. Dva su se prsta prednje noge guštera izgubila u ptičjem krilu.

Ali preobražaj suvišnih organa u korisne jeste izuzetak. Pravilo je, da nepotrebni organi iščezavaju.

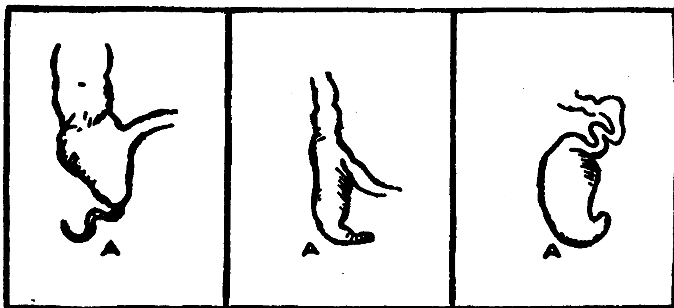
Zakon je, dakle, da nestaju oni organi, koje se ne rabi. Organi, koji ništa ne rade, ne dobivaju hrane, i prema tome kod njih postoji težnja, da iščeznu. Osim toga, prirodno odabiranje ne naglašuje organe, koji se ne rabe. I potraje li njihova beskorisnost dulje vremena, oni ne samo da će uvenuti i opadati, nego će ih konačno posve nestati. Biolozima je poznat skoro bezbroj slučajeva ovakovog nestajanja organa. Jedan slučaj je — iščeznuće nogu kod zmije. Zmije su nastale od nekih guštera, i najprije su hodale na četiri noge. Ali u borbi za život došle su u prilike, kad im je više koristilo puzanje i vijuganje. Usljed toga su noge postale suvišne. Ova promjena u životu ovih gmazova je nastala pred tako dugo vremena, da je u svim slučajevima, sa nekim izuzecima, nestao svaki preostatak nogu.

Ima ali više slučajeva u životinjskom carstvu, gdje su se zabačeni organi sačuvali u stanju nestajanja i umiranja. Ovi su organi u predaka današnjih životinja, koje ih posjeduju, bili potpuno razvijeni i korisni, ali sada više nisu potrebni usljed promjene prilika i načina života, te zbog

toga postepeno nestaju. Ovakovi se organi zovu „vestigalni“ (zakržljali), to jest **ostaci organa.**

Vestigalni organi su naprosto organi, koji ništa ne rade. To su organi, koji nemaju što raditi i koji stradaju usljed neizbježivih posljedica dugog ljenčarenja. Stupanj izradjanja stanovitog organa ovisi o duljini vremena, što je prošlo, od kako je isti postao suvišan. „Vestigalni“ organi su organi, koji su izašli iz uporabe, no koji još nisu prestali da opstoje.

U tijelu čovjeka i ostalih živih bića ima na stotine vestigalnih organa. Imaju ih sve vrsti

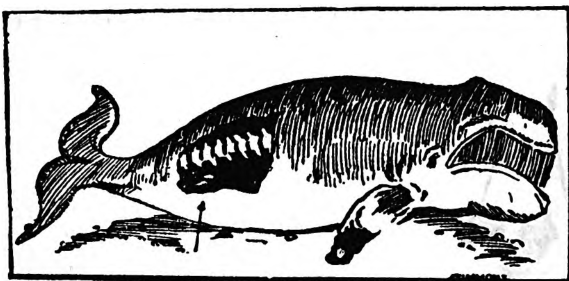

SLIJEPO CRIJEVO U ČOVJEKA, MAJMUNA I PARCOVA.

viših životinja. Jedan od najpoznatijih slučajeva jeste crvoliko slijepo crijevo u ljudskom tijelu — suvišni organ, koji se odstranjuje u slučaju upale slijepog crijeva. Ovaj organ je kod više nižih životinja redoviti dio probavnog sustava. Hrana ulazi tamo, a slijepo crijevo izlučuje neke sastavine i upija hranive sokove u krv, kao što čini želudac i crijeva. U parcova je „slijepo cijevo“ veliko poput njegovog želuca, te sačinjava nešto kao drugi želudac, gdje se hrana zadržaje i pod-

vrgava naročitim promjenama. No kod čovjeka je taj organ nepotreban, možda usljed toga, što je dobio uspravan položaj. Hrana tamo nikad ne ulazi nego tek slučajno. Osim toga, slijepo je crijevo tako slabo i tako se slabo hrani, da postaje sjedište čestih bolesti. Njemu je sudjeno, da tijekom vremena posve nestane, kao što su nestale noge u zmije i pandže na krilima ptica.

Drugi su slučajevi u čovjeka: mišice uha, rep i repne mišice, takozvani „mudraci“ (zubi) te dlake, što pokrivaju cijelo njegovo tijelo. Oči u riba špiljara i krtica su vestigalne, jer te životinje žive u tami, gdje su oči suvišne. One imaju oči, ali su slijepe. Oči su puki preostaci. Rogovi u domaće marve su vestigalni (suvišni) organi. Rogovi u divlje marve jesu obranbeno oružje. U svijetu vukova i medvjeda ne bi se divlja marva dugo održala, kad ne bi imala na glavi te bodove. Ali domaća marva ne treba takvih bodova po današnjim pašnjacima. Ona nema neprijatelja. Čak i sami ljudi katkada režu te suvišne organe.

PREOSTACI ZADNJIH NOGU U KITA.

Zadnje su noge u kita vestigalne (suvišne). Kit je nekada boravio na kopnu, te je hodao na

četiri noge. No u borbi za život potjeran je u more, gdje je poprimio oblik ribe i tako se prilagodio okolini. On i danas ima prednje noge, ali zadnje su mu noge skoro posve nestale. Jedino su ostali zakržljali tragovi nogu. To su dvije male kosti, koje se vide, kako vjese sa hrptenjače (na kosturima u muzejima) na onom mjestu, gdje bi naravno bile noge, kad bi ih kit imao.

Mnogi sisavci imaju suvišne prste. Krava ima dva upravo iza dva potrebna prsta. Isto ima i ovca, svinja i srna. Jedan prst na prednjoj nozi psa je nepotreban, nikad se ne dotiče zemlje. Prvi si-

NEUPORABIVI PRSTI U KRAVE.

savci (od kojih su nastale sve pasmine sisavaca) imali su na svakoj nozi pet prstiju. Mnogi sisavci

i danas imaju oblik noge sa pet prstiju. Čovjek ima. Isto i majmun i slon. Ali mnoge su vrsti izgubile jedan ili više prstiju na svakoj nozi.

Vodeni konj je izgubio jedan prst na svakoj nozi, a ostala su mu četiri prsta. Nosorog je izgubio dva, a tri su mu ostala. Veliki broj vrsta — kao krava — izgubio je tri, a dva su ostala. Konj je izgubio četiri prsta, a jedan mu je ostao. Konj hoda na svom velikom prstu. Kod svih tih životinjskih vrsta nalaze se još uvijek ostaci tih izgubljenih prstiju.

„Staklena zmija" izgleda kao da je bratučed obične prugaste zmije. No to uopće nije zmija. To je **gušter.** I tako je svrstana u svim knjigama. Zmije su gušteri bez nogu. Kad nadjemo guštera bez nogu, zovemo ga zmijom. Kad pako nadjemo zmiju sa nogama, zovemo je gušterom. „Staklena zmija" je gušter, jer ima četiri noge. Njene su ali noge nevidljive. One se nalaze unutra. „Staklena zmija" je gušter, koji je na putu, da postane zmija. Mi ju promatramo u tom tečaju. Ona je karika, što veže dva razreda plazavaca. Noge su postale neuporabive, ali ne pred tako dugo vremena, da bi ih posve nestalo. One su zakržljale. U tijelu nekih zmija — kao što su pitoni i udavi — nalazimo male pandžaste ostatke zadnjih nogu.

Zmije imaju samo jedno plućno krilo. One su nastale od predja sa dva plućna krila, ali tijelo im je tako usko, da nema mjesta za dva plućna krila. Jedno je krilo tako nestalo, a drugo je postalo veće, rastegnuvši se uzduž tijela. Zakržljalo krilo još opstoji, ali je tek puki neuporabivi preostatak.

Desni jajičnik (plodnica) ptica je zakržljao na sličan način — i sva se jaja stvaraju u lijevoj plodnici. Jajičnik je onaj organ životinja, koji proizvadja jaja. Skoro u svih životinja ima dva jajičnika, upravo kao što su dva bubrega i dva plućna krila. No u ptica, zbog nekog razloga, desni jajičnik (plodnica) ništa ne čini, te je uvenuo do pukog preostatka.

U čovjeka i većine drugih kralježnjaka ima na nozi od koljena do gležnja dvije kosti — **tibia** (golijen) i **fibula** (cjevanica). U ptica i nekih sisavaca ima samo jedna kost (tibia), dok se je fibula protegla od koljena kao puka izraslina. Vi ste možda vidjeli tu izraslinu u kokošjoj nozi, ali je niste prepoznali. Velika je kost u kokošjoj nozi tibia (golijen), a izraslina je zakržljala fibula (cjevanica).

Zareznici obično imaju dva para krila. No muhe imaju samo jedan par. Mjesto zadnjeg para vidimo samo dvije kvržice. U drugih vrsta zareznika zakržljao je prednji par krila. Muški žohar ima dva para krila, koja vrlo rijetko rabi kod letenja. No ženka ne može letjeti, jer su joj krila posve zakržljala. Plodnice su zakržljale kod radnih pčela i mravi. Dvije sise u krave su zakržljale, a četiri izlučuju mlijeko. Zakržljale sise tek slučajno puštaju mlijeko. U jedne vrsti kineskih ovaca uha su puki preostaci, a kod druge vrsti zgrčio se je rep „u malu kvrgu, pokrivenu salom". Psi i mačke bez repa imaju zakržljali kusatak. U nekih vrsti živadi zakržljale su kreste i braduše. U jedne vrsti domaćeg pijetla, nazvanog po imenu kineske pokrajine „Cochin", mamuza je skoro posve iščezla. Kod šušavih (bez rogova) vrsta

marve i ovaca često puta rastu male kvržice, gdje bi inače imali biti rogovi; ove katkada otpadaju i opet narastu.

U mnogih biljki zakržljale su latice i drugi dijelovi cvijeta. Svrha je latica, da cvijet svojom sjajnom raskoši boja oglašuju zareznicima. U nekog cvijeća to čine prašnici, dok u drugog (kao što je na primjer „pinsettia" — jedna vrst meksikanske biljke) ovaj posao oglašivanja ili privlačenja obavljaju listići, koji se nalaze u blizini cvijeta. U maslačka svi vanjski cvjetići imaju zakržljale pestiće. U nekih vrsta domaćih tikvica — koje se ne penju — zakržljale su vitice.

Životinje muktaši i biline nametnice su uopće izrodjene, posve napustivši mnoge organe (udove), koje su imale, dok su vodile slobodan i neovisan opstanak. Zbog toga ovakvi organizmi uvijek obiluju zakržljalim udovima. Narval je posebna vrst kita i živi na dalekom sjeveru. On ima samo dva zuba, koji rastu ravno naprijed. Jedan od njih naraste do šest ili osam nogu, te narval njime bode svoje neprijatelje i probija luknje na ledu. Onaj drugi je zakržljao i nikad ne izlazi iz usta. Australski miševi tobolčari više ne nose svoje mlade u kesici (tobolcu), koja se je izrodila u jednostavni nabor kože na trbuhu.

Takozvani „mudraci" (zubi) u čovjeka jesu zubi, koji su na putu nestajanja. Oni dolaze kasno u životu, a u mnogih osoba se uopće ne pojavljuju. U nutarnjem uglu oka mnogih životinja nalazi se preostatak „trećeg očnog kapca". Čovjek ima taj preostatak — poput mnogih drugih životinja. Ovaj treći očni kapac potpuno rabe ptice, kornjače i druge životinje. To je tanka kožica (opnica), kojom se često puta prikrije oko, kad

su otvorena obična dva očna kapca. Rep je u čovjeka i čovjeku sličnih majmuna zakržljao, a sastoji iz tri ili četiri kralješka, koji su čvrsto srašteni. Rep je u svih tih životinja prije poroda dugačak, te ima i mišice za mahanje. Ptičji rep je takodjer preostatak onoga, što je nekada bio. Najstarije ptice, nadjene okamenjene u naslagama zemlje, imale su dugačak rep sa dvadeset kralježaka.

Zakržljale stvari se nalaze posvuda. One su proizvod cijelog organskog razvoja. Ima i zakržljalih **nagona** u duši čovjeka i drugih životinja, kao što i zakržljalih dijelova kod svih ljudskih zakona, običaja i ustanova. Naše političke, industrijalne, vjerske, odgojne i pravne ustanove su pune zakržljalih crta. To je veliki predmet za raspravljanje. Ako samo shvatite **ključ,** koji hoću da vam dadem, bit ćete u stanju da razumijete mnoge stvari, koje su vam danas tajinstvene.

3. SUVIŠNI (ZAKRŽLJALI) NAGONI.

Suvišni (nepotrebni) **nagoni** još opstoje u **duši** čovjeka i drugih životinja upravo iz istih razloga, iz kojih još opstoje suvišni **udovi** u njihovom **tijelu.** Pravilo je, da su živa bića udešena prema svojoj okolini ne samo oblikom i gradjom, nego isto tako i svojom naravi te načinom postupanja. Životinje imaju ne samo udove (organe) i tjelesne dijelove, koji su im potrebni za život, nego isto tako i **nagone,** koji ih nukaju na stanovite čine, da bi mogle uspješno živjeti. Svako biće ima u svojoj naravi stanoviti niz nagnuća, koja ga tjeraju na rad, i ova nagnuća su

obično korisna. No kad neka vrst životinje izadje u svojoj borbi za opstanak iz jednog niza životnih prilika u drugi niz, koji se razlikuje od prvoga, — onda je vjerojatno, da će posjedovati neke nagone i načine djelovanja, koji nisu potrebni u novoj okolini. Ovi se nepotrebni nagoni zovu **vestigalni** — suvišni ili zakržljali nagoni.

Zakržljali nagoni su naprosto nagoni, koji su postali nepotrebni usljed promjena prilika, nametnutih u borbi za život. Ljudi i druge životinje imaju mnogo običaja, koji su nepotrebni, upravo kao što imaju i mnogo udova, koji su nepotrebni. Ovi običaji još i danas opstoje isključivo na osnovu pokretne sile, koju su dobile u prošlim vremenima. Oni su izašli iz uporabe, ali još nisu posve nestali — poput slijepog crijeva u čovjeka i poput očiju ribe-špiljarke.

Domaće životinje su doživjele silne promjene u životnim prilikama, i upravo radi toga one posjeduju veliki broj nagona, koji su nepotrebni. Ovi su nagoni baštinjeni, a može ih se razumjeti jedino u vezi sa divljim prilikama one sredine, iz koje su se razvili. To su preostaci, koje stoljetno ljudsko odabiranje nije bilo kadro da iskorijeni. Ovi su nagoni bili korisni pojedincu i vrsti u divljem životu po šumama, gorama i prerijama (ravnicama), gdje su ih okruživali neprijatelji i proganjale vučje pohlepe. Ali u prilikama, umjetno stvorenima po čovjeku, oni ne samo da su nepotrebni, nego su **više puta dapače i škodljivi.**

U slijedećoj zadaći se raspravlja poglavito o suvišnim nagonima domaćih životinja. O suvišnim nagonima kod **čovjeka** govorit ćemo u zadaći četvrtoj i petoj.

4. DIVLJI PREOSTACI U PSA.

Spomenut ćemo četiri suvišna (zakržljala) nagona kod pasa, naime: lovački nagon, nagon za „davljenjem ovaca“, nagon da se okreću, prije nego legnu, te nagon zavijanja.

Pas njuši, dapače i kad je sasma sit. Povedite u šetnju i najmirnijeg ovčarskog psa. On neće ići za vama, a neće ići ni pored vas. On će njušiti tu i tamo, obilaziti oko grmova i kraj obala rijeka, da vidi, što bi mogao naći. I nadje li kakvo živo biće, trčat će za njim, ako je moguće, da mu oduzme život. Janje ili tele ne bi to činilo.

Pas je promijenjeni vuk. Njegovi su predji živjeli od zeceva, ptica, ovaca i drugih životinja, koje su hvatali i ubijali svojim zubima. No pas jede iz zdjele. Pas lovi, jer su njegovi predji bili lovci. On lovi, da vježba jedan svoj nagon, koji je nezadovoljen u mirnom životu psa medju ljudima. Lovački nagon u psa jeste nagon, koji je izašao iz uporabe (osim kod pasa, što se rabe za lov), no koji još nije posve nestao.

Ovčarski pas se rabi za sakupljanje i čuvanje ovaca. Taj pas se je tako promijenio, od kako je počeo živjeti u društvu čovjeka, da obično brani i voli ovce, koje su mu povjerene na čuvanje. Medjutim, katkada bi si to krotko biće moglo priuštiti zabavu, da zađavi ovcu. On ne ždere svoje žrtve niti pije njihovu krv. On samo zagrize u veliku krvnu žilu na vratu i ostavi svoju žrtvu, da krvari do smrti. Ovčarski pas ne ubija, što je gladan. On ubija vježbanja radi. On ubija, jer su se točkovi njegove naravi okretali na stanoviti način tako dugo, da ih ne može zaustaviti. Nagon za ubijanjem, koji je tako snažan kod vuka, po-

stao je slab u psa, jer se nije rabio dugo vremena. No katkada se taj stari nagon penje do najvećih visina u naravi psa, i za neko vrijeme on opet postane vuk.

Ako promatrate psa, kad ide na počinak, vidjet ćete, da on radi nešto iz onih vremena, kada si je kao divlja životinja morao praviti postelju u travi. Pas ne legne odmah, nego se okrene jednom ili više puta na onom mjestu, gdje će leći, a istom tada legne. Darwin veli, da je vidio psa, koji se je okrenuo dvadeset puta, prije nego se je konačno zadržao u ležećem stanju. Darwin drži, da je ovaj čin preostatak starog običaja vuka, da si pravi postelju. To je stari proces (tečaj), da se travu ugazi, kako bi se načinilo mjesto za spavanje. Ovaj čin je bio koristan, kada si je pas pravio ležište u ravnicama, ali to je puki gubitak vremena za psa, koji leži na tepihu ili na podu.

Lavež psa je poznata stvar. No katkada psi zavijaju tako čudnovato, da nam se kosa ježi. „Lavež" je proizvod pripitomljivanja. Vuci zavijaju. Vuk bi izašao na brdo i dugo, dugo zavijao, a drugi bi mu, na kilometre daleko, odgovarao. Vuci na taj način nadju jedan drugoga. A katkada bi se i pas povratio tom starom načinu dozivanja. Ja sam pred više godina slušao to zavijanje po ravnicama Kansasa, kad su se kojoti (posebna vrst američkih vukova) dozivali noću sa brda. Nell bijaše naša domaća kuja i prijateljica. Obično njen glas bijaše mekan kao žuboreća voda. No kad bi u noći čula glas vukova, ona bi katkada ustala i pokazala se glasnim i dugim zavijanjem. Bijaše to tako čudnovato i različno od njenih običnih glasova, da mi se uvijek

činilo skoro nevjerojatno, da bi ona mogla to učiniti. **Bijaše to glas divljega.** Pred dugo vremena se je ona i njena pasmina običavala tako medjusobno dozivati. A njena mašinerija, prem je oštećena vjekovima domaćeg života, nije zaboravila običaje starog, divljeg, davno iščezlog života.

Praznovjerni ljudi više puta drže, da to zavijanje psa proriče smrt ili kakvu drugu nesreću u kući. Ljudi, koji ovako mislé o tom nagonu, i

GLAS DIVLJEGA.

sami izražavaju jedan preostatak prošlosti — preostatak predznanstvenih vremena, kada su ljudi posvuda tumačili stvari znakovima i slutnjama. Pred nekoliko stotina godina nije bilo kemije (lučbe) ili fizike ili znanosti uopće, kakva je ona danas. Nije se dapače ni pomišljalo na **prirodni zakon,** koji posvuda djeluje. Ljudi su si u ona vremena tumačili stvari pomoću znakova, slutnja i sanja. I dobar dio starog, predznanstvenog načina mišljenja preživio je i do danas kod svih viših naroda.

5 DIVLJI PREOSTACI U MAČKE.

Domaća mačka je nastala od divlje mačke. Promatrate li mačke oko svoje kuće, opazit ćete mnoge stvari, koje su došle iz starog, divljeg i davno napuštenog života.

Psi **gone** svoj plijen. To vrijedi za cijelu pasju porodicu ili pasminu: za vukove, lisice, čakale, kao što i za domaće pse. Članovi mačje pasmine hvataju svoj plijen na drukčiji način. Oni se prikradu do svoje žrtve, dok ne budu dosta blizu, da se bace na nju. Sve mačke to čine: lavovi, tigri, leopardi, divlje mačke i domaće mačke. Mačke love kradomice. Psi to čine u glavnom svojom brzinom.

Ali domaća mačka jede iz zdjele, kao i pas. Mnoge mačke nemaju prilike, da što **uhvate** više nego možda jednoć na mjesec. Ali nagon za hvatanjem na stari način još uvijek opstoji kod domaćih mačaka. Često ćete ih vidjeti, gdje si same stvaraju prilike, kako bi udovoljile tom nagonu, da što uhvate. One bi neko vrijeme puzale po zemlji, a onda bi skočile, kao da će što uhvatiti. Možda je to skakavac. Možda je muha. Možda ništa nema. One tek daju izražaj starom nagonu, koji je izašao iz uporabe.

Običaj mačke, da ode do drveta ili do stupa i da nekoliko časaka grebe po njemu, jeste možda vježba, koju ona čini, da bi se oslobodila tegotnosti u mišicama nogu i prstiju. Divlja mačka se dosta penje po drveću, ona hvata i drži stvari svojim pandžama. Pandže mačke su drukčije, nego li pandže psa. One se mogu uvlačiti, to jest one su pomične. Mogu se uvući u nogu i opet izvući. Te kretnje obavljaju mišice, kojima, bez

sumnje, dosadi i koje se „umore“ od dugog nerada, upravo kao što se i mi „umorimo“ ili nam bude neugodno katkada za kišovitih dana, kad moramo ostati kod kuće cijeli dan. Kad mačka grebe po drvetu, time vježba mišice, koje su njeni predji

VJEŽBANJE NERABLJENIH MIŠICA.

rabili svakim danom u lovu i kod penjanja po drveću, no koje su donekle zakržljale u domaćih mačaka.

Ovdje možemo spomenuti jednu razliku izmedju psihe (duše) psa i duše mačke.

Psu je prirodjeno, da se prikloni **osobama.** Kad odseli obitelj, s njome seli i pas. Dom psa je ondje, gdje je i dom njegovog gospodara. Pas će ići za prosjakom, obučenim u krpe, isto onako veselo, kao što će ići i za kraljem. Odanost psa čovjeku jeste jedna od najsvetijih stvari na ovom svijetu. Malo je dirljivijih prizora od prizora „izgubljenog“ psa. Pas hoće da **pripada nekome.**

Mačka je privezana više za **mjesto.** Ona je izdašna u svojoj ljubavi i vjernosti prema mjestu. Ona posjeduje jak domaći nagon. Ona ima osjećaj, kojeg ljudi nemaju i koji ju vodi gotovo si-

gurno natrag u njen dom. Mačku se može odnijeti daleko na milje i to odnijeti na takav način, da ništa ne vidi na putu, po čem bi se ravnala za povratak, ali ona će nas zadiviti u najvećoj mjeri, jer će naći svoj put natrag, kad ju se oslobodi. I pas bi isto učinio. Mačke su gotovo ravnodušne prema osobama, ali se drže svog rodnog boravišta, kao što se drže samog života.

Domaći nagon je još više razvijen kod pitomih golubova. Pitomi golub je bio nošen na tisuće milja daleko od kuće, ali svijest pravca je tako nepogrješiva kod tih ptica i čežnja za njihovim domom je tako snažna, da će one — poslije nekoliko okretaja iza oslobodjenja — krenuti neumornim krilima u svoj rodni golubinjak.

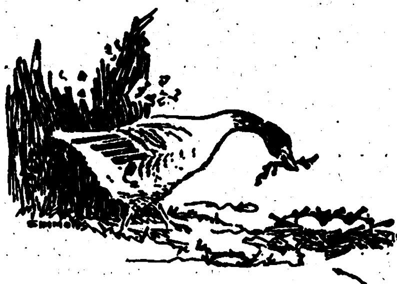
Divlje životinje ne lutaju svijetom, kako se obično misli. One većim dijelom žive u stanovitim mjestima. One uče od svojih roditelja i drugova ulaze i izlaze iz mjesta, te su u toj poznatoj okolici daleko sigurnije, nego li da bježe u nove i nepoznate krajeve. Domaći nagon je koristan svim životinjama, koje ga posjeduju iz naravi — mravima i pticama, kao što i mačkama. On **nije** koristan mačkama, koje su došle na svijet u kućama, gdje se mačke njeguju za prodaju.

Praoci psa su bili daleko veće skitnice od praotaca mačke. Radi toga se mačka više drži jednoga mjesta. No velika odanost psa čovjeku je nastala za vrijeme pripitomljivanja, a takodjer i zbog činjenice, što se je psa uvijek biralo zbog njegove odanosti i razbora daleko više nego li mačku. Pas je više no jedna druga životinja bio **drug** čovjeku, dok se je mačku čuvalo poglavito radi toga, da hvata miševe, parcove i druge male životinje, koje nasrću na ljudske domove.

6. MATERINSKI NAGON.

Nedozrelost je doba najveće smrtnosti (pomora) kod svih životinja, uključiv i čovjeka. To je doba, kad su živa bića slaba i najmanje kadra, da se brane od mnogih neprijatelja, što na njih vrebaju. Prema tome, razvilo se je kod mnogih vrsta životinja, a naročito kod ženskih, jako nagnuće, da se brinu za svoje mlade i da ih brane. Na životu su ostale obično one vrsti, kod kojih je najviše bio razvijen taj nagon za održanjem djece, odnosno mladih. Nijedna vrsta ne može dugo živjeti, ako ne čuva svoje mlade.

Krava **sakriva** svoje telešce, čim se oteli. To je nepotrebno po ljudskim pašnjacima. Ali u opasnom životu prošlosti, kada je na stotine gladnih ustiju vrebalo na svako tele, što bi došlo u svijet, ova navada matere, da se povuče u kakav sakriveni kutić i da tamo oteli svoje mlado, bila je vanredno korisna smotrenost.

GUSKA POKRIVA JAJA, KAD OSTAVLJA GNIJEZDO.

Iz istog razloga sakrivaju svoja gnijezda i domaće ptice. A kod onih ptica — kao što je pura i gvinejska kokoš — koje su pripitomljene u najnovije vrijeme, ovaj nagon je daleko jači, nego li u kokoši, koje su pripitomljene u ranije doba. Kod

nekih vrsta kokoši kao da nije ostalo mnogo od tog nagona. Jaja nesu otvoreno, skoro na svakom mjestu, gdje nadju gnijezdo. Guska je osobito oprezna te jaja pokriva travom i grančicama, kad ostavlja gnijezdo, da bi se nahranila. Kako besmisleno je, da se guska udaljuje od svog gnijezda, koje se nalazi posve na vidiku, a da se muči i pokriva jaja! Medjutim, kotači njene naravi su se okretali tako dugo na isti način u divljem stanju, da se ne mogu sada zaustaviti. Oni se i nadalje okreću, nakon što su nestali svi razlozi za njihovo okretanje. Guska bi katkada pokazala, da taj nagon oslabljuje kod nje, kad zapravo ne pokriva jaja, nego jednostavno baca na njih nekoliko slamčica ili grančica; ona često sve to baca samo pravcem jaja — i prepušta, da sve kod toga ostane.

Ženka kunića u divljem stanju pravi svoje ležište iz dlaka, koje čupa iz svoje vlastite kože. Ona isto čini i kad ju se pripitomi, prem joj se za ležište daje na raspolaganje pamuk i drugi materijal.

Materinski nagon u krave i kokoši je koristan u svijetu, gdje se jaja i mlade proganja, no taj nagon je suvišan u ljudskim poljima i stajama. Često puta je više nego suvišan — može biti štetan. Katkada bi krava mogla svoje tele tako sakriti, da ga vlasnik uopće ne bi našao, dok ne bi poginulo od zime i kiše. Domaće životinje su u više pogleda još uvijek udešene prema divljem svijetu, te će se i nadalje vladati na isti način, kao da još i danas žive divljim životom, koji su napustile. Životinje, koje žive u zajednici s čovjekom, nalaze se obično u boljem stanju, ako rade zajedno s čovjekom. No ima u njihovoj naravi dobar dio nagona, koji čine, da postupaju protiv čo-

vjeka. Ovi će protivni nagoni bivati sve slabiji tijekom vremena, te će ih konačno sasma nestati. Zašto? Jer ljudi biraju za rasplodjivanje one vrste, koje im se najbolje dopadaju.

Krave, kobile, ovce, svinje i matere drugih domaćih životinja postaju neobično divlje, kad dobiju mlade. One su spremne navaliti na sve i svakoga, koji bi došao u blizinu njihovih mladih. Ovaj obranbeni nagon je snažan u roditelja domaćih životinja, a osobito kod matera, prem je danas donekle i suvišan, jer bilo je vrijeme u prošlosti, kad je on bio neminovan za održanje vrste.

7. MATERINSKA LJUBAV.

Materinska ljubav nije ljudsko iznašašće. Ona je baštinjena. Ona je starija od Kršnih planina (Rocky Mountains). Materinska ljubav kod čovjeka ima isto porijetlo kao i čovječja hrptenjača — ona je nastala iz predljudskih životinjskih oblika. Materinska ljubav kod ljudi je na vlas ista, kao i materinska ljubav medju pticama i četveronošcima. Majmunica mati ljubi svoje mlado skoro istom nježnošću, kao i ljudska mati. Kad majmunče ugine, mati nosi njegovo malo tijelo uza se čitave dane, neće jesti, te često sjedi mirna i tužna. Ptice matere izvrgavaju opasnosti čak i svoj život za svoje mlade. Isto čine matere kod medvjeda, lavova, kitova, te ženke (matere) kod mnogih drugih životinjskih vrsta.

No pita se: zašto je ovaj nagon za obranom mladih usadjen uopće kod ženskih, koje su obično slabiji članovi vrste? Mužjaci su barem kod kralježnjaka veći i snažniji od ženke, oni su tjelesno bolje udešeni, da obavljaju taj obranbeni posao,

nego li ženke. Zašto nije priroda muškima nametnula taj posao? Je li narav učinila pogrješku, usadivši taj nagon u dušu ženke, koja je manje sposobna za taj posao?

Općenito se govori, da žena više voli svoje dijete od oca, jer je dijete dio materinog tijela. To nije istina. Materinska ljubav medju ljudima je jača od očinske ljubavi iz istog razloga, iz kojeg je materinska ljubav u ptica ili medvjeda veća od očinske ljubavi. Veća je ljubav u matere nastala kod predljudskih životinjskih oblika, a ljudski rod je tu ljubav samo naslijedio.

U divljem stanju, kada je nastao taj nagon, **mati je bila sama, kad su mladi dolazili na svijet, i samo kod nje je morao biti usadjen taj nagon.** Bilo je bolje, da se taj nagon usadi kod slabijih članova vrste, nego da se uopće ne usadi. Da su spolni odnošaji u životinjskom carstvu uvijek bili poput onih, što danas prevladavaju kod ljudi, da je uvijek postojala **obitelj** sa jednim ocem i jednom materom, ne bi gotovo bilo ni malo sumnje, da bi zaštitni nagon bio razvijen poglavito kod mužjaka u svih životinja, uključiv i čovjeka.

Mužjaci kod nekih riba poprimaju svu skrb i brigu roditeljstva. Isto vrijedi barem kod jedne ili dvije vrsti ptica. Mužjak noj sjedi na jajima i brine se za mlade. Najveći neprijatelj jajašaca i mladih u ribe koljuške jeste sama mati. Ona ne samo da ne osjeća prema njima nikakove nježnosti, nego bi progutala sve, kad ju ne bi sprječavao otac. Tek kod nekoliko vrsti riba vode ženke brigu bilo za jajašca, bilo za mlade. Medju ribama, dakle, nagon za očuvanjem mladih nije divni „materinski nagon“, koji se nalazi kod ljudi i drugih viših vrsta, već je to očinski nagon.

Kod svih životinja, koje se sparuju doživotno — kod ptica kao i kod ljudi — roditeljska ljubav je više podjednako podijeljena izmedju oba spola, nego što je kod onih vrsta, gdje nema stalnog

KOLJUŠKA (OTAC) ČUVA GNIJEZDO OD MATERE KOLJUŠKE.

porodičnog odnošaja. Obzir roditelja prema svojim mladima jeste nastojanje naravi, da očuva vrst, sačuvavši potomstvo vrste. A da li se taj obzir nalazi kod jednog ili drugog roditelja ili pak kod obojice, to ovisi o prilikama, što okružuju

vrstu, te o prilikama, u kojima su živjeli predji te vrste.

Tijekom vremena, kako **društvo** bude sve više i više skrbilo za djecu, vjerojatno je, da će ljubav roditelja prema djeci bivati sve slabija. Kod roditelja će se razvijati osjećaj obzira prema djeci kao cjelini, te neće biti osjećaja pristranosti, koji osjećaj posjeduju danas prema svojoj djeci u tolikoj mjeri. Društvo je u mnogo pogleda više kadro da skrbi za djecu, nego što su to u stanju činiti pojedini roditelji. Danas društvo stoji na čelu dječjeg odgoja, opskrbljujući djecu školama, učiteljima, a u nekim slučajevima dapače knjigama i hranom. Sve su ovo u prijašnja vremena činili roditelji, više na „privatan“, nego li na „javni“ način. Nema sumnje, da će u buduće biti još veći napredak gledom na te stvari. Živimo u svijetu, koji se mijenja i raste. Kad bi se mogli povratiti u svijet, kakav je bio pred tisuću godina, ne bi ga mogli ni prepoznati. Nastat će novi običaji, novi narodi, nove proizvodne grane, drugi oblici odgoja, drugi društveni odnošaji i druge ideje uopće. Mi živimo sa pretpostavkom, da će sve ići u glavnome kao i danas. To nije opravdano. Većina stvari, kojima smo se priučili danas, nestat će nakon jednu ili dvije tisuće godina. Sadašnjost je puki prelazni stupanj stvari.

8. OPONAŠANJE VODJE.

Pred više godina, kad sam živio na ladanju, moj otac je držao ovce. Sad se veoma dobro sjećam jedne osebine u ovčjoj duši.

Noću su ovce bile u posebnoj ogradi, a svako jutro ih se tjeralo na pašu. Mjesto vrata bilo je

na ogradi ono, što smo nazivali „šipkama". Bijahu to drveni komadi, naslagani jedan nad drugim, koje se je odmicalo na stranu, kad bi ovce imale ući unutra ili izaći van. Katkada bi ovce — u svojoj želji, da izadju — nasrtale prema izlazu, prije nego su bile odmaknute sve šipke. Tad bi preskočila ovca, koja je najbliže izlazu, a ostale bi ju slijedile. Kad su neke ovce već bile preskočile, naravski, da su bile odstranjene i ostale šipke. Ali svaka bi ovca skočila na istom mjestu, oponašajući one, što su preskočile, prem nije više bilo nikakove zapreke.

Ovaj nagon oponašanja jeste preostatak prošlosti. On je nastao pod drugim okolnostima, nego što su one, u kojima žive pripitomljene ovce.

Ovce su planinari. Prije nego su bile pripitomljene, živjele su u krdima, a svako krdo je predvodio kakav stari pametni ovan, koji je imao iskustva i hrabrosti. Stada su bila često progonjana po vukovima i drugim životinjama. Ovce su se spasavale bježanjem, nipošto sakrivanjem ili borbom. Život stada je često ovisio o vještini i vjernosti, kojom su članovi stada oponašali svog vodju. I običaj ovaca, da slijede i oponašaju svog vodju, nastao je, bez dvojbe, kroz potrebu, da za vrijeme progona skaču preko istih pukotina i pećina, kamo je išao vodja i prve ovce, pa makar i ne vidjele razlog tomu. One, koje su tako činile, preživjele su u borbi za opstanak, dok su padale i propale one, koje nisu to činile.

Nagon oponašanja je, dakle, vrlo koristan životinjama, koje su poput ovaca u divljem stanju, ali nije više potreban ovcama, nakon što su počele živjeti u nizinama. Nagon, da se slijedi vodju,

opstoji kod svih životinja, što žive u jatima i stadima. On je koristan većini tih životinja.

U čikaškim klaonicama se iskorišćuje taj nagon za oponašanjem kod ovaca, kad se uvježba jednog ovna, da vodi ovce na klaonicu. U naravi je ovaca, da idu za ovnom, i čim bi one došle do stratišta, tako je načinjeno, da ovan ode na stranu i pobjegne, kako bi malo kašnje predvodio drugo stado ovaca. Ovaj primjer pokazuje, kako je nagon ovaca, da slijede svog vodju, koristan za čovjeka, ali nipošto za ovce. Svinje i marva ne posjeduju taj nagon. Njih treba šibati i bockati, da bi ih se dotjeralo do gubilišta.

9. ŠKOLA NARAVI.

Mlade ovce i koze poskakivaju i skaču, kad se igraju. Jednoć išle su mlade koze ulicom, kod čega su poskakivale na jedan ili drugi način, a katkada bi skočile ravno u vis, upravo kao da su to činile pod pritiskom kakvog nevidljivog stroja, koji se nalazi u njima. Kako čudnovato mora da je ovakovo ponašanje ljudima, koji ne poznaju Darwinovu nauku! No to je posve jasno pristašama nauke o razvijanju.

Igra je prirodna škola. To je pripremanje za budući život. Mlade životinje — kad se igraju — vježbaju se za ono, što ima doći kašnje u životu. Ovo vrijedi za sve životinje, uključiv i mlade ljudskih bića. Janjci i jarići trče i skaču u svojoj igri iz istog razloga, iz kojeg se djeca, psi i lavići hrvaju, tuku i love jedni druge. Kadgod im se pruži prilika, janjci i jarići biraju za svoja igrališta brežuljak ili kakav obronak. Brežuljak je nalik na gorski pristranak.

Janjići i jarići su djeca planinaca. Njihova narav je stvorena i udešena za drugi život, nego li je onaj, koji danas vode. Oni su odgojeni za život po planinama. Skakanje i trčanje u njihovoj igri bijaše u početku čisto pripremanje za život, nakon što odrastu. Tako se je razvijala njihova mišična snaga, da bi mogli brzo trčati i daleko skakati, a to im je razvijalo vještinu, da se spuštaju lako i da se penju po pećinama, a da se ne poskliznu. Ali ovakav je odgoj danas za njih neumjestan. Igranje malih jarića i janjaca, kao što i igra djece, jeste pripremanje za život, koji je već davno prošao. Igranje naše djece je pripremanje za životnu borbu, kakovu su vodili naši divlji pradjedovi. Isto tako igranje ovčjih i kozjih potomaka jeste pripremanje za život u šumama i gorama protiv neprijatelja, kakove su imali njihovi divlji predji. Kad se koze igraju, to je njihova škola. One se uče, da rade onako, kako će raditi kašnje u zbiljskom životu. Ali životne prilike domaćih koza su tako različne od prilika njihovih divljih predja, da je ovo školovanje danas neumjesno. One se neće nikada u zbilji koristiti zadaćama, što su ih naučile u mladosti. Kozji odgoj, kao i odgoj mnogih drugih životinja, jeste nesavremen.

10. DIJETE NEBA.

Koze i ovce su planinari. Njihovi su predji živjeli po visinama — po visokim šiljastim vrhovima, kamo su ih potjerala gladna usta onih životinja, što su boravile u nizinama. Domaće su koze većinom — nizozemci. Ako ih promatrate, opazit ćete, da one čine mnogo toga, što ne bi činile,

da nisu postale od stanovnika grebena. Težnja koze, da se penje po hrpama drva, stogovima sijena, da hoda po krovovima niskih kuća, jeste osebina, koju je ona donijela u nizozemlje iz svog nekadanjeg obitavališta medju gorskim vrhovima. Stog sijena je za kozu planinski greben, s kojega to dijete neba može promatrati svijet. To je mjesto za čuvanje straže.

Sposobnost koze, da se uzdržaje skoro svime, do čega može doći, jeste dar, koji je ona razvila medju onim pustim i neplodnim visinama, kamo su je bila potjerala okrutna usta poljskih stanovnika. Koza je u tim pustarama neba provela veći dio svog rasnog opstanka i postavila temelj svom živčanom i mišičnom sustavu, to jest koza se je tamo stvorila.

Koza ne ždere novine i stare krpe zabave radi. Ona ih probavlja. Papir je načinjen od drva, a krpe iz pamuka, koji posjeduje skoro iste sastavine kao i drvo. Važan dio svakog drveta jeste tvar, poznata pod imenom **celuloza** (staničevina). Celuloza je kemijski isto, što i škrob. Ona je kao škrob i radi toga, što se pretvara u šećer (slador), kad se probavi. Celulozu (staničevinu) možemo rastvoriti u naročitoj cijevi, ako na nju izlijemo sumpornu kiselinu. Metnite sumpornu kiselinu na komad papira — i on će se pretvoriti u slador. Ali mi ne možemo rastvoriti (probaviti) celulozu u našem tijelu, jer medju našim probavnim tekućinama nemamo pravih kemijskih sastavina u tu svrhu. No koza to može činiti. Koza ima četiri želuca. Ona se zove **preživač.** Ona svoju hranu preživa. Svi preživači imaju želudac, koji sastoji iz četiri pregratka. Oni

jedu mnogo toga, što bića poput čovjeka moraju ispustiti iz svog jestvenika.

Kako pitomo mora izgledati nizozemlje dušama, rodjenima u gorskim visinama! Kako moraju čeznuti za svojim rodnim grebenima djeca planinskih vrhova, koja su prisiljena da svoj život provode u poljima! Veli se, da je babilonski kralj sagradio divne viseće vrtove i umjetne brežuljke, da mu ne bi žena obolila od tuge za svojim rodnim gorama u Mediji.

Koliku smo srdačnu želju naslijedili iz prošlosti! Ona je ostala iz života, koji smo napustili. Mi smo tek slike, kojima upravljaju žice, što nas spajaju sa prošlim stoljećima. Svaki od nas je tek nešto više u nizu sablasti, poredanih jedna uz drugu. Ljubav djece prema zibanju, penjanju po drveću i rušenju ptičjih gnijezda, opća težnja čovječanstva za šumama i pustarama — sve su to preostaci starog, divljeg, po drveću provadjanog života, koji smo tek nedavno napustili. Zipka i stolica ljuljačka su umjetni vrhovi drveta. **Da nisu naši udaljeni praoci živjeli na drveću,** ljudi ne bi nikad izumili ove stvari, jer to ne bi bilo dio njihove naravi, koja bi izazvala takva otkrića.

Vidite li, kako divan ključ nam pruža ta ideja o baštinjenim preostacima, kako baca jasno svjetlo na mnoge stvari, koje nam ne bi bez toga uopće postale razumljive?

11. NAVADE KOKOŠI.

Pramati domaće kokoši je divlja kokoš u Indiji. Ova je ptica tamno-crvena, spava po niskom drveću svaku noć na istom mjestu. Gnijezdo pravi na zemlji, a ženka običava kokodakati, nakon

što je snijela jaje. To je dosta čudnovat običaj za pticu. Kod tih kokoši prevladava mnogoženstvo. Pijetli su vanredno ratoborni i pjevaju u zoru, kao što danas čine i njihovi potomci, koji žive po gradovima i selima cijelog svijeta.

Domaće kokoši posjeduju mnoge navade, koje se mogu shvatiti jedino, ako su poznate navade njihovih predja. Te navade nisu potpuno suvišne, to jest nisu nekorisne, ali mnoge od njih ne bi možda nikad nastale, da su kokoši uvijek boravile u prilikama, gdje žive danas. Divlje ih kokoši imaju, jer su im te navade korisne. Domaće ih kokoši imaju samo zato, jer su ih baštinile.

Domaće kokoši prave gnijezdo na zemlji, nipošto na drveću poput većine ptica. One slijede svoje predje. Ali one spavaju na drveću ili na drvenim prečagama, nipošto na zemlji, kao što čine patke i guske. Kokoši takodjer imaju običaj, da skoro svaku noć spavaju na istom mjestu — poput divlje kokoši. Uzmite mlade piliće, te ih metnite, da prenoće na stanovitom mjestu dva ili tri puta, i oni će zatim uvijek noćivati na istom mjestu.

Domaća kokoš sakriva svoje gnijezdo. Ona ima isto i nagon — kad je snijela jaje — da to oglasi kokodakanjem. Čini se, kao da bi ova dva nagona u zbilji radila jedan protiv drugoga. A tako i jeste kod pripitomljene kokoši. Ne smijemo ali zaboraviti — kad hoćemo da objasnimo nagone domaćih životinja — da su ti nagoni većim dijelom usadjeni u njihovu narav pod drugim okolnostima, nego što su one, koje ih okružuju danas. Kokoš je kao divlja ptica nijela jaja u potaji, a onda je kokodakala. Bilo je to dugo

vremena prije, nego je uopće bilo na zemlji razumnih bića, kao što su ljudi.

Dopušta se, da je trčanje i kokodakanje koši, kad napušta gnijezdo, varka, kojom se ona služi, da odmami lisicu od svog gnijezda. Lisica bi otišla za kokoši i zaboravila na gnijezdo. Golubica i jarebica se služe sličnim opsjenama, da odmame neprijatelja od okolice gnijezda. Možda time treba objasniti bučni lijet kokoši, kad ju se **uznemiri** na gnijezdu.

Kokodakanje i bijeg kokoši, kad ju se uznemiri, jeste možda drukčije, nego što je obično kokodakanje, nakon što je snijela jale, Opazio sam, da kad kokoš kokodače, u isto vrijeme kokodače i pijetao. Možda je ovaj duet (dvopjev) imao u divljem stanju svrhu, da pijetao i kokoš saznaju jedno za drugo, gdje se nalaze. Divlje kokoši žive u obiteljima. Svaka obitelj sastoji iz jednog pijetla i nekoliko kokoši. Pijetao je veoma ljubomoran na svoje žene i vrlo im je vjeran. On se smatra njihovim naravnim gospodarom i čuvarom. Nakon što je koja kokoš bila u gnijezdu, te čim najavi svojim kokodakanjem, da više nema razloga, da bude sama, pijetao joj odgovara svojim kokodakanjem i time daje do znanja, gdje bi našla svoju obitelj, koja bi se u isto vrijeme često puta kupila u blizini. Opazio sam, da je pijetao u takvim prilikama više ili manje uzrujan i zabrinut. On kokodače uopće samo članovima svoje vlastite obitelji, nipošto članovima susjednih kokošjih porodica.

12. BUDUĆA ČUDESA.

Najsavršenije pasmine domaće kokoši su skoro posvema izgubile svoj nagon za sakrivanjem

gnijezda, nagon, koji je tako snažan kod njihovih divljih predja. One nesu jaja kroz sve godišnje sezone. Domaća kokoš je ptica. U divljem stanuj ona posjeduje navadu zajedničku svim pticama, da gnijezdo sa jajima sakriva i da u proljeće leži na jajima. Zatim više ne nosi jaja do drugog proljeća. Ali putem odabiranja su razvijene pasmine, koje nose jaja neprestano.

Na isti način se je postiglo, da krave dulje vremena daju mlijeko, nego obično. Bude li se uvijek leglo piliće na umjetan način i biralo za rasplodjivanje one kokoši, kojima je u samoj naravi, da nose više jaja, moglo bi se u kratko vrijeme razviti kokoši, koje će nesti cijelu godinu, te koje neće posjedovati nagnuće, da sjede na jajima, da kvocaju i da strepe nad svojim pilićima. Na isti bi način bilo moguće razviti krave, koje bi davale mlijeko neovisno o tome, što bi postale matere.

Još je u zametku domaće odabiranje i kod životinja i kod bilina. Jedini su oni, što posjeduju proročansku dušu, koji mogu dapače i sanjati o čudesima, koja će čovjek vršiti nad samim sobom i sa domaćim životinjama u budućim vjekovima na ovom planetu. Čovjek je već proizveo kaktuse bez bodljika, zelene ruže, naranče bez sjemenki, a isto takve jabuke, groždje, banane i ananase. Na isti način može — ako samo hoće i odluči — razviti gorušično sjeme veliko poput špekula, ovce sa vunom kao svila i krave, koje ništa ne čine, već daju mlijeka kroz cijelu godinu.

13. KRILATI STANOVNICI PEĆINA.

Ne znam, koliko je ljudi — koji su imali posla sa domaćim golubovima — ikad pomišljalo, zašto

te ptice ne idu na drveće i zašto ne grade gnijezda po drveću, kao što ptice obično čine, nego radje borave u golubinjacima, što ih je napravio čovjek.

Ima nešto oko 200 vrsti domaćih golubova. Svi su oni postali od divljeg (pećinskog) goluba, od ptice, koja živi medju morskim strmenima Europe. Taj golub ne boravi po drveću. On se zadržaje po pećinama i svoje gnijezdo savija u pukotinama pećina. Domaći golub pravi gnijezdo u špilji, načinjenoj po čovjeku, jer su njegovi predji bili stanovnici pećina te su svoja gnijezda gradili u kamenitim pukotinama. Domaći golub radje stoji na kućnom krovu, nego li na drvetu, jer je krov ili zabat više nalik na strmen, nego što je drvo.

Da je golub pripitomljen u Americi, mjesto u Europi, njegov bi praotac bio divlji golub, kojega je nekada bilo u ogromnom broju po šumama istočnih dijelova Sjeverne Amerike, a to je takozvani golub selac. Onda bi se domaći golub zadržavao po drveću, a bio bi posve drukčiji od gučućeg stanovnika špilja, koji danas živi medju umjetnim tvrdjavama naših ulica i staja. On bi si gradio gnijezdo po drveću, spavao bi na drveću i posjedovao nagon za selenjem. Pećinski golub nije ptica selica, pak prema tome ni domaći golubovi nemaju nagnuća za selenjem. No da je domaći golub potekao od američkog divljeg goluba, mjesto od evropskoga, on bi posjedovao nagon za selenjem, a bilo bi možda potrebno, da ga se učini neletećim, kako ne bi u jeseni nekamo odletio. Mi smo to učinili sa domaćim guskama i patkama.

14. DIVLJI PREOSTACI KOD SVINJA.

Domaća svinja je postala od divlje svinje Europe — na svaki način od zapadnih pasmina. Vjerojatno je, da su kineske i uopće istočnjačke svinje postale od druge vrsti — od divlje indijske svinje. U divljem stanju te životinje žive u malim čoporima ili društvima, te se hrane korijenjem i lukovicama, koje kopaju iz zemlje svojim kratkim, ali snažnim rilom. Divlje svinje podržaju mnogoženstvo u svojim porodičnim odnošajima. Poput svog nedalekog rodjaka nosoroga, one ljube baruštine, vole se valjati i kopati po svježem blatu, a spavati i ležati po dnevnoj vrućini. Za vrijeme opasnosti one očituju medjusobnu vjernost, koja medjaši sa nesmotrenošću. Ako bi roktanje na uzbunu dolazilo od kojeg člana čopora, cijeli čopor bi u nuždi izvrgao život opasnosti, samo da bi pomogao onom, koji se nalazi u nevolji. One nasrću na neprijatelja nakostrušene i groznim groktanjem, koje čini, da nam se kosa ježi. Stigne li mater i njene mlade iznenadna opasnost, mladi, po nagonu, padnu nisko i nepomično na mjestu, dok mati obračunava sa neprijateljem nepokolebivo i hrabro.

Svi, koji su iz bližega promatrali svinje, znaju, kako su domaće pasmine ostale vjerne nagonima svojih praotaca, pa čak i onim nagonima, koji su u velike postali nepotrebni, od kako svinje žive u svinjcu. Za mog dječaštva često sam se čudio, kad sam vidio, kako praščići iznenada postaju nepomični, kako padaju na zemlju i ostaju kao mrtvi, kao da ih je ko prikovao tamo — kad bi nastao kakav dogadjaj, koji bi oni smatrali opasnošću.

Nakostrušenost i ratna „krika“ svinja jeste kao ratna boja*) i ubojni krik ljudi. Mnoge životinje — da bi što bolje uspjele u boju — načine se, da izgledaju što je moguće strašnije. Pas reži i pokazuje svoje zube, bik riče i kopa po zemlji, mačka se nakostruši i puše, guska sikće, a gorila dreči i udara se u prsa.

Svakom je poznato obljubljeno zanimanje svinje — rovanje, kao što i njena težnja, da se po danu odmara u vlažnoj zemlji ili blatu.

Svinje ruju, koze skaču, psi i ljudi love i tuku se, kadgod bi se nalazili u bezbrižnom stanju, i ne bi ništa drugo činili. Sve su to slučajevi divljih preostataka. Svinje uživaju i vježbaju se u rovanju, upravo kao što ljudi i psi uživaju u lovu i ratovanju.

15. DRUGI SUVIŠNI NAGONI.

Domaća guska potječe od kanadske guske — divlje sive guske, koja leti u jatima oblika V, kad na proljeće ide prema sjeveru. Ona provodi ljeto u sjevernim krajevima Europe, Azije i Sjeverne Amerike, a zimu — u Indiji, Egiptu i podžarkim dijelovima Sjeverne Amerike. Čim u jeseni vrijeme zahladi, ona osjeti posebno nagnuće, da leti prema sunčanim stranama svijeta. A kad u ožujku i travnju sunce dodje sa juga te ugrije zrak sjeverne polukugle, sličan osjećaj sili gusku, da leti prema sjeveru. Kada sam kao dječak živio na ladanju, sjećam se, kako su divlje guske prelijetale u proljeće i kričale pod nebom. Tada bi im

*) To je posebna vrst boje, kojom si Indijanci Sjeverne Amerike ofarbaju lice prije bitke, da bi tako izgledali grozno i da bi prestrašili neprijatelja. — **Prevodilac.**

naše guske uzrujano odgovarale istim kričanjem, a više puta bi počele trčati, u isto vrijeme lepršajući krilima. **Bijaše to glas divljega.** One su imale **nagnuće,** preostalo u njihovoj naravi, staru proljetnu težnju za sjeverom, ali nisu imale sposobnost, da bi ostvarile tu svoju želju.

Patke, koje nemaju prilike da borave u blizini vode, više puta čine kretnje kao da rone, plivaju i stresaju vodu sa svojih krila **na suhom mjestu.**

PATKE SE „KUPAJU" NA SUHOM.

Stroj njihove naravi je naravnan u okolici, gdje je uvijek bilo vode, i one se još i danas vladaju kao vodene ptice, dapače i kad nema vode.

Magarac i deva ne vole biti mokri, jer su to nekada bili žitelji pustinje. Konji bježe, kad su prestrašeni. Pčele vole odletjeti daleko i naći kakvo naravno obitavalište, gdje se roje. Prepelice u vrtovima grebu po dnu svoje krletke, kao da traže hranu medju grmljem i po travi. Pitome kornjače se spuštaju u vodu, kad ih se iznenadi, prem je potpuno jasno, da one to čine više nesvijesno, nego li usljed zbiljskog straha.

Ima u duši domaćih životinja na stotine sličnih preostataka divljeg života. Oni se održaju — više puta u toku nestajanja — prema postojanoj svemirskoj težnji, koju kod živih organizama nazivljemo NASLJEDNOST.

DIO III.

Porijetlo viših naroda.

1. SVRHA OVE ZADAĆE.

Svi su civilizirani narodi nastali od divljih naroda. Oni su se **razvili** iz divljaka upravo onako, kao što smo se mi razvili od male djece. Važno je to znati. Mi ne možemo razumjeti ono, što obrazovani ljudi misle i osjećaju — mnogo toga je kod njih tako divljačko i neobično — dok ne priznamo činjenicu, da su se civilizirani muškarci i žene naprosto stvorili iz divljaka.

Važno je takodjer znati nešto o naravi i mislima divljaka, tako da bi ih mogli isporediti sa našom vlastitom naravi i mislima, te da vidimo, koliko je u nama preživjelo iz divljih vremena i koliko toga je stvoreno od onog doba.

Svrha je ove zadaće, dakle: 1) da vas nauči, da svi obrazovani ili viši narodi imaju divljake za svoje predje, 2) da vas nešto nauči o tome, kakva bića su divljaci, to jest nešto o tome, kakve životinje su bili naši predji.

2. ODAKLE SU NASTALI ENGLEZI.

Idite dvije ili tri tisuće godina unatrag — i nećete naći nikakovih Engleza na svijetu, ni Francuza, ni Španjolaca, ni Nijemaca, ni Rusa. Ali vi

ćete naći, da je svaki od tih novih naroda bio zastupan u ono doba po jednom ili više divljačkih plemena, iz kojih su nastali ti narodi. Englezi su postali od Anglikanaca, Saksonaca i Juta. A to su bila tri barbarska ili polubarbarska plemena, koja su najprije boravila u Danskoj i na jugu. Ona su prešla preko vode i nastanila se na otoku Velike Britanije nešto pred 1400 ili 1500 godina. Prva je naseobina stvorena oko 449. godine po našem brojenju.

Oni su ljudi bili veoma grubi. Oblačili su se u kože, voljeli su pustolovine i ljubili vodu. Živjeli su dobrim dijelom od pljačke. Oni bi ušli u svoje čamce i male ladje te plovili uzduž baltičke obale, dok ne bi došli do naseobine kakvog drugog plemena, stanovnike bi potjerali ili poubijali, a gradić bi opljačkali i spalili. Oni mišljahu, da je sve to umjesno, jer su se vladali po načelu, da je „pravo u snazi", to jest po načelu, da je pravedno činiti sve, štogod se može.

Kamogod pošli, skoro posvuda ćete naći Engleze — u Sjevernoj i Južnoj Americi (mi smo Englezi), u južnoj Africi, Australiji, Indiji i mnogim pomorskim otocima. Englezi su više od ijednog naroda bili istraživaoci i naseljenici ovog planeta. Ljudi, koji govore engleski, tako su poduzetni, da već zauzimlju veliki dio zemaljske površine, uključiv gotovo dva cijela kopna.

Jedan od razloga, zašto su Englezi bili tako nemirni kao rasa, sastoji u tom, što su njihovi praoci bili kao narod — pomorski gusari. Dopustimo, da su Englezi postali od kopnenih plemena — od bića, koja su nastavala unutarnjost Europe, od mirnih, domoljubnih i miroljubivih ljudi. Ne mislite li, da bi u takvom slučaju povijest Engleske

bila posve drugačija, nego što jeste? Odrasli engleski narod naprosto odrazuje značaj nezrelih plemena, od kojih je nastao, upravo kao što je odrasla osoba u općim crtama ono, što je bila kao dijete.

3. DRUGI MODERNI NARODI.

Francuzi su postali od Gala, raštrkanih plemena, koja su boravila u predjelu, koji je danas Francuska, za vrijeme rimskog carstva.

Nijemci su nastali od Gota, Vandala i Cimbra, triju barbarskih plemena, koja su živjela u srednjoj Europi, te koja su potpomogla, da se pregazi rimsko carstvo.

Talijani su nastali od Rimljana, naroda, koji je govorio latinski i živio na poluotoku Italije i po drugim mjestima oko Sredozemnog mora, nekako u doba Krista i kašnje.

Savremeni Grci su nastali od starih Grka.

Svi savremeni bijeli narodi — Rusi, Nijemci, Francuzi, Englezi, Švedi i Amerikanci — mogu naći svoj postanak, pomoću zajedničkih jezika i zajedničkih priča — kod naroda, koji je pred dugo vremena došao sa istoka, iz zemlje s onu stranu Kaspijskog mora. Oni su ljudi došli u današnju Europu i tamo se nastanili dugo vremena prije pisane povijesti. Od njih su nastali svi današnji evropski narodi. Tako vidite, ako podjemo nešto dalje, da smo svi grane jednog te istog plemena.

4. KOLIJEVKA ČOVJEČANSTVA.

No gdje su nastali ti prvi bijeli ljudi? Odakle su došli crni ljudi? Pa Kinezi? Pa Indijanci?

Gdje je bila kolijevka ljudskog roda? U kojem dijelu svijeta i kada je postao čovjek kao nova i različna vrst životinje? Mora da se je to dogodilo na stanovitom mjestu zemlje i u stanovito vrijeme.

Skoro je posve sigurno, da ljudska bića nisu nastala na zapadnoj polovici zemlje, odakle su se proširila kao iz središta po cijeloj zemlji. Zbog više razloga — od kojih većinu ne mogu vam navesti, jer bi uzelo dugo vremena, da ih se razjasni — učenjaci drže, da je kolijevka čovječanstva bila negdje na istočnoj polukugli.

Jedan od razloga ovog mišljenja jeste taj, što tamo nalazimo najstarije tragove čovjeka, najranije svjedočanstvo njegovog opstojanja na svijetu. Možemo ići natrag u civilizacije Nila i Eufrata te nekih rijeka Indije pred tisuće godina, na nekim mjestima 8000 ili 10.000 godina. Tu nalazimo, kako je nastajala jedna civilizacija za drugom. Tamo se nalaze stvari, s kojima se je čovjek borio, s kojima je radio i od kojih je živio. To su stvari, koje su prkosile zubu vremena i koje su ostale dugo vremena, nakon što su nestali njihovi tvorci.

Drži se, da je čovjek nastao negdje u južnoj Aziji. A možda i još dalje na jugu, nego što su današnje granice Azije, u zemljama, koje su kašnje bile poplavljene po Indijskom oceanu. Ovu se je pretpostavljenu zemlju nazvalo — LEMURIJA.

5. PROMJENE U ZEMLJOPISU.

Poznato vam je iz fiziografije (nauke o promjenama na zemaljskoj površini), da je veliki

dio onoga, što se danas zove kopno, bio nekada morsko dno. Pijesak i vapnenac, koji je tako običan po zemaljskoj površini, načinjen je, kao što znamo, pod vodom i nigdje drugdje. Okamenjene ribe i okamine drugih vodenih životinja nalaze se raštrkane po cijeloj zemlji, pa čak i na gorskim vrhovima. Tik nedavno su nadjeni ostaci kita u sjevernom kraju države Mississippi. Kad je ova životinja uginula, ona je plivala po Misisipskom moru, po toj velikoj vodi, koja se je nekada protezala od Meksikanskog zaljeva, pa sve do sadanjih velikih srednjih ravnica Sjedinjenih Država (Great Central Plains).

Grad Louisville, Kentucky, sagradjen je tamo, gdje jeste, jer tamo Ohio rijeka ima vodopad. Ovaj vodopad nastaje usljed koraljnog grebena, koji na tom mjestu križa rijeku. Koralji su morske životinje. Koralji — koji su odredili, gdje da se sagradi Louisville, stvorivši greben upravo na tom mjestu i učinivši, da se Ohio rijeka spotiče o njega — živjeli su i poginuli u ono udaljeno doba, kada su države Indiana i Kentucky sačinjavale jedan dio dna Misisipskog mora.

Doduše ne zna se točno, ali se može s pravom zaključiti, da je mnogo onoga, što je danas vodena površina, bilo nekada površina kopna. Na nekim mjestima se kopa ugljen pod morem. Držim, da bismo u zemljama pod morem našli mnogo stvari, koje bi koristile nama kopnenim bićima. Možda ćemo jednoga dana, kad iscrpimo zalihe zemlje, postati tako snažni ili tako vješti, da bi uzmogli doći do onog potopljenog blaga, što se nalazi pod oceanima.

Mi **znamo**, da je u prošlosti bilo mnogo promjena po zemaljskoj površini, da zemljopis našeg

planeta pred milijon ili deset milijona godina nije bio ono, što je danas. Znamo, da se je Afrika spajala sa Europom kod Gibraltara razmjerno do nedavna u povijesti zemlje te da su se Azija i Sjeverna Amerika spajale kod Beringovog tijesna.

Geolozi (koji proučavaju naslage zemlje) vele, da su Sjeverna i Južna Amerika bile posebna kopna veći dio vremena svoje geološke povijesti. Sa geološkog gledišta — Panamska prevlaka je posve nova. Možemo, na osnovu nekih razloga, vjerovati da je Južna Amerika — prije nego se je spojila sa Sjevernom Amerikom — bila vezana sa Afrikom i dapače Australijom, stvarajući na taj način veliko južno kopno.

U pliocenovo doba geologije Alaska je bila vezana sa Azijom većom prevlakom. Preko te Beringove prevlake došle su iz Azije u Ameriku mnoge sjevero-američke životinje. Na primjer, životinje, kao što je bison i gorska ovca, nisu nastale u Americi. One su došle iz Azije. I one su došle preko Beringovog mosta u pliocenovo doba zemlje. Prije tog vremena se ne nalaze kosti ovih životinja u Americi. Indijanci su, bez dvojbe, takodjer došli u Ameriku iz Azije istim putem, prem su Indijanci došli mnogo kašnje od bisona.

Razmjerno do nedavnih vremena u geološkoj povijesti bio je otok Velika Britanija spojen sa evropskim kopnom, te je sačinjavao jedan njegov dio. Najstariji stanovnici Velike Britanije su bili Kelti. Anglo-Sasi su ih prozvali Britoncima. Možda Velika Britanija nije postala otok prije, nego je bila napučena ljudskim bićima. Možda su Kelti išli po suhom preko sadanjeg Sjevernog mora u kraj, koji je onda bio zapadni poluotok

KOPNA (SJENA) I MORA (BIJELO) POČETKOM EOCENOVOG DOBA.

kopnene Europe. To jest: Engleska je možda bila poluotok, kad su se u njoj po prvi put naselili ljudi.

6. KAKO STAR JE ČOVJEK?

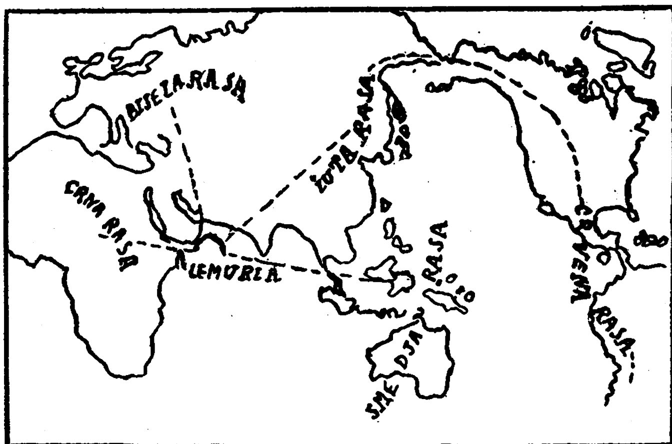
Niko ne zna, koliko vremena je prošlo, od kako je čovjek postao kao nova vrst živog bića. Ali **zna se,** da je to bilo pred dugo vremena. Pred pedeset ili sto godina općenito se dopuštalo, da ljudska bića nisu opstojala na zemlji više od pet ili šest tisuća godina. Medjutim, što više se proučava čovjeka i što dulje se pretražuje zemlju, tim dalje u prošlosti nam se ukazuje početak života. Zna se pozitivno, da je **živih bića** bilo na zemlji pred dobrih više **milijona** godina. Računa se, da je život postojao na zemlji oko pedeset ili sto milijona godina. A to znači, da je životinjsko carstvo staro pedeset ili sto milijona godina. No veći dio tog vremena nije bilo **ljudskih** bića na svijetu. Čovjek je nedavna vrst. Postoji mišljenje, da čovjek boravi na zemlji oko 500.000 godina.

7. ŠIRENJE ČOVJEČANSTVA.

Ljudski rod je možda nastao negdje u indijskom predjelu južne Azije. A odanle, kao iz središta, on se je proširio skoro po svim kopnima kruglje, ne samo po velikim kopnima, nego i po otocima. Jedna grana je odselila prema zapadu, te je stvorila crne ljude u Africi. Druga je odselila sjeverno i sjevero-zapadno, te je postala bijela ili kavkaska rasa. Treća je odselila sjeverno i istočno, te se razvila u narančastu ili žutu rasu, a to su Kinezi, Japanci itd. Jedna grana žute ra-

se je možda posve odselila iz Azije, prešla preko Beringovog tijesna u kraj, koji se danas zove Amerika, stvorivši raznolikost narančaste rase, mjednu ili crvenu rasu — takozvane američke Indijance. Druga grana ove vrsti je krenula istočno k Malajskom otočju, prema otocima Istočne Indije, prema Borneu, Novoj Gvineji, otočju južnog Pacifika, pa sve do Havajskog otočja, stvorivši smedju ili malajsku rasu.

To vam daje malo pojma o proširenju raznih ljudskih rasa iz prvog ljudskog gnijezda.

PROŠIRENJE ČOVJEČANSTVA.

Malajci su otočna rasa. Oni ljube vodu, te su na vodi kao kod kuće. Oni su se razvili u vezi sa vodom, pak su u velike vodena bića. Vi poznate jednu vrst bisona (bivola), koji se zove „vodeni bison", jer ljubi vodu. Malajci su **vodeni ljudi.**

Havajsko otočje nisu napučili ljudi niti iz Sjeverne Amerike niti iz Azije, nego oni sme-

dji pomorski putnici sa jugozapada. Najbliže kopno Havajskom otočju udaljeno je 2000 milja. Niko neće saznati, kako su tamo dospjeli prvi ljudski stanovnici onih udaljenih krajeva i kako su prešli onoliki put po morskim valovima. No možda su to bili bjegunci, odnešeni burom u daljine morske, pak su, izgubivši put u vodenim ravnicama bez traga, lutali na sve strane, dok se nisu slučajno spotakli o te do onda nepoznate vulkanske vrhove. Znamo, da su takve stvari moguće. U prosincu 1832. doplovila je sa zapada na Havajsko otočje navodno izgubljena plitka ladja sa ljudima, koji su ostali na životu.

8. PRVI LJUDI.

Prvi su ljudi možda živjeli u malim, slobodnim četama, od kojih je svaka imala od 20 do 50, pa i više pojedinaca. Te su čete, u svojoj organizaciji i načinu života, bile, po svoj prilici, veoma nalik na čopore drugih životinja, koje susrećemo i danas po šumama i ravnicama. Ljudi nisu onda imali stalnih boravišta. Oni su se hranili voćem, orasima, korijenjem, mladicama i ptičjim jajima, na koja su nailazili za svojih putovanja kroz šume. Te čete prvih ljudi mora da su imale tek puke početke zakona i uprave. Svakoj četi stajao je na čelu stari muškarac kao poglavica, koji je dolazio do svog položaja vodje usljed svoje vanredno velike snage i razbora. Tada nije možda bilo porodičnog života, nego su se spolovi miješali, kao što je to medju nižim životinjama uopće. Prvi su ljudi živjeli u žarkom podneblju, pak nisu imali ni odjeće ni vatre. Imali su dugačke ruke, a kratke i slabe noge. Njihovo je oružje bilo —

batine i kamenje. Udruživanjem i svojom brojnom snagom bili su kadri svladati sve, osim većih životinja. Oni su možda rabili drveće u velikoj mjeri kao utočište u slučaju opasnosti. Moguće su kod njih opstojali počeci praznovjerja.

9. KAKO SU NASTALE RAZNE RASE.

Nije vjerojatno, da su prvi ljudi bili različitih boja — neki crni, drugi bijeli, narančasti (žuti), crveni i smedji. Više je vjerojatno, da su svi bili jednaki, svi jedne boje i da su razne rase nastale kao posljedica različitih okolnosti, u kojima su ljudi živjeli kroz više tisuća godina. Na osnovu nekih razloga se drži, da su prvi ljudi bili tamne kože i kose, da su u značaju i razboru bili nalik na životinje. Posve je sigurno, da prvi ljudi nisu bili bijeli. Životinje, koje su najbliže čovjeku (one, od kojih se je on možda razvio, to jest čovjeku slični majmuni), **nisu bijele**, nego **crne** životinje. Niže su ljudske rase takodjer poglavito crne, nipošto bijele kože i kose. Razlika u boji, veličini, značaju i duševnim sposobnostima — što postoji danas — uzrokovana je razlikama u podneblju, hrani, djelovanju i naravnoj okolici, u kojoj su se ljudi kretali.

10. MLADE I NAPREDNE RASE.

Neke su rase doživjele velike promjene u svom izgledu, okolici, naravi i snazi uma, te su danas posve drukčije od onih udaljenih Lemurijanaca, koji su boravili u davnini u indijskoj kolijevci ljudskog roda. Druge su rase bile stalnije. One su ostale bliže prvobitnim prilikama. Potonje nazivljemo — **divljacima.** Divljaci su naprosto ljudi,

koji se nalaze na djetinjem stupnju ljudskog razvoja. To su „djetinje rase“.

Većina smedje rase nalazi se još uvijek u tom prvobitnom stanju čovječanstva. A veći dio ljudi u Africi jeste ili na divljačkom stupnju ili pak na stepenu barbarizma, koji je po sredini izmedju divljaštva i civilizacije. Neka su od najnižih indijanskih plemena bila na divljačkom stupnju, kad su ih po prvi put našli bijeli ljudi, ali većina njih je bila na stupnju barbarizma. Rasa, koja je bila najdarovitija, najpoduzetnija i koja je igrala najveću ulogu u svjetskim poslovima, bila je bijela rasa.

11. DOBE ČOVJEČANSTVA.

Prvo je orudje čovjeka bilo, vjerojatno, drvo ili kamen. Ne zahtijeva se veliki stepen oštroumlja, da se granu pretvori u batinu ili kamen u oružje, što se baca. Pa ipak za to je potrebno više duhovitosti, nego što posjeduje većina životinja. Pavijani bi katkada bacali kamenje na svoje neprijatelje, a slon zna otrgnuti granu sa drveta i rabiti ju za obranu ili navalu. Opaženo je, da ose rabe sitan pijesak kao čekiće, da što čvršće nabijaju blato u svoje rupe. No većina životinja, nižih od čovjeka, nema drugog orudja do li stanovite dijelove svog tijela, koji su udešeni za stanovitu uporabu.

Prvi čovječji izumi nisu bile poljoprivredne sprave, nego oružje. Najveća briga prvog čovjeka nije bila, kako bi došao do hrane, već kako da svoju hranu obrani i sačuva. I tako jedna od prvih stvari čovjeka — kad se je stao razgranji-

vati na svom popričtu za osvojenje svijeta — bila je, da se oboruža.

Razvoj čovječanstva se dijeli u dobe ili stupnjeve, i svako doba prestavlja stanoviti stepen napretka i kulture. Dobe, o kojima ćemo ovdje govoriti, nisu dobe vremena, već stupnjevi napretka. Te su dobe obično poznate kao kameno doba, brončano doba i željezno doba. A tako se zovu po materijalu, koji je čovjek najviše rabio za svoje oružje i orudje.

No zgodnija podjela je u: **divljaštvo, barbarizam** i **civilizaciju.** Morgan u svom djelu „Staro društvo" daje slijedećih devet stupnjeva, koji su možda najbolji:

1. **Niže divljaštvo** — od početka čovjeka do otkrića umjetnog loženja vatre i do vremena, kad su se ljudi stali hraniti ribom.

Na tom stepenu bio je ljudski rod malobrojan, te je nastavao mali prostor tamo negdje u žarkim predjelima. Ta djeca naravi su bila veoma surova. Bili su to prvi grubi nacrti muškaraca i žena. Oni su ali imali jednu stvar, koju nijedna druga životinja u ono doba na zemlji nije posjedovala, a to bijaše jednostavni, člankoviti jezik (govor). Oni su mogli govoriti.

Neka su plemena u nutrini otoka Bornea i na Malajskom otočju još uvijek na tom najnižem ljudskom stupnju. Andamanski otočani rabe vatru, ali ne znaju načina, da ju sami lože. Oni još dobivaju vatru iz prirode — od vatre, uzrokovane vulkanom, gromom i slično — te ju marljivo čuvaju, posudjujući jedan drugome, kad bi ju dobili.

2. **Srednje divljaštvo** — od kako se je počelo vatru ložiti i rabiti ribu za hranu do izuma luka i strijele.

Za vrijeme toga stupnja proširilo se je čovječanstvo sa svog početnog boravišta — negdje u žarkoj Aziji ili Africi — po većem dijelu zemlje. Vještina, da lože vatru na umjetan način, omogućila je ljudima, da napuste predjele vječite vrućine i da se proširе po hladnijim dijelovima zemlje. Oni su mogli nositi sobom svoje podneblje. Sulica (koplje) i palica bijahu možda jedini važni izumi, učinjeni po ljudima, kad su se počeli širiti po svijetu, to jest jedini izumi pored loženja vatre; jer su to jedini izumi, koji su zajednički svim ljudskim rasama.

Urodjeni Australci i veći dio Polinezijanaca bijahu na tom stupnju, kad ih je pronašla bijela rasa.

3. **Više divljaštvo** — od izuma luka i strijele do otkrića vještine lončarstva.

Izum luka i strijele je bio veoma važan. Po važnosti on odgovara izumu mača u vrijeme barbarizma i otkriću puške za vrijeme civilizacije.

Neka najniža plemena američkih Indijanaca bijahu na stupnju višeg divljaštva, kad su ih najprije pronašli bijeli ljudi. Bila su tri stupnja kulture medju američkim Indijancima, naime: više divljaštvo, niži barbarizam i srednji barbarizam. Najviši stupanj su prestavljali Indijanci Meksika, Novog Meksika i Peru-a, koji su živjeli u gradićima te obradjivali kukuruz i krumpir.

4. **Niži barbarizam** — od izuma lončarstva do pripitomljivanja životinja u istočnoj polukugli i obradjivanja kukuruza na zapadnoj polukugli.

Vještina lončarstva je možda nastala u vezi sa vještinom kuhanja, a u najnižim počecima sastojala je naprosto u mazanju drvenih posuda za kuhanje blatom, da ne bi izgorile.

Ne možemo si zamisliti, kroz kako teške prilike je čovjek morao proći, dok se nije popeo do sadanjeg položaja raskoši i moći. Rimljani nisu imali sladora. Washington nije nikada imao peći. U Mount Vernon se nalazi i danas stari Washingtonov dom skoro u istom stanju, kao i za života Washingtona. U kuhinji je ognjište i stare sprave za kuhanje, što vise po zidovima. Ali peći nema. Ognjište je naprosto vatra sa polja i šume, prenešena u kuću i snabdjevena dimnjakom.

Ljudi u glavnom dijelu svijeta nisu nikada imali krumpira, kukuruza, rajčica, graškovih oraha (peanuts) i tuka (pura), dok nije bila pronadjena Amerika. U pradavno doba kuhali su ljudi na vrućem kamenju u drvenim posudama. Ove su posude mazali blatom, da ne bi izgorile, opazili su, da se blato stvrdne od vatre, a konačno su počeli praviti sudje samo od zemlje.

Veći dio indijanskih plemena u Sjedinjenim Državama istočno od Missouri rijeke te mnoga plemena u Aziji i staroj Europi bila su na stupnju nižeg barbarizma.

5. **Srednji barbarizam** — od kako su pripitomljene životinje na istoku i od kako se je stalo gajiti kukuruz na zapadu, pa sve do vještine talenja željezne rude i uporabe željeznog orudja.

Seoski Indijanci Meksika, Novog Meksika, Srednje Amerike i Peru-a bjehu na tom stepenu, kad su ih pronašli Evropljani. Takvi su bili i Britonci, narod, koji je živio u Velikoj Britaniji, kad su Angli i Sasi tamo došli, prem su Britonci imali nešto pojma o željezu.

6. **Viši barbarizam** — od početka topljenja željezne rude i uporabe željeznog orudja, pa sve do otkrića abecede (pisma).

Četiri dogadjaja od vanredno velike važnosti u razdoblju barbarizma bijahu slijedeći: izum topljenja željezne rude, pripitomljivanje životinja, otkriće žita i uporaba kamenja kod gradnje kuća. „Proizvodnja željeza bijaše dogadjaj nad dogadjajima u ljudskom iskustvu, bez sličnosti i bez para, u isporedbi s kojim su svi drugi izumi i otkrića bili podredjeni i neznatni“ (Morgan). Neki povjesničari su mišljenja, da bi čovječanstvo ostalo na stupnju barbarizma do danas, da ljudi nisu naučili proizvadjati ovu vrst kovine. Vidite, kako smo jedva glavu iznijeli.

Grčka plemena iz doba Homera, talijanska plemena upravo prije osnutka Rima te njemačka plemena u doba Cezara bijahu u višem barbarizmu.

7. **Stara civilizacija** — od izuma pisma do 500. godine poslije Krista u evropskoj povijesti.

8. **Sredovječna civilizacija** — od 500. godine do 1500. godine poslije Krista.

9. **Savremena civilizacija** — od 1500. godine do našeg doba.

Doba divljaštva bilo je veoma dugo — daleko dulje od razdoblja barbarizma i civilizacije zajedno. Uzmemo li, da je čovjek opstojao na zemlji 500.000 godina, onda nešto oko 400.000 mora otpasti na doba divljaštva. Ljudi su se u početku kretali veoma sporo. Divljaci stoje skoro posve mirni. Oni nemaju misli o **napretku.** Njihova je briga, da sve čine, kao što su činili njihovi predji. Jedino kod najviših naroda na zemlji nalazimo istinsku težnju za napretkom, a medju tim višim rasama — samo kod malog broja pojedinaca.

12. ZANIMANJE DIVLJAKA.

Medju višim ljudskim rasama glavna su zanimanja: poljoprivreda, stočarstvo, rudarstvo i trgovina. Ova su zanimanja zastupana vrlo slabo, ili ni malo, medju nižim ljudskim rasama. Divljaci žive od **divljeg** svijeta — od divljih bilina i divljih životinja.

Glavna su zanimanja divljaka: **lov, ribolov** i **ratovanje.** Divljak živi „od danas do sutra". On ne zna gledati naprijed u budućnost, i njegova su proizvodna srestva odviše slaba, a da bi pomoću njih mogao nagomilati što unaprijed, kad bi dapače i znao dovoljno, da to čini.

Divljak je takodjer bez domaćih biljki i životinja, on je dobro snabdjeven — **neprijateljima.** Obično stanje divljaka jeste — ratovanje. Divljak je vazda prisiljen da se brani ne samo od drugih ljudi, nego i od divljih životinja, kojima je bio okružen. On ubija druge životinje i za hranu i u težnji, da se održi na životu. Veće i opasnije životinje-mesožderi su danas pometene sa lica zemlje. Ali do tog stanja je došlo istom nakon dugačke i krvave borbe izmedju ljudskih bića sa svojim lukovima i strijelama i kopljima, te neljudskih bića sa svojim zubima i pandžama.

Divljaci žive u malim grupama (skupinama), koje se zovu **plemena.** Ova skoro neprekidno ratuju jedno s drugim. Općenito stanje mira, što prevladava medju višim ljudima, jeste nepoznato divljacima. Kod divljaka rat je naravno stanje, a mir izuzetak. Posao ubijanja i pogibanja se obavlja po **muškarcima,** dok žene, većim dijelom, vrše druge poslove.

Žene divljaka su trudbenici i teretno blago. One obavljaju samo težak rad. Stanje žena medju svim prvobitnim narodima jeste posvuda žalosno i jadno. Muškarci su snažniji od žena, i oni se koriste svojom većom snagom, da zarobe žene, da ih prisile na teške i neugodne poslove u životu. Niže rase ne poznaju učtivosti, poštovanja i zaštite, koju prema ženama pokazuju više ljudske

ŽENE KOD DIVLJAKA OBAVLJAJU SAV TEŠKI POSAO.

rase. Žene divljaka pripremaju hranu i brinu se za djecu. One su tovarne životinje za pleme, i ako je pleme dovoljno inteligentno, da se bavi poljodjelstvom, onda žene obradjuju polja.

Muškarci preziru ženski rad. Eskim bi izašao van, ubio tuljana i donio ga do obale blizu svog šatora. Ali, po njegovom mišljenju, bila bi sramota za njega, dapače da izvuče tuljana iz vode. To je ženski posao. On možda osjeća prema tom poslu od prilike onako, kao što mi viši ljudi osjećamo prema pranju ili kuhanju svog vlastitog jela.

Hvatanje vodenih životinja se zove **ribolov.** Ne možete loviti ribu na konju ili sa psima. Najobičniji način ribarenja jeste — pomoću **obmane,** pružajući ribama hranu ili nešto nalik na hranu, te čim bi one došle po tu hranu, da ih se uhvati na udicu, sakrivenu u hrani.

13. NARAV DIVLJAKA.

Lubbock, u svom djelu „Postanak civilizacije". navadja na stotine primjera divljačke surovosti i okrutnosti, što izgleda skoro nevjerojatno onome, koji je priučen cijeli svoj život na uzore ljudskog značaja, kakovi se nalaze u Europi i Americi.

Slijedeći stavak je o Sioux Indijancima. To je napisao čovjek, koji je više godina živio medju njima i dobro ih poznavao:

„Oni su slijepo nabožni, okrutni i vanredno praznovjerni. Oni većinu poroka viših ljudi smatraju vrlinama. Na kradju, palež, otmicu i ubojstvo gledaju oni kao na odlična svojstva. Na njihovim plesovima i gozbama nabrajaju ratnici kao dragocjene stvari sve svoje čine kradje, grabeža i ubojstva. A najveća ambicija mladog Indijanca jeste, da dobije „pero", koje pokazuje, da je on ubio ili sudjelovao kod umorstva kojeg ljudskog bića — muškarca, žene ili djeteta bez razlike".

Burton veli: „Savjest ne postoji u istočnoj Africi; kajanje se izražava naprosto u sažaljenju, što je promašena koja prilika za zločin. Razbojstvo čini čovjeka uvaženim, a umorstvo ga čini junakom".

Kad nužda čvrsto zaokupi Fuegijance, koji nastavaju najniži kraj Južne Amerike, oni radje

ubijaju svoje starice, nego li pse, veleći: „Stare žene su nepotrebne; psi ubijaju druge“.

„Što, — rekao je neki crnac Burtonu, — zar da ja gladujem, dok moja sestra ima djecu, koju može prodati?“

Kako bi to izgledalo, da on gladuje, kad ima nećake i nećakinje, koje se može prodati!

Govoreći o divljacima u nutrini Bornea, Lubbock veli:

„Oni bezuvjetno žive u stanju naravi: ne obradjuju zemlju i ne žive u kolibama. Tumaraju po šumama poput divljih životinja. Kad su djeca dovoljno velika, da mogu skrbiti za se, ona se obično rastaju i nijedno zatim ne misli na drugo. Noću spavaju pod kakvim velikim drvetom, kojega su grane nisko obješene“.

Kad su urodjenici Australije po prvi put vidjeli teretne volove, bili su prestrašeni, te su ih uzeli za vragove sa kopljima na glavi, dok su drugi mislili, da su to žene doseljenika, pošto su volovi nosili teret.

Divljaci lako zaplaču i boje se tmine. Vole sitne stvari i igračke; imaju slabu volju i nerazvijenu sposobnost mišljenja. Oni su vanredno nestalni i nepouzdani, silno povećavaju važnost svoje vlastite osobe — te su u svim tim osebinama jako nalik na djecu viših ljudskih rasa.

Richard veli o Dogrib Indijancima: „Ma kako veliku nagradu dobili koncem svog putovanja, u njih se nije moguće pouzdati, da će donijeti pisma. Mala poteškoća, izgled na dobro jelo ili pak iznenadni podsticaj, da učine ovo ili ono, bio je dovoljan, da ih skrene stranputice na neodredjeno vrijeme“.

Jedan pisac, govoreći o divljim plemenima na

Malajskom poluotoku, veli, da su vazda nemirni i uvijek misle, da će im na drugom mjestu biti bolje, nego li na onom, gdje se nalaze. Kao djeca, oni skoro uvijek rade po nagonu, a rijetko se vode po razboru.

Veli se o otočanima Južnoga mora, da oni svaki snažniji osjećaj izražavaju plačem i, čini se, da poput djece odmah zaboravljaju na svoje suze, čim prestanu plakati. O nekom poglavici u Novoj Zelandiji vele, da „je plakao kao dijete, jer su mu mornari pokvarili obljubljenu kabanicu, prosuvši brašno na nju".

Kapetan Cook veli, da su se kralj i kraljica na Tahiti zabavljali sa dvim velikim lutkama. Burton veli, da crnački kraljevi u zapadnoj Africi uopće „uživaju u igračkama, gumenim lutkama i raznim nakitima, koji bi pristajali djetetu od osam godina — kakav je crnac".

Poput djeteta, divljak je nestalne i prevrtljive naravi, te ide amo tamo već prema tome, kakvi mu se osjećaji i podsticaji dešavaju od vremena do vremena. On se vlada prema pojedinim osjećajima, koji nastaju jedan za drugim, mjesto da se vlada po skupini ili zboru osjećaja. Narav divljaka jeste — niz osjećajnih despotizama, mjesto da je republika, kojoj predsjeda razum.

14. RAZUM DIVLJAKA.

Divljaku su stvari onakove, kakve mu **izgledaju.** On ne gleda ispod površine, da pronadje **uzroke.** On stvari tumači, kako bi ih dijete tumačilo. Sunce u zbilji izlazi i zalazi — kako se to čini. Vjetrovi su živi. Bolesti su uzrokovane po zlim dusima, koji ulaze u tijelo bolesnika i tjeraju van dobre duhove. Sanje su istiniti doživljaji,

kroz koje duša prolazi za svog lutanja izvan tijela, kad tijelo spava. Sjena čovjeka ili njegov odraz u vodi jeste pravi njegov dio. Divljaci se ne vole slikati, jer drže, da je slika nešto izvučeno iz samih njih. Basuti u Africi dobro paze, kad hodaju kraj rijeke, da im sjena ne padne u vodu, jer se boje, da ju ne bi uhvatio krokodil, a onda bi pomoću sjene i njih uvukao u vodu, te ih požderao.

Često puta se kod divljaka smatra, da je grmljavina pravo božanstvo ili glas božji.

„Jedne noći, — veli Tanner, — žestina bure je silno uzrujala nekog indijanskog poglavicu, koji je ustao i ponudio duhan grmljavini, moleći je, nek prestane".

Svaki predmet, po shvaćanju divljaka, ima dušu, i ta duša čini predmet onakovim, kakav jeste. Sat je živa stvar. O kucanju ure se drži, da je uzrokovano duhom unutar ure. Zavijanje vjetra je glas vjetra — glas nečeg živog. Kad padne drvo u šumi, divljak vjeruje, da je duh ušao u drvo i oborio ga. A desi li se, da drvo padne na njega, on drži, da se duh ljuti na njega, pak je zato naročito oborio drvo njegovim pravcem. Divljak ništa ne zna o **naravnom zakonu,** ništa o ludžbi (kemiji) i fizici niti o fiziologiji. Kad komad drveta izgori na vatri, divljak misli, da je uništen bitak (suština) tog komada drveta.

Ništa se nikad ne zatire. Svaka čestica stvari, što postoji danas, postojat će na vijeke. Nemoguće je što uništiti ili stvoriti — do li **oblik.** Mijenja se oblik stvari, ali sami atomi ostaju isti. To je otkriće savremene kemije. To je poznato pod imenom — zakon o neuništivosti tvari. Kad se spali komad papira, svaka čestica tvari u papiru opstoji i nadalje, tek u drugom obliku. Ugljik

papira se spaja sa kisikom i stvara ugljični dioksid (CO_2), koji prelazi u zrak i postaje nevidljiv. Ali divljak ne zna ništa o tim promjenama, te vjeruje, da papir nestaje, pošto ga on ne može više vidjeti.

Po razumijevanju divljaka, ima dobrih i zlih duhova. Drži se, da su zli duhovi mnogobrojniji i snažniji od dobrih duhova. Divljak vjeruje, da dobri duhovi stoje uz njega, dok on uvijek nastoji zle duhove ili prevariti ili dobiti njihovu naklonost. Kad bi se povratio kući sa dobrim lovom ili bi izvojštio pobjedu nad neprijateljima, on svoj uspjeh pripisuje pomoći dobrih duhova. S druge strane, ne uspije li u svojim pothvatima, dogodi li mu se kakva nesreća ili oboli, on drži, da su mu sve to prouzročili zli dusi. Veliki zadatak divljaka jeste, kako da uspješno postupa sa tim dvim vrstama duhova, koji vrebaju na njega, lebde nad njim i idu mu za petama danju i noću od zipke pa do groba.

Liječenje kod divljaka se osniva na pretpostavci, da bolest nastaje svrgnućem jednog duha po drugom duhu, koji je demon ili zao duh. Divljaci ne znaju, što su to mikrobi (klice bolesti). Mjesto antitoksina, divljaci se služe bubnjevima i gorkim lijekovima. Njihova je svrha, da „istjeraju“ vraga, koji se je ušuljao u tijelo bolesnika. I oni to čine ili velikom halabukom, da nametnika prestraše, ili pak davanjem neugodnih lijekova bolesniku, da bi se time vraga ozlovoljilo i potjeralo iz tijela.

Kad ko umre, divljak vjeruje, da duh pokojnika lebdi neko vrijeme nad mjestom, gdje je isti pokopan. Misao o „začaranim kućama“ i o „duhovima“ na groblju jeste moderni preostatak ove stare divljačke teorije o duhovima.

Divljaci vjeruju u znakove i čudesa, jer ne znaju ništa o naravnim zakonima, kao što ih mi poznamo. Eskimi drže, da će dijete ozdraviti, ako njegova mati ne mijenja svoje čarape, dok traje bolest. Ako oboli koji čovjek, oni vjeruju, da će mu bolest krenuti na gore, bude li njegov brat jeo kojigod dio lijeve strane soba. No takvi pojmovi, ma kako besmisleni i neznanstveni bili, jesu upravo tako dobro osnovani, kao i običaj, da se kesten ili zečju nogu nosi u džepu protiv zle sreće, te kao na stotine drugih stvari, koje bijelci počinjaju danas baš ovdje u Chicagu.

Vračanje postoji posvuda medju primitivnim ljudima. **Vještica** je osoba, za koju se drži, da je u stanju dozvati — pomoću madjija ili čarolija — neprijateljstvo zlih duhova na kogagod želi; to je osoba, koja „stoji u vezi“ sa zlim duhovima. A snaga, koju tobože posjeduju vještice, zove se — čarobna sila. Dapače se je u povjesno doba lov na vještice smatrao poštenim poslom. Čaranje bijaše jedna od najgorih predrasuda, što su ikada zadesile ljudski um. I to je prodrmano razmjerno istom u zadnje vrijeme. Spisi Shakespearovi pokazuju, da je u njegovo vrijeme to vjerovanje bilo sveopće. Stanovnici Salema, Massachusetts, su to neko vrijeme smatrali neosporivim; a vještice su bile po zakonu kažnjavane smrću sve do 1873. godine u Mexico City.

Mnoga divlja plemena ne razumiju veće brojke od pet ili šest i ne mogu rješavati ni najjednostavnije zadaće računstva, ako se ne služe prstima. Divljak ne može računati na pamet. On ne posjeduje umnu mašineriju u tu svrhu.

Um divljaka je stvaran. On je sposoban raditi jedino sa zbiljskim stvarima. Pojmovne ili općene

misli — kao što su brojevi — jesu tudje jednostavnom umu divljaka. „Oni mnogo razmišljaju, nakon što nabroje do pet“ — veli jedan pisac, govoreći o Damarima (crncima sa Jave i drugih Malajskih otoka), — „jer nemaju u zalihi drugu ruku, da je prime i da broje na prste, koji su potrebni kao jedinice. Pa ipak oni rijetko izgube volove. Gubitak vola ne otkrivaju po smanjenom broju krda, nego po tome, što ne opažaju volovsko lice, koje im je poznato. Kod izmjenjivanja robe mora se za svaku ovcu platiti posebno. Tako, dopustimo, da su dva smotka duhana cijena za jednu ovcu. Za Damara bi bila velika zagonetka, da od kog primi dvije ovce i da mu dade četiri smotka“. Isti pisac veli na drugom mjestu: „Damar bi mogao posve dobro poznavati put od A do B, i opet od B do C, ali ne bi imao ni pojma o ravnom putu od A do C“.

Proučavanje alata i oružja divljaka pokazuje, da su ti alati i oružje proizvod višetisućeg poboljšanja. To nije bilo izumljeno, već je nastalo kao posljedica malih promjena od vremena do vremena, većinom slučajno. Naravno je odabiranje ovih sprava dovelo do različnih uporaba, a da se ništa posebna nije izumilo.

15. ĆUDOREDNI NAZORI DIVLJAKA.

Najranije ljudske vrline su one, koje su bile potrebne za održanje pojedinca i plemena, kao: **hrabrost, vjernost, ustrajnost, društveni osjećaj, želja** za **pohvalom** te **strah** od **ukora.**

Čovjek nije mogao biti koristan ili vjeran svom plemenu u svijetu punom neprijatelja — bez **hrabrosti.** Zato se je ova crta značaja po-

svuda veličala medju prvobitnim ljudima. Medju višim ljudima je malo opasnosti, pak je prema tome i manje prilika, da se primjenjuje tjelesnu hrabrost. Isticanje pohvale je u znatnoj mjeri preneseno sa tjelesne na moralnu hrabrost. Posljednji heroji ovoga svijeta **neće** biti **plemenski** ili **narodni** junaci. nego će to biti junaci **čovječanstva.**

Ljudi su stajali jedan uz drugoga u prošlim divljim vremenima, jer je to bio jedini način, da se održe. Nijedan čovjek nije mogao biti sam. Pojedinac je mogao preživjeti jedino, kad je ujedinio svoju snagu sa snagom drugih. Razum je rano naučio čovjeka, ako je želio dobiti pomoć svojih drugova, da je morao u zamjenu i sam njima pomagati, da je mogao očekivati njihovu vjernost prema sebi samo u toliko, u koliko je i sam bio vjeran njima. **Vjernost** je, prema tome, bila posvuda kod prvobitnih naroda jedna od najvećih vrlina. Zna se za više slučajeva, gdje su divljaci iz vlastite pobude žrtvovali svoj život radje kao zarobljenici, nego li da izdaju svoje drugove.

Pošto nije moguće činiti one stvari, koje su potrebne za blagostanje plemena bez **ustrajnosti,** to su divljaci u sva vremena silno cijenili ovo svojstvo. Američki Indijanac se podvrgava dobrovoljno najgroznijim mukama bez jecanja, da bi tako pokazao svoju odvažnost i snagu.

U grubom, polupograničnom svijetu, gdje sam ja živio kao dječak, mnogi prevladavajući ideali bijahu u biti ideali divljaka. Obična kušnja muževnosti kod nas dječaka bijaše sposobnost, da izdržimo, dok nam se iz ručnog zgloba istrgne oštrim noktima komadić kože. I onaj dječak, koji je mogao pokazati cijeli niz ovako uštinutih mjesta, bio

je smatran po drugim dječacima nekom vrstom junaka. Svi smo mi željeli biti „na njegovoj strani“.

Čovjek je naslijedio svoju **društvenu narav** možda od svojih majmunu sličnih predja, koji obično žive u slobodnim četama ili plemenima. Društvena narav znači težnju živih bića, da idu skupa, da žive skupa, da pomažu jedno drugom u borbi za život. Društvene životinje osjećaju neku medjusobnu srodnost. One su nemirne i nepotpune, kad su odvojene od svoje vrste. Prvi ljudi su imali taj osjećaj.

Ljudi su morali od početka imati stanovitu **simpatiju** jedan prema drugome i mora da su upozoravali jedni druge na opasnost, pružajući si uzajamnu pomoć u navali i obrani. Kako su ljudi dobivali prevlast na svijetu i kako su ostala živa bića postajala manje važna kao neprijatelji, ljudi su se sve više i više kretali jedan protiv drugoga. Iz duge, bijesne borbe, koju su ljudi medjusobno vodili, razvili su se, s jedne strane, plemenski nagoni, nazori, predrasude i mržnja, a, s druge strane — jedinstvo, vjernost i rodoljublje.

Želja za **pohvalom** i **strah** od **ukora** jesu snažni podsticaji kod svih divljaka, kao što su još uvijek i medju svim višim narodima. Težnja za „slavom“ je silna dapače i medju najnižim divljacima, kako pokazuje njihovo prekomjerno hvalisanje, marljivost, kojom se oni kite, te njihova želja za „trofejama“ (skup oružja), koje su puko svjedočanstvo, da oni imaju pravo na neku vrst odlike.

Divljak ima tek slabi pojam o svijetu, u kojem živi. On nema željeznica za putovanje, nema brzojava ni telefona, novina ni knjiga. On zna

poglavito ono, što vidi i čuje. Njegov je svijet ograničen u velike njegovim obzorjem. On ne zna, što bi moglo biti iza gorskog lanca. No kogod bio tamo, on je njegov neprijatelj. A onaj na drugoj strani gore osjeća na isti način prema čovjeku s ove strane.

„Planine posredovaše i načiniše
od naroda neprijatelje,
Koji su se inače, kao srodne kapljice,
pomiješali u jednu“.

— Cowper.

Divljak se drži stanovitih surovih ćudorednih pravila prema članovima svog vlastitog plemena, koji su većim dijelom njegovi rodjaci. Ali svi su izvan plemena njegovi neprijatelji, i on prema njima postupa sasma drugačije. Djela, koja se smatraju kao opaka, ako ih divljak počini prema članovima svog plemena, smatraju se kao neškodljiva ili dapače pohvalna, ako su počinjena prema onima izvan tog plemena. Djela se ne prosudjuje prema njihovoj naravi ili posljedicama, već po tome, da li su počinjena prema onima **iz vana** ili prema onima **iznutra.**

Balantizi (u Africi) kažnjavaju smrću kradju, počinjenu prema članu svog plemena, ali oni potpomažu i nagradjuju kradju prema drugim plemenima.

Kod Afrida (u Afganistanu) mati moli, da bi joj sin postao spretan lopov — koji ne robi njen narod, nego druge ljude — a da bi postao vješt u zločinu, ona ga uči, da se kradomice provlači kroz rupu u zidu.

U postupanju sa drugim članovima svog plemena drži se divljak stanovitih pravila ćudoredja.

Ali stranci su izvan zakona. Oni mogu biti predmet navale, kradje i obmane, može ih se ubiti, požderati ili zarobiti — uz potpunu pristojnost. Divljak je vjeran, simpatičan i istinoljubiv prema onima, što pripadaju njegovom plemenu, njegovoj skupini ili družbi, ali on je nevjeran, neistinoljubiv i neprijazan prema onima izvan svoje čete.

„Naši divlji praoci nisu priznavali brastvo" — veli Sir Henry Maine, govoreći o predcima divljih ljudi, — „do li jedino krvnu srodnost. Ako čovjek nije bio u rodu s drugim čovjekom, izmedju njih nije bilo ništa zajedničkoga. Ovaj drugi mu je bio neprijatelj, koga treba mrziti, ubiti ili oplijeniti, kao što se čini i sa divljim životinjama, protiv kojih je pleme vodilo rat. Na takvog čovjeka se je gledalo, naravski, kao na najlukaviju i najokrutniju divlju zvijer. Ne bi bilo previše ustvrditi, da su psi — koji su išli sa družbom — imali s njome više zajedničkoga, nego li članovi drugog i nesrodnog plemena".

Osjećaj **neprijateljstva i mržnje,** koji divljak ima prema strancima, prema onima izvan njegovog plemena, čini se, da je dopunak ili protivnost **društvenom osjećaju,** koji divljak gaji prema članovima svog plemena. **Simpatija** (sućut) i **mržnja** se odnose jedna prema drugoj isto, kao **užitak** i **bol.**

Ćudoredna prednost divljaka sastoji u provadjanju onih vrlina, koje su potrebne za očuvanje plemena u svijetu borbe i rata, a to su: hrabrost, vjernost, ustrajnost, simpatija i opće prilagodjivanje pravilima i običajima plemena u njegovim društvenim, vjerskim i političkim organizacijama. Ove su vrline više ili manje plemenske u svom

opsegu. Prema strancima se potpomaže i odobrava mržnju, okrutnost, nesnošljivost, laž, lopovluk i dapače ubijanje. Osobne vrline, kao što su: umjerenost, smotrenost, skromnost, marljivost, suzdržljivost, čistoća i težnja za vlastitim poboljšanjem, dolaze kašnje u ljudskom razvoju. Slijedeće vrline: čovječnost, pravednost, dobročinstvo, zahvalnost, čovjekoljublje i težnja za napretkom — isto tako su poslijeplemenske u svom razvoju.

Ima divljaka i poludivljaka. Ljudska bića, nalazeća se na znatnom stepenu razvoja i kulture, zovu se divljaci. A mnogi takozvani „divljaci" očituju veći stupanj značaja i razbora, nego što smo pokazali u primjerima ovog predavanja. Ali, pošto su ljudi postali od nižih životinja, moralo je biti posrednih bića izmedju tih nižih životinjskih oblika i današnjih divljaka, bića, koja su bila dapače još niža i više nalik na životinje, nego što su ovdje navedeni divljaci.

DIO IV.

Divlji preostaci kod viših naroda.

1. SVRHA OVOG PODTEČAJA.

Prvih pet zadaća ovog tečaja iz ćudoredja sačinjava poseban podtečaj. Glavna svrha ovog podtečaja jeste, da nešto iznese o našoj naravi, kako se je desilo, da imamo ovakvu narav — odakle i kako je nastala naša narav.

Često se govori, da se ljudska narav nikad ne mijenja — da je ona danas ista, kakva je bila i da će uvijek biti, kakva je danas. To nije istina. Ljudska narav se je **razvila** u ono, što jeste; ona će se i nadalje mijenjati i rasti kroz buduće vjekove. Ona se je **stvorila** poput uglja, riječnih dolina i planina.

Mi smo držali, da je ugalj uvijek bio u zemlji. Ali sad znamo, da je on skoro sav stvoren u stanovito doba svijeta — u takozvano karboniferno (ugljevno) doba. Prije tog vremena nije u zemlji bilo ugljena, ili ga je bilo posve malo. Znamo isto tako, da se je ugljen stvorio od nagomilanih mrtvih biljki, koje su rasle i padale od vijeka do vijeka, a onda su bile zatrpane kamenim naslagama. I kako je to bilje bilo podvrženo raznim stupnjevima vrućine i tlaka, stvorene su razne vrsti ugljena. Tvrdi ugalj je drukčiji od mekog ugljena, jer je stvaran u različnim prilikama.

Mi smo vjerovali, da su gore i doline uvijek opstojale upravo onakve, kakve ih nalazimo danas. Ali vi sada znate, da nije tako, nakon što ste učili fiziografiju. Vi znate, da su riječne doline iskopane rijekama, što teku kroz njih. Još znate i to, da su se gore digle i bile isklesane u današnje svoje oblike pod utjecajem prirodnih elemenata. A isto se dešava i sa ljudskom naravi. Ona se je razvila u ono, što jeste. U ovom podtečaju želim vas poučiti nešto o postanku nekih nagona, koji se nalaze u našoj naravi.

Mnoga od najsnažnijih nagnuća u naravi viših naroda jesu **vestigalna,** zakržljala. To su nagnuća, koja su bila korisna u ranijim i prvobitnijim vjekovima svijeta, no koja više nisu potrebna, usljed promijenjenih prilika. Ona se održaju kao dijelovi naše naravi u duhu istih zakona opstojanja, koji i danas podržaju crvoliko slijepo crijevo, mišice na ušima i druge suvišne dijelove ljudskog tijela. Darwin veli, da čovjek ima u svom tijelu oko osamdeset raznih dijelova, koji su zakržljali — osamdeset dijelova, koji su uopće nepotrebni. A posve je sigurno, da u našoj **naravi** ima razmjerno daleko više zakržljalog, nego što ima u našem tijelu. Mi imamo dosta nepotrebnih stvari u našem tijelu, ali još više u našoj duši i naravi.

Neko je rekao, da „civilizacija tjera vlak“. Upravo je tako. I taj vlak je veoma dugačak. On je sastavljen od misli, nazora i ustanova, koje su ljudima služile u prošlosti, no koje su danas nesavremene i nepotrebne, ali koje mi trpimo, jer nismo dovoljno snažni, da ih se riješimo. Svijet bi se u istinu morao mijenjati od vremena do vremena, to jest napuštati stvari, koje su nepotrebne

i neistinite, a uvlačiti novu gradju, koja u njega dolazi sa višeg gledišta.

Ljudska narav je kao i sve ostalo — ona se sporo mijenja. Ona danas nije ista, kakva je bila pred tisuću godina; a nakon tisuću godina neće biti onakva, kakva je danas. Živimo u svijetu, gdje **sve teče.** Ljudska narav se sporo mijenja, kao i sve ostalo. Ali u stanovito doba ljudska narav sastoji — kao i ljudsko tijelo i ljudska civilizacija — većinom od dijelova, koji su morali biti zabačeni pred dugo vremena, no koji opstoje usljed naše nesposobnosti, da se preinačimo i da postanemo savremeni. Mi nismo potpuno tvorevina sadašnjosti. Mnogo je toga u nama došlo iz prošlosti i zaista pripada prošlosti.

Vanredno je važno za nas, da razumijemo ove preostatke. Još je važnije, da ih priznamo kao **nezakonite** — bez svake dvojbe. Prvih pet zadaća ove knjige ima za cilj, da pretrese ove stvari.

Prva zadaća o „Porijetlu domaćih životinja“ uči, da su sve domaće životinje postale od divljih životinja. Ona uči takodjer nešto o svijetu, u kojem su živjeli divlji predji domaćih životinja, te o načinu njihovog života.

Druga zadaća „O divljim preostacima kod domaćih životinja“ pokazuje, da kod domaćih životinja još opstoje mnoge crte iz naravi divljih predja — i dok su domaće životinje promijenile okolinu, njihova se narav u više pogleda nije promijenila.

Treća zadaća o „Postanku viših naroda“ pokazuje, da su više rase **ljudskih** bića takodjer postale od divljih ljudi, prozvanih divljacima, upravo kao što su domaće životinje postale od divljih životinja. Ta zadaća govori isto tako nešto o

naravi divljaka, o svijetu, u kojem žive, što čine i slično.

Zatim zadaća četvrta i peta o „Divljim preostacima kod viših naroda“ pokazuje, da mnoge crte iz naravi divljaka još i danas opstoje kod svih viših ljudi.

2. NAGONI.

Nagon je naravno nagnuće kod živog bića, da postupa na stanoviti način, koji nije naučen iz iskustva. Nagoni su prirodjeni. Mi ih donašamo na svijet. Ptice lete prema sjeveru u proljeće i prema jugu na jesen — pokoravajući se potrebi ili nagnuću u svojoj naravi, da tako čine. One **nisu naučile** te stvari. Ta je težnja rodjena s njima. Ona je dio njihove naravi. Mati ptica i mati krava i ljudska mati nije naučila da ljubi svoje mlade. To je **nagon,** jedan od najveličajnijih u cijelom tmurnom svijetu životinjskog života.

Ne znam, da li ste ikad naišli na divlju jarebicu sa njenim mladima u šumi i da li ste vidjeli, kako se te male pernate loptice rasprše kao pljeva na upozorujući krik svoje matere. Kad nisu više nego dan stara i kad jedva mogu šepeljiti, ova mala živa bića bi se raspršila, na znak opasnosti od strane svoje matere, onako brzo i vješto, kao da su se u tom vježbala kroz godine: šuljaju se pod lišće, šćućure se u malim jamicama na zemlji i leže tamo mirno kao kamenje, te su u toliko nalik na suho lišće, da ih čovjek ne može naći, prem bi i znao od prilike, upravo gdje se nalaze. Niko **nije učio** ove male duše, da to čine. One su taj nagon donijele u sebi, kad su se izlegle iz jajeta — isto onako, kao što su donijele na svijet hrptenjaču, pahuljice i svoju žudnju za hranom.

Nagoni su korisni. Oni uzimlju mjesto razbora i iskustva. Različne vrste imaju različne nagone, ali članovi jedne te iste vrste obično imaju iste nagone. **Narav** svake životinjske vrste sastoji u velike od nagona ili težnja, koje ona posjeduje i koje ju tjeraju, da svoju snagu rabi u stanovitom i odredjenom pravcu. Narav svake životinjske vrste je sastavljena iz raznih niza nagona. **Ljudska** narav jeste ime, što ga dajemo cijelom nizu nagnuća, koje nalazimo kod naše vlastite vrsti. **Lisičja narav** je ime niza nagona, koji se nalaze u lisice, a **konjska narav** sastoji iz težnja i nagona, koji čine, da konji postupaju onako, kako postupaju.

U temelju je narav svih viših životinja, uključiv i čovjeka, jako slična, upravo kao što je u temelju slična i tjelesna gradja svih viših životinja, uključiv i čovjeka. Sve više životinje imaju hrptenjaču, rebra, srce sa četiri komorice, dva plućna krila, dva para nogu sa istim kostima, glavu sa očima, ušima, nosom i ustima — i svi ti dijelovi zauzimlju isti položaj. Na isti način sve više životinje, uključiv i čovjeka, imaju **narav,** koja ih sili, da se brinu za svoje mlade, da vole svoje spolne drugove, da traže hranu, kad su gladne, da čine sve moguće, kako bi se održale što dulje na životu. Pas, mačka, crvendać (robin) i čovjek — prem se jako razlikuju u svojoj naravi — ipak su si nalik u težnji za životom, u tomu, što uvijek radje pretpostavljaju užitak nego li bol.

3. OBIČAJI.

Običaj se zove — „druga narav". I to je vrlo prikladno ime za običaj. **To je prava druga na-**

rav. Naša **prva** narav je ona, koju donašamo na svijet, kad se rodimo. Ona sastoji iz sklonosti, koje se razvijaju u nama uporedo sa porastom našeg tijela; to je naš razvitak prije rodjenja. **Nagon** je težnja, da postupamo jednolično, i ta je težnja **rodjena s nama. Običaj** (navika) jeste jednolično postupanje, koje dobivamo **nakon poroda.** Naš naravni način djelovanja može biti promijenjen usljed navika, što ih dobivamo, nakon što se rodimo.

Navike se stvaraju **ponavljanjem** — kad se što čini nebrojeno puta. Kad bismo živjeli u svijetu, gdje se nikad ništa ne ponavlja, bilo bi nemoguće stvoriti navike. Što češće činimo kakvu stvar, tim je u nama veća težnja, da isto opet činimo. Kad se ma štogod ponavlja dovoljno, postaje navika, a tijekom vremena tako otvrdne, da se pretvara u stalni dio naše naravi. Život je pun raznovrsnih opetovanja, kao što su: hodanje, pisanje, hranenje, igranje, rad, oblačenje, svlačenje itd. Nakon što hodamo, govorimo, jedemo, radimo, odijevamo se, sanjamo, kupamo se, potpisujemo naše ime na stotine i tisuće puta, mi se naučimo, da sve to činimo na potpuno odredjen način. Dolazimo do toga, da hodamo na svoj način, dobivamo odredjen rukopis, stanoviti način govora i oblačenja, priučimo se na odredjena obljubljena pića i hranu, dobivamo osebujan izgled i raspoloženje. Mnogo toga, naravski, ovisi u velike o našoj prirodjenoj naravi, kao što je, primjerice, naš izgled i raspoloženje. No čak i to je u znatnoj mjeri posljedica navike. Lice je donekle zrcalo duše. Kad nas obuhvaća stanovito čuvstvo, kao srdžba ili radost, to se odrazuje na licu. I ako se čuvstvo ponavlja više puta, ono otvrdne

— daje obični izražaj našem licu. Mi lako prepoznamo mrzovoljca, mislioca, optimistu i šaljivca po općem stanju duše, koje se očituje na licu.

Ovi običaji postaju tim dublji, što se češće ponavljaju. U samom početku, kad se stvara stanoviti običaj, možemo po volji što činiti ili ne činiti. No tijekom vremena postaje veoma teško ili dapače nemoguće postupati drukčije, nego što smo se navikli. Navika onda postaje **gospodar.** Mi stvaramo duševne i ćudoredne običaje, kao što stvaramo i tjelesne običaje. Mi se naviknemo da mislimo na stanoviti način, da vjerujemo u stanovite stvari, i nakon što smo o tim stvarima mislili na tisuće puta, ne možemo drukčije misliti, pa ma o tom ovisio i sam naš život. Kad bismo o mjesecu mislili **milijun puta,** da je načinjen iz zelenog sira, možda ne bismo bili kadri misliti drukčije, ma ne znam, kako dugo živjeli. Vi imate stanovite nazore o politici, vjeri, odgoju itd., jer ste odgojeni u stanovitoj okolici i obitelji. Ovi bi nazori bili u više pogleda posve drukčiji, da ste se rodili u drugoj obitelji ili okolici. Naši roditelji, kao što i rodno mjesto, jesu veoma ozbiljna činjenica, jer, što postajemo ovakvi ili onakvi ljudi, ovisi u velike o utjecaju, kojem smo podvrgnuti i koji nas stvara u našim ranijim godinama. U nama se mogu stvoriti navike poštenja ili nepoštenja, blagosti ili neljubaznosti, istine ili laži itd., te kako godine prolaze, ove bi se navike mogle učvršćivati u značaj. To je isto tako sigurno, kao što je sigurno, da se zemlja okreće. Samo kad bi si mogli živo predočiti — dok smo još mladi — kako brzo ćemo postati puki hodajući snop navika, bili bismo daleko oprezniji u tome, kakve navike navlačimo na se, dok smo još uvijek na

stupnju, kad se stvaraju navike. Mi počinjemo sa krivim krajem života. Upravo smo se pripremili, da živimo — i onda moramo umrijeti.

4. KORISNI I ŠKODLJIVI NAGONI.

Korisni su oni nagoni, koje trebamo u životu. To su nagnuća u našoj naravi, što nas podstiču, da idemo pravcem, koji nam je od koristi. Svaka životinja mora činiti stanovite stvari, da bi se održala na životu i da bi održala svoju vrst. A nagnuća ili naklonosti, koje sile životinju, da čini ono, što mora činiti, jesu **korisni** nagoni. Sve pako, što životinja čini, a nema od toga koristi i probitka, jeste — **škodljivo,** suvišno.

Jedna mi je stvar bila zagonetna, kad sam živio na ladanju kao dječak, naime divlja narav krava, konja, ovaca i drugih domaćih životinja u vrijeme, kad su imale mlade. Mi bismo pošli kojeg jutra u staju i našli kravu sa malim teletom. Ta je krava inače mogla biti najmirnija — i mi smo mogli činiti s njome, što smo htjeli. No kad bi dobila telešce, onda smo se trebali čuvati! Onda je ona bila posve drugo biće. Krave se mnogo razlikuju u tom pogledu, ali skoro sve pokazuju u takvo vrijeme raspoloženje, da će navaliti na sve i na svakoga, koji bi se približio teletu.

Ne znam, da li sam se kao dječak čudio, **zašto** su krave takove. Nisam znao dovoljno. Tek mi je izgledalo neobično, da se to biće može onako promijeniti preko noći.

Da sam pitao ljude, koji su živjeli u blizini, zašto krave to čine, možda bi mi bili odgovorili, da je to „posve naravno“. Tako mi više puta velimo, kad nas pitaju o nečem, što ne razumijemo, a mi ne želimo priznati, da ne razumijemo.

Ali **sve** je **naravno.** Nema zapravo ništa, što ne bi bilo naravno, to jest nema ništa, što ne bi sačinjavalo **dio naravi.** I sve bi se dalo protumačiti, kad bismo samo našli razjašnjenje. Jednu stvar morate za rana shvatiti — i to dobro shvatiti — a to je, da **sve ima svoj razlog.** Jedan od glavnih užitaka umnog života jeste, da istražujemo do temelja ovaj zamršeni svijet i da svemu nalazimo uzrok.

Domaća marva je postala od divlje marve. A divlja marva je živjela u drukčijem svijetu, nego što je okolina, u kojoj boravi domaća marva. Divlja marva živi u šumama i po ravnicama, opkoljena vucima i medvjedima te drugim zvijerima, koje su njeni **neprijatelji.** Poput svih drugih životinja, divlja marva je bila udešena prema svijetu, u kojem je živjela. Ona je imala tijelo, koje je trebala za opstanak, a imala je i nagone, koji su je gurali jednim ili drugim pravcem, koji su činili, da marva čini ono, što treba, kako bi se održala na životu. Divlja marva ima veliko tijelo i velike snažne mišice. Ona ima na glavi oružje obrane u obliku rogova. I bez tog obranbenog oružja ne bi se dugo održala divlja marva u svijetu vukova i medvjeda.

Jedan od najvažnijih nagona tih divljih životinjskih rasa jeste nagon, da štite svoje mlade. Kad telešce dodje na svijet, ono je isto tako nemoćno, kao i djetešce u kolijevci. I kad ne bi bilo **koga,** da se zauzme za tele i da ga štiti u svijetu — gdje je na stotine gladnih ustiju spremno da ga poždere — vrsta ne bi mogla dugo živjeti. A one su vrste preživjele i napredovale, koje su spasavale svoje mlade. I tako je u više životinja,

općenito u matere, usadjen nagon, da ljube i štite svoje mlade.

Sve su domaće životinje postale od divljih životinja. Njihova je okolina silno promijenjena usljed pripitomljivanja. One ne moraju u poljima, pašnjacima, stajama i kućama činiti isto ono, što su običavale činiti u divljem životu po brdima, šumama i ravnicama. One, dakle, imaju više nagona, koje ne trebaju, no koji su ostali — upra-

MATERINSKI NAGON.

vo kao što su ušne mišice, kao što je crvoliko slijepo crijevo u čovjeka i rogovi u domaće marve. To su **zakržljali** nagoni — nagoni, koji su nekada bili potrebni, ali koji nisu više korisni i koji postepeno nestaju, usljed promjene životnih prilika.

5. ZAKRŽLJALI NAGONI U ČOVJEKA.

Čovjek je takodjer bio nekada divlja životinja. Mi smo pripitomljene životinje, ili bar djelomično

pripitomljene — mi viši narodi zemlje! Svi su viši narodi nastali od divljih ljudi. Bacimo li pogled na prošlost divljaka, pronaći ćemo, da su postali od predja, još više divljih i više nalik na životinje. Divljak je zajednički praotac svih viših ljudi. Nemoguće je razumjeti, što viši ljudi čine, i protumačiti stvari, koje nalazimo u njihovoj naravi, dok ne priznamo činjenicu, da su viši ljudi puki divljaci — tek malo promijenjeni.

Neko je rekao: „Ogrebi Rusa i naći ćeš u njemu Tatara“. Tatari su bili divljaci, od kojih su nastali Rusi. A izreka, „Ogrebi Rusa i naći ćeš u njemu Tatara“, znači, da su Rusi Tatari, osim što ih pokriva tanka kožica iz vana.

Isto vrijedi i za sve više narode svijeta. Civilizacija je samo — koža. Velika jezgra ljudske naravi jeste divljačka. Čovječnost je samo navika — teško dapače i navika, jer vidimo, da je veoma lako pasti u stari divljački način mišljenja, osjećanja i djelovanja. Ne morate ići duboko dapače ni kod najviših ljudi, a da ne biste našli nešto jako nepohvalno, što bi se moralo pažljivo držati u pozadini. Kad bismo bili prozirni i mogli vidjeti jedan drugoga, promatrati sve misli i osjećaje, što nastaju i nestaju u našem nutarnjem biću, onda bismo više znali, nego što znamo, kako smo zaista platirani (posrebreni) stvorovi, u kolikoj mjeri smo sjajniji i privlačiviji iz vana, nego li iznutra.

Ljudska bića nisu djeca sunca. Ona su djeca — močvare. Mi imamo u našoj naravi mnogo stvari, bez kojih bi nam bilo kud i kamo bolje — nagone i načine djelovanja, koje ne bismo nikada uključili u svoje biće, kad bismo bili u stanju birati, upravo što ima biti sastavni dio naše na-

ravi. Ovi su nagoni i načini djelovanja — **zakržljali.** Oni su bili potrebni našim predjima, ali nama nisu potrebni — usljed promijenjenih okolnosti života.

Divljaci žive u svijetu, koji se razlikuje od svijeta, gdje mi živimo, i oni se vladaju posve drukčje, nego li viši ljudi. Divljak je dijete prirode. On živi u velike poput drugih divljih životinja. On nema domaćih životinja i biljki. Živi od divljeg svijeta. On lovi, hvata ribu i bori se za opstanak. Divljaci lutaju u malim četama ili plemenima i žive skoro u neprekidnom ratovanju sa drugim plemenima. Divljak je neuk, praznovjeran i bijedan. On živi od danas do sutra. Njegov je život pun opasnosti, straha i pustolovina. Ćudotedni zakon divljaka jeste zakon, da je **u moći pravo** — zakon, koji vlada posvuda kod okrutnijih životinjskih vrsta.

Divljak je udešen prema svijetu, u kojem živi. On ima tijelo, koje treba, a ima i nagone, koji ga sile, da čini stvari, koje treba, kako bi se održao na svijetu.

Više ljudske rase su napustile divlji svijet svojih praotaca. One žive poglavito u umjetnom svijetu, načinjenom po čovjeku. Njihova su zanimanja mirna. One se okupljaju u velikim gradovima i državama, te se bave poljoprivredom, stočarstvom, proizvodnjom, rudarstvom i trgovinom. Život je **zajednički.**. Znanja i bogastva je nagomilano vanredno mnogo. Jednoženstvo i više ili manje odredjeni porodični odnošaji zamijenili su bezobzirno miješanje spolova kod divljaka i životinja. I, što je najvažnije, ZLATNO PRAVILO je — kao ćudoredno načelo i uzor — zamijenilo divljačko načelo MOĆI.

Više rase, dakle, imaju u svojoj naravi mnogo nagona i načina postupanja, koji im nisu više korisni. Ti nagoni su **preostaci** od naših divljih predja. Oni preživljuju iz istog razloga, iz kojeg preživljuju rogovi u domaće marve, oči u ribe špiljare i ušne mišice u čovjeka. Oni su izašli iz uporabe, ali još nije prošlo dovoljno vremena, da bi ih posve nestalo.

Zakržljali nagoni, koji preostaju u naravi viših ljudi od njihovih divljih predja, jesu jedan od glavnih uzroka nećudorednosti viših naroda. Čuli ste za „istočni grijeh". Što nazivljemo „istočnim grijehom", jeste jednostavni naziv za svaku pogrješku, uzrokovanu zakržljalim nagonima naše naravi. Mi griješimo, jer nas na to sile preostali nagoni naših praotaca. Veli se, da je ljudsko srce gladijatorska arena (borište) bogova i zvijeri — **bogovi** prestavljaju više, bolje i finije, ali novije, nagone naše naravi, a **zvijeri** prestavljaju niže, starije i životinjskije porive, koji nas vazda vuku niže. Vrlo je važno, da razumijemo sve te stvari. Naš uspjeh kao civiliziranih bića i naše pravo, da se smatramo članovima civiliziranog društva, ovisi o snazi, kojom mi omogućujemo višim i boljim stranama naše naravi, da svladaju niže strane. Stupanj naše civilizacije ovisi o tome, kako često omogućujemo „bogovima" u našoj naravi, da dodju na vrhunac.

6. NAGON STRAHA.

To je jedan od najstarijih nagona u svijetu. On je opstojao dugo vremena prije čovjeka, a ovaj ga je baštinio od svojih predljudskih praotaca. Strah se pojavljuje negdje u blizini **crvolikog stupnja** životnog razvoja, te se nalazi kod

svih životinja iznad tog stupnja. Strah je nagon, da se uklanjamo opasnosti ili neprijateljima. To je nagon za uzmicanjem ili bježanjem. Niže su životinje, one ispod crva, više ili manje ravnodušne u prisutnosti neprijatelja. One se vladaju jednako prema neprijateljima i prema prijateljima. Nešto je drukčije kod viših životinja. Nagon straha ih nuka, da se brzo uklanjaju opasnim pojedincima. Nagon straha je doveo do znatnog poboljšanja u ponašanju životinje. On sačinjava za one, koji ga posjeduju, veliku prednost u borbi za život nad onima, koji ga nemaju. Naravno je očekivati, da se je strah pojavio vrlo rano u svijetu, punom opasnosti i neprijatelja, kao što je ovaj svijet.

Strah izazivlju ista ona bića, koja izazivlju i borbeni nagon. Da li bježimo od neprijatelja ili se s njim borimo, to ovisi o okolnostima — ovisi o našem prosudjivanju, što bi konačno bilo probitačnije. Kad se susretnemo sa protivnikom, mi smo ili nagnani, usljed borbenog osjećaja, da idemo **prema** njemu, ili pak nas tjera osjećaj straha, da **pobjegnemo** od neprijatelja. No ova su dva osjećaja posve različna, prem bi mogla biti probudjena po istom predmetu.

Svijet drevnog čovjeka bijaše pun opasnosti i neprijatelja. Ti neprijatelji ne samo da su bili daleko brojniji nego sada, već su razmjerno bili i mnogo jači. Čovjek je u početku bio neoboružan; i kroz više tisuća godina, od kako je stao izumljivati oružje, bio je kud i kamo siromašnije oboružan, nego li danas. Ništa drugo ne daje veće obilježje napretku iz divljaštva u civilizaciju, **nego što je umanjivanje uzroka, koji pobudjuju strah.**

Jeste li ikada vidjeli, kako ptica zoblje, pije vodu ili se kupa? Ona uzme malo hrane, a onda pogleda okolo. Zatim opet uzme malo, i opet pogleda okolo. Ona je uvijek na oprezu — od neprijatelja. Ona spava skoro sa jednim otvorenim okom. Nju vazda proganja nemilosrdni **strah.** Sve divlje životinje imaju neprijatelja, i one se

SVAKA ANTILOPA U JUŽNOJ AFRICI MORA TRČATI ZA SVOJ ŽIVOT DAN ILI DVA.

mogu održati na životu jedino neprestanom opreznošću. Gospodin Galton veli, da „antilopa (sajga) u južnoj Africi mora doslovno trčati za svoj život prosječno dan ili dva, i ona počinje trčati po nekoliko puta na dan, pod uplivom straha“. Mnoge životinje, koje žive u čoporima ili

krdima, razvile su običaj, da stanoviti pojedinci skupine čuvaju stražu, dok ostali jedu ili spavaju.

Ljudi su nekada živjeli u neprestanom strahu. Uvijek im je prijetila opasnost, da će naići na kakve neprijatelje — ne samo za vrijeme putovanja po danu, nego osobito noću, kad su spavali. Divljak je uvijek nepovjerljiv, uvijek u opasnosti i uvijek na oprezu. On se ne može ni u koga pouzdati, a niko se ne može pouzdati ni u njega. On ništa ne očekuje od svog susjeda. On čini drugima ono, što drži, da bi oni njemu činili, kad bi dobili priliku. „Život divljaka" — veli Lubbock — „jeste neprekidni nemir, dugačak prizor sebičnosti i straha".

Danas mi sjednemo za stol ili idemo na počinak noću bez pomisli, da ćemo biti napadnuti, prije nego svršimo sa jelom ili spavanjem. Tisuće i milijoni ljudi provode cijeli svoj život bez mnogo pravih povoda strahu — osim što se boje bolesnih klica, koje obično dolaze usljed neurednog života.

7. PREOSTACI STRAHA.

Mi se prenemo usljed jake i iznenadne buke naprosto zato, jer posjedujemo živčani ustroj, prikladan za svijet, gdje je jaka i iznenadna buka značila istinsku opasnost. Kad se gdje sakrijemo, skočimo iznenada i koga zgrabimo — naročito ako je naša pojava pridružena jakom bukom — naša će žrtva proći sigurno kroz stanje istih osjećaja, kao i osoba, na koju su zaista navalili iz zasjede. A činjenica, što mi uživamo, da u šali navaljujemo na koga iz zasjede, jeste sama po sebi preostatak iz onih dana, kad je navala iz zasjede bila najobičniji oblik napadaja na druge. Ova-

kve tobožnje navale su uspješne, jer ljudi još uvijek imaju u nekoj mjeri nagone onog vremena, kad se je navaljivalo iz zasjede.

Stranci, bilo muškarci ili žene, osobito pobudjuju osjećaj straha. Mi se plašimo stranaca i vazda osjećamo neku tjeskobu u njihovoj prisutnosti, prem taj naš osjećaj nema opravdanja u okolnostima. To mora da je preostatak iz vremena, kada stranci nisu **nikada bili prijatelji,** nego **uvijek neprijatelji.** Mi se osobito plašimo važnih osoba — onih, koje imaju nad nama najveću moć dobra ili zla. Ovo **nepovjerenje** nije korisno danas. Ono je zapreka na našem putu. To je preostatak iz vremena opravdanog straha.

Silni strah, što ga u nama izazivlju zmije, pauci itd., jeste možda preostatak iz davnih vre-

STRAH OD ZMIJA DOLAZI IZ DALEKE PROŠLOSTI.

mena. Taj strah je danas doista i previše snažan. Strah od zmija je možda nasljedje od majmuna. Majmun se smrtno boji zmija. Postavite zmiju u kavez majmuna — i kod njih će nastati grozna strava. Zna se, da majmuni padaju u nesvijest od straha u prisutnosti zmija. A nije ni čudo, da je tako. Zmija jeste jedan od najgorih neprijatelja majmuna. Majmun ne može ubiti zmiju. Velike tropske zmije, što borave na drve-

ću, jesu smrtni neprijatelji majmuna. A prije otkrića batine bila je zmija strašan neprijatelj čovjeku, kao što je bila i majmunu. No čim je čovjek stao rabiti batinu ili koplje, zmija je postala ništavna. Čovjek, neoboružan, jeste veoma slabo biće, a njegova prevlast u svijetu se ima pripisati jedino činjenici, što je došao do spoznaje, da se naoruža.

Crne stvari, a naročito tamna mjesta, kao što su špilje, pa čak i tama uopće uzrokuje u nama osjećaj straha. Mi se bojimo tih stvari dapače i onda, kad **znamo,** da ne sadrže elemente opasnosti. No za divljaka je špilja bila zvjerinji ležaj, a tama bijaše veliki ponor, pun svakovrsnih bića sa zubima. Kad zadje sunce, mi danas upalimo svjetlo i tako produljimo dan — u kući i na ulici; no kad je zašlo sunce za divljaka, on je ostao bez očiju.

Strah, koji nas spopada, kad smo „izgubljeni", jeste u velike bezrazložan. **Izgubljeni** divljak se je nalazio u pravoj opasnosti. On je bio zakonita pljačka svakoga i svega, što je naišlo na njega. No biti „izgubljen" u gradu ili u šumi, jeste kud i kamo manje ozbiljno, nego što pokazuje naš osjećaj. Mi osjećamo od prilike kao i onda, kada je za osobu **bilo opasno,** da je izgubljena. Životinje, što žive u skupinama (**društvene** životinje), ne vole biti same. Neki pisac veli o poludivljoj marvi u južnoj Africi: „Prem vol ima prividno malo ljubavi ili zanimanja za svoje drugove, on ne može izdržati, da ga se odvoji od njegovog krda. Bude li ga se odvojilo silom, on će pokazati sve znakove duševnog stradanja. Bori se svom silom, da dodje natrag. I uspije li u tomu, baci se u sred krda i sasvim se utopi u osjećajima društva".

Strah od duhova, utvara i grobova jeste preostatak iz vremena, kad su ljudi držali, da zli duhovi uzrokuju skoro sva zla u životu, pa čak i bure, potrese i bolesti. Prvobitni ljudi su vjerovali, da duša mrtvaca lebdi neko vrijeme u neposrednoj blizini tijela, nakon što je napustila tijelo. Čini se, da mi zadržajemo jedan dio svog vjerovanja, kad na pola pristajemo uz predrasudu o „začaranim" kućama i „začaranim" grobljima.

Nagon straha je koristan uvijek, kad životu prijeti opasnost ili neprijatelji. On je, naravski, još uvijek i u više pogleda koristan višim narodima. Ali kod viših naroda opstoji daleko veća sigurnost, nego li medju nižim narodima, pak je prema tome i mnogi razlog straha već nestao.

Mi se bojimo stvari, za koje nam naša gradja (narav) veli, da su opasne. A sastav naše naravi je udešen, da se boji stvari, kojih smo se morali bojati u prošlom divljem svijetu, naime groma i munje, zmija, samoće, stranaca i tame. Ove stvari nisu danas tako opasne višim narodima, ali mi ih se svejedno bojimo, usljed preostatka starog stroja naše naravi, koji izazivlje strah. Bolesne klice su možda tisuću puta opasnije za ljudski život i sreću, nego li zmije, ali naša „naravna" pobuda je, da se zmija bojimo više nego li klica. Mi više volimo tučnjavu, nego li računstvo, istraživanje više, nego li poljoprivredu, igru i razuzdanost više, nego li korisna zanimanja. Sastav naše naravi nije načinjen tako, da odgovara savremenom životu i prilikama.

8. BORBENI NAGON.

Borbeni nagon je nagon, da se borimo i nadvladamo silom. On naganja one, koji ga posje-

duju, da postupaju drukčije, nego što čini nagon straha. Strah sili na uzmicanje; borbeni nagon pobudjuje na navalu, da se koga ozlijedi ili ubije.

Borbeni nagon je isto tako stari nagon. Čovjek nije izumio taj nagon. On ga je naslijedio od svojih predljudskih praotaca, koji su se borili i krvarili i pogibali na milijone godina, prije nego je uopće bilo ljudskih bića na svijetu. Romanes veli, da se borbeni nagon najprije očituje kod **mravi** i **pauka.** On, dakle, nije tako star, kao što je nagon straha, jer su mravi i pauci nešto viši od crvi, te su došli na svijet nešto kašnje.

Kao pravilo, može se reći, da je **borbeni** nagon jači kod viših i snažnijih životinja, dok je nagon **straha** jači kod nižih i slabijih vrsta. Mnoge su vrste, kao na primjer srna, zec, miš i ovca, poprimile drukčije držanje u borbi za život, nego što je slučaj sa drugim vrstama — lavom, vukom i nosorogom. Zec i miš **bježe,** da bi spasili svoj život. I to je kod njih obična stvar, jer je njima lakše, da trče, nego li da se bore. Oni nemaju ni veliku snagu, a ni vrlo dobrih borbenih sprava. Lav i nosorog, s druge strane, slijede **borbenu** politiku, jer su oni zato podesniji. Neke su vrste, prema tome, **bježeće** — i njima upravlja nagon straha, dok su druge vrste **borbene** — i njima općenito upravlja borbeno nagnuće. No dapače se i bježeće vrste bore medjusobno radi hrane i drugih životnih potrepština. A kod mnogih mirnih vrsta vode mužjaci strahoviti rat za osvojenje ženke.

Životinjsko carstvo je othranjeno u krvavoj kolijevci. To vrijedi naročito za čovjeka, koji se je popeo do krvavije i potpunije premoći u svijetu, nego i jedna druga životinjska vrst. Naravno sta-

nje prvobitnog čovjeka bijaše stanje rata — rata sa drugim ljudima i sa drugim životinjama. Mir je bio izuzetak. Svako biće izvan divljačkog plemena bilo je neprijatelj i zakoniti predmet pljačke. Bilo je saveza i protusaveza. Ljudi su vazda išli za tim, da budu na strani pobjeditelja. Odatle je nastala i slabost ljudskih odnošaja danas medju višim narodima na zemlji i nesigurnost mira medju narodima svijeta. Današnji saveznik postaje neprijatelj sutra, a prijatelj u prošlosti postaje protivnik u sadašnjosti. Mi smo baštinili ovu veliku lakoću, da se mijenjamo.

Borbeni nagon je preživio kod svih viših naroda na zemlji. On se očituje u čestim svadjama i tučnjavama dječaka te u ratovima odraslih ljudi. Mir postaje dosadan, ako traje odviše dugo, i mi moramo na nekog „navaliti“, da bi nam odlanulo.

Pogledajte, kako se kupi svjetina, kad vidi svadju na ulici. Čim bi se dva dječaka stala tući, vidjet ćete, da se drugi dječaci okupljaju oko njih u očekivanju, da će koga izlupati ili vidjeti, kako se kog nalupa. Pogledajte samo, koliko se proda noževa, pištolja i drugog smrtonosnog oružja! Da li to govori o našoj civilizaciji ili o našem divljaštvu? Dapače kad osoba ne bi ni pomišljala na to, da bi koga ubila, nešto kao da škaklja njenu divlju narav i ona želi da se naoruža. Pogledajte na neplemenitu četu, koja prati svakog šakača! To su muktaši, koji osjećaju, da bi nešto slave njegovog životinjstva moglo na neki način preći na njih, i čija je omiljela nada, da prirede šakanje, kako bi oni sudjelovali u užitku, a da ne podnašaju bol. Prvi udarci šakanja za nagradu mogu načiniti bolesnim ugladjenog i osjetljivog gledao-

ca. No bude li izdržao prvu navalu, vjerojatno je, da će mu se krv zatalasati u prilog jednog ili drugog šakača, i tada neće željeti da ga vidi izlupanog i iznakaženog (James).

Sjećam se, kako snažan bijaše borbeni nagon kod ljudi i dječaka u onom kraju Missouri, gdje sam ja živio kao dječak. Muškarci i dječaci su općenito željeli biti poput onog čovjeka ili dječaka, koji je imao jak nagon, da se tuče i snažno tijelo, da se suprotstavi protivniku. Ako bi koji šakač izašao naprijed na kakvoj skupštini i glasno izjavio hvastavim glasom, da bi mogao „istući“ kogagod od prisutnih, i ako se niko ne bi usudio izustiti riječ ili pokazati na njega prstom, onda je **taj čovjek** postao uzor i poput njega je duboko u svom srcu želio biti svaki dječak, kad naraste.

Ista ova primitivna okolina može se naći danas kod stanovitih krugova dapače i u najvećim središtima obrazovanosti — kod krugova, koji borave u krčmama i kartašnicama. Piće može natjerati pojedinca, da se brzo povrati u divljački tip, svrgnuvši razum sa prijestolja i izručivši čovjeka potpuno na milost i nemilost nižih nagona. Običaj muškaraca, a dječaka više, nego li odraslih ljudi, da se u tučnjavi služe pesnicama, jeste preostatak starog načina borbe, koji je prevladavao medju ljudima, prije nego su izumili oružje. U borbi vuk se služi zubima, bison rogovima, konj nogama, a lav pandžama. Čovjek je poput lava — on udara pandžama.

Ratni nagon je vrlo blizu površini u naravi čak i najviših naroda, jer je veoma laka stvar pobuditi ga na djelo dapače i u vremenima najvećeg mira. Samo neka bi novine tiskale nekoliko ve-

likih crnih naslova, nek bi ko zasvirao u rog i stao udarati u bubanj — i mi smo spremni šćapiti za grkljan drugi narod, te naći u tom činu pravi užitak i mnogo „slave". Mač je znak divljaštva, ali on je još uvijek privlačiva stvar skoro za većinu civiliziranih ljudi, koji su do sada stvoreni na zemlji. Kad ljudi ne bi silno željeli ratovati, ne bi išli u rat, ne bi trošili na milijone u novcu, ne bi **radi sitnice** prolijevali mora krvi.

Za vrijeme rata izmedju Španije i Sjedinjenih Država, neke američke čete, poslane na Kubu, nisu imale pravog iskustva u ratovanju. Sjećam se, da sam u ono vrijeme čitao u novinama izjavu, koja je na me silno djelovala. Tamo je stajalo slijedeće: kad su javili dotičnim vojnicima, da je potpisan mir, „momci su bili silno razočarani". Zašto? Kuba je postala slobodna u smislu tog ugovora i tobožnja svrha rata je bila postignuta. Zašto nisu, dakle, bili zadovoljni? **Jer su imali, pored želje, da oslobode Kubu, i neke druge tražbine, kojima je valjalo udovoljiti.** Bio je to „nagon za ratovanjem". Da su ti ljudi sudjelovali u nekoliko okršaja, te da su na taj način udovoljili svom divljačkom nagonu za ubijanjem, pak da je onda potpisan mir, nema sumnje, da bi oni došli kući zadovoljni.

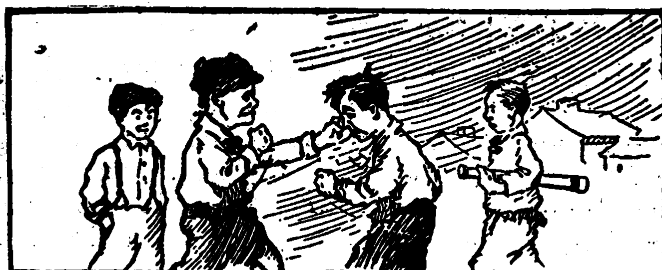
Borbeni nagon je slab kod žena i djevojaka iz istog razloga, iz kojeg je i lovački nagon slab u ženskoj naravi — jer su se muškarci (nipošto žene) tukli i išli u lov u onim prošlim vjekovima, kada su se postavljali temelji ljudske naravi. Najviše se tuku mužjaci kod većine viših životinja. Tako je kod bisona, divljih konja, srna, majmuna i mnogih drugih životinja. Kad se navali na krdo

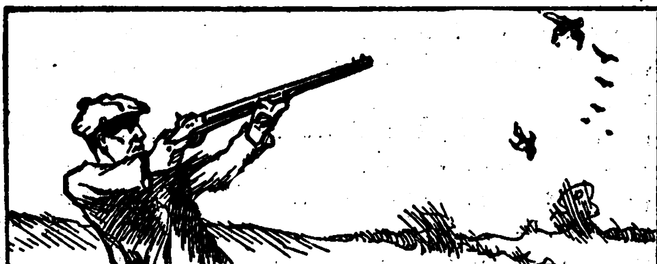
bisona, oni stavljaju u sredinu ženke i mlade, a oko njih se poredaju mužjaci u obliku prstena, glavama okrenutim prema vani, da dočekaju napadaj. Bijelci su isto činili u prijašnje doba, kad su na njih navaljivali Indijanci po ravnicama. Oni su stvarali prsten, a žene i djeca su bila u sredini. Veći rast i snaga mužjaka kod mnogih vrsta ima se pripisati u znatnoj mjeri činjenici, što su mužjaci bili ratnici tih vrsta.

Obično stanje prvobitnog čovjeka bijaše stanje rata. Mir je bio izuzetak.

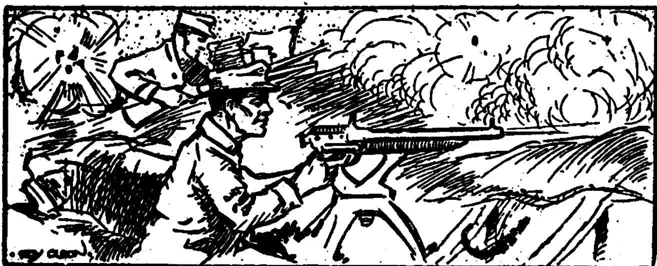
Konačno stanje čovječanstva će biti — neprekidni mir. O ratu se napokon neće ni misliti — jedino što će ljudi o tom čitati u povijesti. Kako vrijeme prolazi, borbeni nagon će bivati sve slabiji i neugledniji, a mjesto njega će se snažno razvijati čovječni i simpatični nagoni, i ljudi će napokon uredjivati svoje sporove pred sudom razuma i pravice.

Mi danas živimo na posredujućem stupnju razvoja. Mir prevladava, ali borbeni nagon još opstoji; te i nadalje provaljuje u česte dvoboje izmedju pojedinaca i naroda. Sa narodima će biti, kao što je bilo i sa pojedincima. Pojedini ljudi su vazda rješavali svoje sporove ratom. Medju najranijim ljudima nije bilo sudova. Sada se smatra protuzakonitim, da ljudi svoje sporove poravnavaju tučnjavom. I samo oni se služe tučnjavom, koji su zaostali za vremenom. Svi viši ljudi pretpostavljaju razum i posredovanje sudova. Tijekom vremena će isto biti i sa narodima. Medjunarodni sporovi neće biti rješavani ratnim ladjama i oboružanim ljudima, nego sudovima i nagodbama, ustanovljenim po samim narodima.

NEKE STVARI U NAŠOJ NARAVI, BEZ KOJIH BI NAM BILO BOLJE.

9. LOVAČKI NAGON.

Najniži divljak nema domaćih biljki i životinja. On je lovac. Poput divljeg psa i divlje mačke, on ima u svojoj naravi nagnuće, koje ga sili, da traži pljačku, kad je gladan. Divljak nikad ne ide u lov zabave radi. On lovi za opstanak. On oduzimlje život bićima oko sebe, da bi ih upotrebio za hranu i odjeću.

Više ljudske rase dobivaju srestva za život poljoprivredom, rudarstvom, proizvodnjom i slično. Lovački nagon se ne vježba u običnom životu, ali on opstoji. Na blagdane i za vrijeme dopusta, kad smo slobodni rada i možemo činiti što nas volja, mi se oboružamo, odemo van i ubijamo, ubijamo do sita. Mi ne ubijamo, jer smo gladni, već zato, da vježbamo ili izrazimo jedan nagon, koji je u nama preostao od naših proždrljivih predja. Mi lovimo, jer su i naši praoci bili lovci. Mi ubijamo druge životinje iz istog razloga, iz kojeg pas davi ovce — pokoravajući se nutarnjem nagnuću, koje nam je preostalo od vremena, kada su naši predji bili ljudski vuci.

Lovački nagon je veoma snažan kod svih viših ljudskih rasa. Osobito je snažan kod dječaka. Sjećam se, kako je bilo kod mene. Malo je u mom dječaštvu bilo radosti, koje bi bile pomamnije i više neodoljive od divlje radosti, da obaram razne životinje. Žalosno je naći ovakovu stvar u naravi bića, koja se drže zlatnog pravila, da treba drugima činiti ono, što želimo, da oni nama čine.

Lovački nagon je usko vezan sa borbenim nagonom. Prvobitni čovjek je ratovao **sa svima** — sa ljudima i životinjama. Divljak smatra ne-

prijateljima sve one, koji ne pripadaju njegovoj skupini i koji nisu na njegovoj strani. Njih se može rabiti na jedan ili drugi način: za hranu, odjeću ili robove. Nije li pak nikako moguće da ih se upotrebi u kakvu svrhu, treba ih odstraniti kao takmace u borbi za život.

Usljed toga, što više rase danas uopće pretpostavljaju mir i što je sve manje mogućnosti za ubijanje **ljudi,** mnogi udovoljavaju svom borbenom ili ratnom nagonu putem „lova". Rat ipak nije dovoljno općenit, da bi mogao odgovarati njihovoj naravi. I pošto su lišeni povlastice, da ratuju sa drugima svoje vlastite vrste, oni od vremena do vremena idu u lov na — „životinje". Stanje ratnika je slično stanju „strjeljača", koji junački puca u zemljane golubove ili u staklene lopte, gdje je društvo postalo dosta civilizirano, te mu zabranjuje, da ubija žive ptice.

Lovački i borbeni nagon sačinjavaju skupa onu čarobnost, kojom je još uvijek okružena **okrutnost** u duši mnogih ljudi. Zašto su novine pune opisa o umorstvima i raznovrsnim krvoprolićima? Jer ljudi vole to čitati. Zašto nam se dopada ovakovo štivo? Jer su naši predji bili **grabežljive zvijeri.** Krvoločnost je vrlo stara — jedna od najstarijih žudnja u našoj naravi. I upravo radi toga onako sporo prolazi — jer je tako duboko usadjena i temeljita.

Ako se lovački nagon ne vježba, on brzo nestaje. I ako se nagon simpatije (sućuti) razvija pomoću omiljelih životinja i ćudorednih pouka, pojedinac će malo po malo tijekom vremena izgubiti želju za ubijanjem. On će dobivati više užitka, ako njeguje i proučava divlje životinje, nego li ako im oduzimlje život. Kod većine viših ljudi

danas nagon ljubavi je dosta jak, da bi, pod običnim okolnostima, suzbijao lovački i borbeni nagon. Vježbanjem to postaje navada. Kod tisuća muškaraca i žena ne izlazi nikada borbeni nagon iz granica časovitog osjećaja srdžbe — sa nekim malim prijetnjama ili slabom uzrujanošću tijela. Nagon opstoji, ali nije dosta jak, da bi provalio kroz bolje nagone i da bi osobu otposlao sa nalogom, da ubija i uništava.

Mnoge su zemlje već poprimile zakone, koji zabranjuju lov i ubijanje životinja na veliko. I više se takvih zakona može očekivati već prema tome, kako ljudi postaju prosvjetljeniji. Natražniji članovi društva se na taj način drže u pozadini po prosvjetljenijim članovima. U nekim naprednijim državama zakon zabranjuje ubijanje ptica. Jedna od mnogih stvari, koja će nas — u očima budućnosti — žigosati kao divljake, jeste ravnodušnost, što ju pokazujemo prema lovu za užitak. Onaj, ko želi to činiti, može se naoružati te poći u polje i ubijati ptice i druge nevine stvorove — naprosto zato, da udovolji svom divljem nagonu. I protiv toga se čuje samo katkada vrlo slab prosvjed! Lov zabave radi nije ništa drugo do li **ubojstvo.** To treba zabraniti strogim zakonima.

Tijekom vremena bivat će sve jači nagon ljubavi i čovječnosti, prevladavat će sve više i više u ljudskoj naravi, a uporedo s time će oslabljivati preostali divlji nagoni. Lovac, koji ubija zabave radi, jeste karika izmedju divljaka, koji ubija za opstanak, i civiliziranog čovjeka, koji nikad ne ide u lov. Lovac će, kao i ratnik, konačno nestati za uvijek.

10. PLEMENSKI NAGON.

Divljaci žive u **plemenima.** Obični odnošaj izmedju jednog i drugog plemena jeste — **rat.** Narav je, dakle, ćudorednih osjećaja i pojmova divljaka čisto **plemenska.** Članovi jednog plemena su većim dijelom rodjaci. To su bića, s kojima je divljak živio cijelim svojim životom, i to su za njega jedina prava i važna bića na svijetu. Svi su drugi — **neprijatelji,** na koje treba navaljivati, koje valja robiti, varati, ubijati, jesti ili zarobiti, kako već divljak hoće ili može.

U nama je težnja, da članove svoje vlastite skupine smatramo važnijima od drugih bića, a da svoju ulogu u svijetu smatramo središtem svemira. Ovo naročito vrijedi za priproste ljude. Što smo veći i pametniji, tim manje naginjemo ovakvom načinu shvaćanja.

Jednoć sam boravio tri tjedna kod jedne obitelji u dosta udaljenom kraju jugozapadne Alabame, oko trideset milja od Mobile. Oni su ljudi držali, da je Mobile najvažniji, dapače i najveći, grad na svijetu. Bijaše to jedini grad, koji su vidjeli i o kojem su nešto više znali. Jedne večeri, za vrijeme razgovora, upitah, koliko stanovnika ima Mobile. Niko nije točno znao. Mati obitelji mišljaše, da je negdje čitala, da taj grad ima milijon stanovnika. Onda im rekoh, da Chicago ima više stanovnika od Mobile, Birmingham i Montgomery, skupa sa cijelom ostalom Alabamom, da zauzimlje prostor od mjesta, gdje smo se nalazili, do Mobile, te da je četrdeset puta veći od Mobile, — na što su oni zinuli od začudjenja.

Veli se o Španjolcima, da čitaju samo španjolske novine i knjige, te da imaju veoma tamne i

netočne pojmove o drugim narodima. Oni smatraju Madrid središtem svijeta, a na druge narode gledaju kao na niže od sebe.

Mi smo Amerikanci skoro isti. Mi sa nekim sažaljenjem gledamo na druge narode svijeta, koji su priznati po svima, osim po nama, da su zaista veći od nas. Sjećam se, da sam za vrijeme svjetske izložbe u Chicagu čitao članak u belgijanskom listu, napisan po belgijanskom prestavniku na toj izložbi, gdje se je govorilo o čudnovatoj činjenici, da Amerikanci uopće misle, da su viši od drugih naroda.

Tjesnogrudnost, sljepoća i gruba nesnošljivost, koja u sva vremena daje obilježje osjećajima i razumijevanju ljudi, zatim neprijateljstvo u medjunarodnim odnošajima dapače i najviših ljudskih društava u sadašnjosti, neprijateljstvo, koje se očituje u ratu i ratnim pripremama: — sve su to puki preostaci plemenskih osjećaja prvobitnih ljudi.

Stari su Grci dijelili čovječanstvo u dva razreda: u Grke i „barbare“. Grci su nastavali Grčku, a „barbari“ su zauzimali ostali svijet, koji se nalazi izvan središta. O zemlji se držalo, da ima oblik štita, a planina Olimp u Tesaliji nalazila se upravo u njegovoj sredini. Ovu planinu, koja je 9700 nogu visoka, smatrahu Grci najvišom planinom na svijetu. Držalo se, da su grčki bogovi živjeli na vrhu te planine. Grci vjerovahu, da su oni potomci i ljubimci bogova, a da su „barbari“ neznatni ljudi, koji su odredjeni, da služe za udobnost Grcima.

Stari su Rimljani takodjer sve ne-Rimljane smatrali „barbarima“ — uključiv i same Grke. Mnogi su takozvani „barbari“ bili viši od Rimlja-

na, ali su se Rimljani prema njima ponašali s prezirom. „Barbari“ su bili „poljoprivredno orudje“ Rimljana, a isto i mesari, koji ubijahu jedan drugoga za rimskih blagdana radi zabave Rimljana. Rimljanin je mogao oduzeti život svom „barbaru“ robu, kao što je mogao ubiti kravu.

Ćudoredni osjećaj se je razvio znatno za vrijeme ljudske povijesti. Ljudi danas uključuju u okvir svojih moralnih dužnosti na tisuće puta više ljudskih bića, nego što čine najniži poznati ljudi. Ovo je proširenje ćudorednosti nastalo usljed poboljšanih srestava putovanja i saobraćaja, željeznica, brzojava, telefona, novina, kao što i usljed porasta čuvstva sućuti. Kad se ljudi stanu miješati sa drugim ljudima, oni pronadju, da su im ti drugi ljudi vrlo slični. Tako se oni mogu postaviti na mjesto drugih ljudi i ponašati se prema njima, kao što bi željeli, da se ovi drugi ponašaju prema njima samima.

Ali ljudi ne proširuju ćudoredni obzir veoma daleko izvan granica svoje vlastite vrsti. Izuzetak je tek tu i tamo po koji pojedinac. Životinje su **izvan ljudskih granica.** Na njih se može navaljivati, može ih se tući, izgladnjivati, ubijati, jesti, varati, izrezati na komade iz puke znatiželje ili strijeljati zabave radi. „Divljim“ životinjama — to jest onim vrstama, koje nisu ni u kojem pogledu vezane za „pleme“ — naročito je uskraćen svaki obzir ljudske pravice i samilosti. One su puki **nišan** za svakoga, koji se želi vježbati u strijeljanju.

Plemenski nagon je nagon, da se stoji uz jednu skupinu i da se u životu pretjeruje važnost člana te skupine. To je nagon pristranosti — nagon, koji ljude nuka da govore: „Moja domovina! Da

bi vazda bila u pravu. Ali bila na pravom ili na krivom putu, moja domovina!“

„Patriotizam“ — kako se obično razumije — jeste izražaj plemenskog nagona. **Pravi** patriota (rodoljub) ne vjeruje, da je njegova domovina jedina zemlja na svijetu, kao što ni to, da je to najbolja zemlja; ali on želi, da bude bolja, nego što jeste, i on radi, da ju učini takvom.

„Sviiet je **moja domovina“** — rekao je Thomas Paine. Takve riječi dolaze od ljudi, čije su simpatije odviše velike, a da bi se ograničile samo na posebnu skupinu ljudskih bića. Onaj, koji se je potpuno oslobodio plemenskog nagona, ne ograničuje se dapače ni na svoju vrst, nego je **brat svega, što osjeća!**

DIO V.

Divlji preostaci kod viših naroda.

(Nastavak).

1. NAGON ZA IGRANJEM.

Sam nagon za igranjem kod viših naroda nije — puki preostatak. Taj nagon je koristan danas, kao što je bio i u danima divljaštva. No općeniti **oblik** igranja kod viših životinja **jeste** preostatak.

Igra je škola naravi. To je pripremanje za život. Mladi od skoro svih viših životinja se igraju. A kad se igraju, oni se vježbaju u stvarima, koje će obavljati u zbiljskom životu kašnje, kad odrastu. Mladi psi i vuci se hrvaju i hvataju jedan drugoga, kad se igraju, jer će kašnje u životu navaljivati i proganjati druge životinje, što sačinjava veliki dio njihovog posla. Mače se voli igrati sa mosurićem ili loptom. Mosurić je „miš". Jarići i janjići trče i skaču u svojoj igri. Njihovo školovanje (bar u divljem životu) ima za cilj, da ih pripremi, kako bi bježali od mesožderskih životinja, koje će ih proganjati. Ribe rone i bacaju se za vrijeme igranja, a majmuni se ljuljaju i obijesno buče po drveću.

Kad se igramo, mi polazimo školu — najstariju školu na ovom svijetu — školu, koja je opsto-

jala dugo vremena prije, nego je bilo ikakve školske zgrade ili učiteljice, dapače i prije, nego je bilo ljudskih bića na zemlji. Divlje koze su polazile školu u planinama, a divlje mačke u šumama na tisuće i tisuće godina prije, nego se je i pomišljalo na abecedu ili slovnicu.

No ljudske igre su skoro sve — **ratovi.** One su pripremanje za život borbe i rata. Savremeni svijet je u velike — zajednički. Ideali viših naroda su ideali **mira.** Ali naše igre još uvijek zadržaju svoje stare oblike.

ŠKOLA NARAVI.

Mi još uvijek učimo naše zadaće o životu u školi divljaka. Mi se vježbamo više za život prošlosti, nego li za stvarni život, koji ćemo voditi. Nogomet, baseball ili cricket (jedna vrst loptanja) jeste oponašanje bitke izmedju dvaju plemena.

Jare mnogo skače u svojoj igri. Ono razvija snagu i točnost, da skače od pećine na pećinu. Mlada divlja koza ima mnogo trčati i skakati, kad naraste, kad joj tragom idu gladna usta i brze noge vukova. I vrlo je važno za nju, da bude jako marljiva u svojem učenju, kako bi dobro naučila zadaće u brzini i dalekom skakanju.

Ali domaća koza živi u nizinama. Ona možda nikada neće vidjeti planinu i vuka. Ali potomci domaće koze se vježbaju za divlji planinski život, koji je davno prošao, upravo kao što se djeca u svojim igrama vježbaju za iščezli život divljaka.

Divlji su oblici igre korisni neizravno, jer učvršćuju tijelo i razvijaju oštroumlje i duhovitost. Ali mi se u našim igrama služimo **trčanjem** i **tučnjavom,** mjesto **računanjem** i **zajedništvom;** naše su igre udešene tako, da nas vježbaju u **rušenju** ljudi, mjesto u **potpomaganju,** jer **nagon za igranjem još nije preradjen po novom ukusu.**

Nagon za igranjem kod dječaka ima drukčiji oblik, nego li kod djevojčica iz istog razloga, iz kojeg su oblici igre kod koza i vukova različni. Oni se vježbaju za razne svrhe. Dječak voli jašiti na štapu, loptati se i tući; djevojčica voli svoje lutke.

2. NAGON ZA OPONAŠANJEM.

Ovo je nagon, koji čini, da radimo ono, što drugi rade; on nas nuka da **oponašamo** druge — u običajima, odjeći, govoru, hodu, vjerovanju, zanimanju itd.

Težnja, da se čini ono, što drugi čine, jeste daleko jača kod viših naroda, nego što bi moralo biti. Mi često oponašamo druge protiv svoje volje, dapače i na svoju štetu, jer se pokoravamo nagnuću, koje smo naslijedili iz prošlosti.

Kod svih životinja, što žive u skupinama ili društvima, to jest kod **društvenih** životinja vladanje pojedinca se odredjuje u velike vladanjem ostalih članova skupine. Opažamo stanovitu **jednolikost** u ponašanju članova skupine. Čine

li neki članovi stanovitu stvar, vidi se težnju i kod ostalih, da čine isto.

Ako u jednoj skupini riba jedna poleti brzo, cijela će skupina isto učiniti bez razmišljanja. Isto je i sa pticama. One imaju običaj da čine ono, što sve ostale čine — i to bez razmišljanja, a katkada, po svoj prilici, i **protiv** svoje volje. Više puta se dogodi, da odleti cijelo jato, samo ostanu jedna ili dvije ptice, koje se nisu prestrašile. No to je posljedica često ponavljanih znakova na uzbunu, i one, koje neće da odlete, obično posjeduju više razuma i snage uma od ostalih. Iskustvo u takvom slučaju mijenja prirodjeni nagon.

Djeca znaju silno oponašati. Ona uvijek slijede osobe oko sebe, osobito one, koje djeluju na njihovu maštu ili stoje visoko ma u kojem pogledu. Volja djeteta ne samo da je slaba, nego je i neizvježbana. Ona je u velike sastavljena iz čistih poriva. Ona nije kadra da dijete tjera stanovitim i unaprijed odredjenim pravcem. Ona je nestalna i radi nasumce. Um djeteta je takodjer nerazvijen. Ono ne može misliti. Ono vjeruje u sve, što mu se kaže. Često sam opazio, kad sam išao u šetnju sa djecom, da ona kašlju ili pljuju, kad sam ja to činio, hodaju sa rukama otraga, ako sam ja tako hodao, viču, ako sam ja vikao, odmah poprime svako mišljenje, koje bih izrazio; u kratko, ona oponašaju što bolje mogu svaki moj čin. A i sam se sjećam, kako sam se kao dječak uvijek nastojao udesiti prema onima, koji bi mi se od vremena do vremena dopali.

Divljak je u više pogleda dijete. On ima istu neizvježbanu volju — kao dijete, istu nestalnost, istu težnju, da se vlada po nagonima, koji bi se u njemu budili od časa do časa, isto pomanjkanje

iskustva, istu duševnu slabost, istu ovisnost o drugima gledom na ono, što ima činiti i misliti u životu. Divljaci nose jednaku nošnju, grade svoje kolibe na jedan te isti način, mole se jednako i klanjaju se istim običajima i predajama.

Divljaci su naravni oponašaoci. Oni mogu posve dobro oponašati glasove životinja, ponavljati od riječi do riječi rečenicu, koju čuju, oponašati način govora i glas onoga, koji govori. Postoji težnja u naravi divljaka, da ponavljaju pitanje, koje im se stavlja, mjesto da bi dali odgovor. Prem divljaci znaju izvrsno oponašati, oni silno griješe, ako se što prepusti njihovom razboru.

Moda je izražaj nagona za oponašanjem. Žene su više sklone oponašati jedna drugu, nego li muškarci, jer one uopće posjeduju više crta dječje psihe (duše).

Ima moda u mislima, kao što ima i moda u odjeći. Ako skoro svaki u stanovitom društvu misli na stanoviti način, onda je teško za svakog drugog da misli drukčije, kao što je teško i za pticu, da ne odleti, ako sve ostale odlete.

Neovisnost, samopouzdanje i originalnost (samosvojnost) se protive nagonu za oponašanjem i teže za tim, da ga oslabe i posve ukinu. Ova svojstva znače snagu i zrelost, dok težnja za oponašanjem znači slabost i podredjenost. „Pretjeranost genija“ jeste općeniti izraz činjenice, da su osobe izvanredne samosvojnosti sklone postupati posve drukčije, nego što čine obični ljudi. Sjećam se, da sam jednoć čuo profesora Lester F. Warda sa Brown sveučilišta, koji je pričao, da su ga skoro kamenovali jednog toplog dana u rujnu, kad je išao po Pennsylvania Avenue u Washington, D.

C., sa slamnatim šeširom na glavi. Bio je običaj, da se 1. rujna ostavi slamnati šešir, a mali dječaci i dosadna odrasla djeca, koja su krasila Pennsylvania Avenue tog vrućeg popodneva, nisu htjela pustiti na miru dapače ni filozofa, ako je on narušavao sveti običaj plemena gledom na slamnate šešire.

Osobe naprednog mišljenja se čude, što su ljudi tako tvrdi i nemoćni, te iz godine u godinu, iz vijeka u vijek idu istim putovima predrasude, a da nisu nikad kadri vidjeti druge i bolje puteve i nazore. Promjene su vazda spore. Obraćati ljude na nove misli je isto, što i pomicati kamen.

Duševni razvoj još nije otišao daleko. Ljudski razum (u koliko ga ima) je postao od životinjskog nagona (instinkta). Samosvojnost je tako rijetka, da ju se skoro smatra sramotnom. Temelji su ljudskog mišljenja još uvijek u velike instinktivni (nesvijesni).

Napredak nije naravan. Mi smo tako opremljeni, da se neprestano okrećemo. Reformator (popravljač) ne smije mnogo očekivati. Mi smo samo toliko naprijed, koliko jesmo. U naravi je granita, da bude tvrd. A u naravi čovjeka je, da bude nesvijestan.

Nije ni čudo, što se tako mnogo obaziremo na prošlost! Nije nikakovo čudo, što tresemo glavom nad svakom novom idejom! Nije čudo, što spaljujemo naše genije na lomači! Uzevši u obzir to, od kakvih bića smo postali, čudnovato je, što nismo još i gori!

Oponašanje neće uvijek biti jače od razuma, ali ono je takvo sada.

3. NAGON LIJENOSTI.

Drugi preostatak iz prvobitnih vremena jeste nagon za besposličarenjem, **lijenost**, nenaklonost, da se potroši veliku količinu snage. Viši narodi trate vanredno mnogo snage — u medjusobnim borbama za vrijeme ratova te u svladavanju ili kontroliranju prirodnih sila kod raznih grana ljudske proizvodnje.

Ali naše tijelo ne proizvadja takvo obilje snage, da bismo rad smatrali blagoslovom. Pravilo je, da mi ne radimo, jer bismo htjeli da radimo. Mi radimo, jer bismo radje radili, nego li gladovali. Rad je nešto kao neminovno zlo. Mi ga podnosimo, jer ipak nije tako težak, kao što bi bile mnoge stvari, ako ne bismo radili. Raditi — kao što čine ljudi u stvaranju civilizacije, u proizvadjanju hrane i gradnji kuća, u proizvadjanju strojeva i stvari za raskoš savremenih naroda — nije naravno, na današnjem stupnju razvoja čovječanstva. To je naporan i umjetan trošak, što se vidi iz naše ljubavi prema blagdanima, iz naše neprestane težnje, da izumimo što više strojeva, koji bi obavljali veliki posao, a takodjer iz činjenice, što mi svi očekujemo **zlatno doba** u našem životu, kada će nam biti moguće, da provadjamo život u dokolici. Mi uopće vežemo **rad** sa **brigom** i **suzama** — sa ružnim stvarima života, nipošto sa dobrim stvarima. Blažena mjesta, o kojima ljudi sanjaju, da će tamo boraviti nakon svoje smrti, jesu obvezatno mjesta, gdje se neće mnogo raditi.

Nagon lijenosti je preostatak od prvobitnih ljudi. Divljak nije krepka životinja. Njegova tjelesna mašina proizvadja jako malo snage —

samo onoliko snage, koliko je potrebno za prigodan lov, za ratne pustolovine i za proizvodnju grubog oružja, čamaca, koliba itd. Život divljaka je posve jednostavan, mlakav, opstanak od danas do sutra, koji zahtijeva samo nekoliko potrepština, a nikakvu raskoš. Divljak ne rabi keficu za zube, dakle ju ne mora ni praviti; on ne rabi naslonjače, knjige, željeznice, pekmez od šljiva, svilu, automobile, kao što ni desetke tisuća drugih stvari, koje više rase običavaju smatrati neizbježivima za pun i lagan opstanak. Divljak jede voće mjesto čokolade; on hoda, mjesto da se vozi u spavaćim vagonima.

Takozvani civilizirani ljudi se uvijek čude, kad dodju u dodir sa prvobitnim ljudima i kad vide, kako su oni lijeni. Oni ih nazivlju lijenčinama, nevrijednim stvorovima, i drže, da je divljak lijen, jer tako hoće. Lijenost je naprosto pomanjkanje snage. To nije bolest, a ni znak ćudorednog izradjanja. U nekom smislu to je naravno stanje ljudi, dok je radinost umjetno stvorena. Divljak ne voli raditi, jer je rad za njega težak. On ne posjeduje spravu, da bi izdržao dugovremeni napor. Mnoge prvobitne narode se ne može nagovoriti, da obavljaju ma kakav trajni posao, dok ih na to ne prisili glad ili spolni nagon.

O urodjenim Australcima se veli, da su „nesposobni obavljati rad, kojega je nagrada u budućnosti“. Divljak živi u sadašnjosti. On ne želi uložiti nikakve napore, koji bi mu urodili plodom nakon par tjedana. Neki putnik nazivlje Hotentote iz južne Afrike „najljenijim ljudima pod suncem“. Za neka plemena u Indiji se veli ne samo da se gnjušaju rada, nego ga dapače preziru — i ona bi radje gladovala, nego li da rade. Mnoga

su plemena američkih Indijanaca brzo izginula, kad ih se je odsjeklo od njihovog lovačkog života, jer nisu bila kadra da se održe radom, kao što čine više rase. Burton veli o Indijancima u Dakoti: „Ratnik smatra, da je lov njegov udio u proklestvu rada. On je tako lijen, da ne bi ustao da osedla i rasedla svog konja. On bi radje umro, nego li da se bavi korisnim poslom“.

Viši narodi su daleko nadmašili divljake u količini snage, koju su kadri proizvesti. Oni se ali još nisu dovoljno razvili u proizvodnji snage, da bi **uživali** onu količinu rada, koju obično moraju da obavljaju.

PČELA SE NE BOJI RADA.

U bolje doba budućnosti neće se rad izbjegavati, kad bi dapače to i bilo moguće. Rad će biti naravan i ugodan. Lijenost će nestati isto onako, kao što će nestati okrutnost i ubijanje. Ljudsko tijelo će bivati sve jače i jače tijekom stoljeća (u

proizvadjanju snage), a mjesto sadanjeg sistema slučajnog odredjivanja muškaraca i žena za razne poslove, doći će plan, po kojem će svaka osoba raditi ono, što voli i za što je najsposobnija.

Ja ne mislim, da se pčela boji rada. Ona posjeduje u potpunoj mjeri onu snagu, koju treba za svoj posao, i sve, što mora činiti, jeste, da svojim silama daje točno odredjen pravac. Jednoga dana ćemo mi ljudska bića biti onako naravno marljivi, kao što je pčela — ako prije tog vremena ne pronadjemo, da ne trebamo toliko stvari za svoju sreću i da prema tome ne moramo trošiti svoj život u proizvadjanju stvari, koje bi nas imale usrećiti.

4. NAGON OSVETE.

Osveta je želja pojedinca, koji je povrijedjen, da uzvrati na isti način. To je težnja, da se uzvrati udarac. Osveta nas nuka, da onome, koji nam je nanio štetu, uzvratimo barem istom mjerom, kojom nas je povrijedio. I naša je zadovoljština tim veća, što je uzvraćena šteta veća od nama nanešene krivice.

Na oproštenje se općenito gleda sa pravim divljenjem kod svih viših naroda. Oprostiti znači preći ili se ne obazirati na nepravdu, koja nam je nanešena. Ljudska je narav slaba. Mi činimo mnogo stvari bez misli i bez namjere. Znak je veličine ljudi — ne suditi odviše strogo. O Abrahamu Lincolnu se veli, da je imao srce veliko poput zemlje, ali u njem nije bilo mjesta uspomeni na krivicu. Onaj, koji je tako velik, da razumije mane ljudske naravi, neće ljude suditi oštro, nego

će gledati sućutnom nježnošću na griješnu djecu ovog svijeta.

Kako je ljubav divan plašt, koji se baca na ljudska nedjela! Ljubav je raspoloženje, da se dade dobar smisao ljudskim djelima i da se prelazi preko njihovih pogrješaka.

Ali blagost, opraštanje i Lincolnov duh zaboravljanja uvreda nije u skladu sa sklonostima, što ih uopće nalazimo u srcu ljudi. Udarac izazivlje goruću želju, da se uzvrati na isti način — dapače i kod onih odabranih bića, koja smatraju, da je ljubav i opraštanje ljepše od osvete. Poput mnogih sklonosti u našoj naravi, koje nas na to sile i protiv naše volje, nagon za osvetom je preostatak iz divljih vremena, kada su ljudi živjeli u stanju ratobornosti i mržnji i kada je načelo „udarac za udarac" bilo opravdanije nego sada.

Borba za život kod primitivnih ljudi se je vodila u velike tučnjavom. Svaka tučnjava je niz uzvraćanja — ujed se daje za ujed i udarac za udarac. Ovakovo uzvraćanje može slijediti brzo jedno za drugim, a može se i odgoditi. Odgodjena odmazda se zove osveta. Odgoda može biti samo tolika, da bojovnici malo odahnu, a može trajati i nekoliko dana ili dapače i godina. Osjećaj osvete je, dakle, u bliskom srodstvu sa gnjevom. Osveta je nešto kao suzdržan ili odgodjen gnjev.

Osveta ne samo da opstoji kod svih prvobitnih naroda, nego se dapače smatra više ili manje kao dužnost. Svakog onoga, ko se ne bi osvetio neprijatelju, preziru kao kukavicu. Divljaka ne bi trpio vrlo dugo dapače ni njegov vlastiti narod, ako bi on oprostio svojim neprijateljima ili činio dobro onima, koji se prema njemu drže pakosno.

O urodjenicima Australije se veli: „Najsvetija dužnost urodjeniku se nameće, da osveti smrt svojih najbližih rodjaka. Dok ne izvrši taj zadatak, neprestano ga bockaju stare žene; ako je oženjen, žene ga ostavljaju; ako je ledičan, nijedna djevojka ne bi s njim govorila; njegova mati uvijek jauče, što je rodila takovog strašivca; otac ga kori i prezire“.

Kukis — jedno azijsko pleme — su dapače još više fanatični. „Poput svih divljih naroda, Kukis posjeduju strašnu osvetničku narav. Krv se uvijek mora proliti za krv. Padne li slučajno drvo i ubije čovjeka, njegovi rodjaci se sastaju te drvo sasjeku na sitne komadiće“.

Općenito pravilo je kod prvobitnih naroda, da se nepravda jednom članu plemena po drugom članu ne tiče ostalih članova. To je stvar, koju moraju urediti dotična dva člana ili njihove obitelji. Poglavica plemena se brine samo za one uvrede, koje zasijecaju u probitke uopće cijelog plemena. Osvećivanje osobnih krivica se prepušta pojedincu.

O Indijancima na Karibejskim otocima se veli: „Pravicu ne dijeli nikakav sudac, nego onaj, koji drži, da je uvrijedjen, dobiva od krivca onakovu zadovoljštinu, kakovu mu nalaže njegova strast ili kakvu može dobiti prema svojoj snazi. Društvo se ni malo ne brine, da kažnjava zločince. Nanese li se kome kakva nepravda ili uvreda i on se ne osveti, onda ga preziru svi ostali“.

Ako je kod Indijanaca Sjeverne Amerike bio ubijen čovjek, njegovi su rodjaci bili jedini, koji su imali pravo nešto učiniti u toj stvari. Oni bi se u takvom slučaju sastali na dogovor i odlučili, kako treba kazniti ili se osvetiti ubojici. Vladari

plemena nisu u tomu imali ništa za reći ili učiniti.

U staroj Grčkoj nije bilo činovnika, koji su imali za cilj da progan̄jaju zločince. „Bez dvojbe“ — veli Lubbock — „čini se, da je svrha sudova u početku bila ne toliko, da kazne krivce, koliko da obuzdaju jarost osvetnika“.

Kako su prolazila stoljeća, ograničeno je malo po malo pravo osvete. Od vremena do vremena su poprimani zakoni, koji propisuju, u kakvim slučajevima se smije ili ne smije vršiti to pravo i kolika može biti kazna. Danas opstoje kod svih viših naroda sudovi, kamo povrijedjeni pojedinac može doći i podnijeti tužbu protiv krivca, te dobiti zadovoljštinu kroz odluku suda. Takvi su bar sudovi u **teoriji,** prem u **praksi** nisu uvijek pravedni. Sucu obično pomaže porota kod stvaranja odluke, porota, koja ima saslušati dokaze jedne i druge stranke i stvoriti svoj pravorijek. Pojedincima se ne dopušta, da „zakon prime u svoje ruke“.

Kod viših naroda ima mnogo preostataka starih prvobitnih običaja, koji su pojedincima dopuštali, da sami poravnavaju svoje sporove. **Dvoboj** jeste jedan od tih preostataka. Krvna **osveta** (vendetta) je drugi preostatak. Ova osveta je krvno neprijateljstvo, u kojem jedna porodica ide za tim, da osveti uvredu, nanešenu kojem njenom članu, uzvraćajući sličnu uvredu krivcu ili njegovoj obitelji. Ovaj poludivlji oblik takozvane „pravde“ prevladava na Siciliji, Sardiniji i Korsici, a u znatnoj mjeri — pod imenom „feuds“ (neprijateljstvo) — u šumskim predjelima države Kentucky, Virginia i drugih južnih država.

Nagon za osvetom, koji nalazimo u našoj naravi i koji se očituje dapače u odlukama sudova te u kaznenim zakonima svih viših naroda, jeste preostatak iz naravi naših divljih praotaca. On je nastao u onim ratobornim vremenima drevnog čovjeka, kada je svaki pojedinac bio primoran voditi borbu i nanašati štetu za štetu, da bi se održao na životu. Mi i danas osjećamo taj nagon i dopuštamo si, da postupamo prema njemu, prem nas naši ćudoredni ideali podstiču, da budemo strpljivi, da opraštamo i budemo blagi. Zašto? Jer je stroj naše naravi tako star i jer se je kretao tako dugo na odredjen način, da ga ne možemo zaustaviti.

Naša narav još nije **preradjena** po novom ukusu. A jedan od razloga je taj, što **mi ne shvaćamo,** da smo tako zaostali. Mnogi su nagoni naše naravi udešeni prema svijetu, koji je davno prošao. Mi imamo mnogo nepotrebnih poriva. Imamo mnogo podsticaja, kojima ne bi smjelo biti mjesta u nama. A svrha je ovih zadaća, da se vas upozna s tim podsticajima i kako je vaša dužnost, kao civiliziranih bića, da ih uništite. Ti podsticaji ili nagon su „zvijeri“ naše naravi,, koji se neprekidno bore za prvenstvo sa našim boljim nagonima. Oni su stariji, temeljitiji, a često puta i snažniji od boljih poriva, te nas gone, da činimo neke stvari i protiv svoje volje. Za nas je od velike važnosti u toj borbi, da shvatimo postanak, narav i sramotni značaj onih sila, s kojima se borimo.

5. NAGON SEBIČNOSTI.

Sebičnost je obzir prema sebi — pristranost prema onom dijelu svemira, koji je ograničen

našom vlastitom kožom. Uopće je u naravi ljudi, da ne mare za zlatno pravilo, da se prema sebi ponašaju sa više obzira, nego li prema drugima. Zlatno pravilo nam nalaže, da se brinemo za druge, kao i za sebe, da osjećamo isti zanos za boljak i blagostanje drugih, kao i za sebe. Ali stroj naše naravi nije načinjen za ovakovo ponašanje. Naprotiv, naše djelovanje u tom, kao i u mnogom drugom pogledu, nosi obilježje našeg niskog, životinjskog postanka.

Sebičnost može sastojati jednostavno u obziru prema sebi, ali sa obzirom prema vlastitoj osobi je obično spojeno raspoloženje, da se čini nepravdu drugima.

Sebičnost je općeniti pojam. On uključuje svojstva, kao što su: okrutnost, mržnja, nesnošljivost, grubost, neučtivost, nepravednost, tjesnogrudnost i slično. Sebičnost se često nazivlje i **egoizam** — od latinske riječi EGO, koja znači JA.

Protivno sebičnosti (ili egoizmu) jeste altruizam, što znači **obzir prema drugima.** Altruizam se izražava u svojstvima, kao što su: blagost, sućut, samilost, težnja za opraštanjem, ljubav, sažaljenje, javni duh, brastvo, učtivost, darežljivost, strpljenje, pravednost i slično.

U **idealnom** (uzornom) ljudskom biću ima prema drugima isto onoliko obzira, koliko i prema sebi, a prema sebi isti obzir, kao i prema drugima. Tu je **ravnotežje** egoizma i altruizma. Idealni čovjek slijedi zlatno pravilo. On se ponaša prema drugima istim obzirom, kao da su oni dio njega samoga.

Previše sebičnosti u ljudskoj naravi jeste velika nesreća za čovječanstvo, jer to vodi skoro u

sve pogrješke, što ih ljudi nanašaju jedni drugima. Ali to nije puka **ljudska** nesreća. To postoji u naravi skoro svih životinja. Posvuda na zemlji — od stanovnika morskih dubina, pa sve do pernatih bića, što lete pod nebom — nalazimo pojedince, koji teže za vlastitim zadovoljstvom, za svojim vlastitim ciljevima, ne obazirući se na ciljeve i zadovoljstvo drugih pojedinaca. Odatle nastaje sveopći rat i ratoborna narav, koju nalazimo posvuda na svijetu. Ovaj planet je ogrezao u sebičnosti i nečovječnosti.

Ali mi, viša bića na zemlji, uvidjamo, da u snazi ne mora uvijek biti pravo. Mi dolazimo do spoznaje, da je bolje raditi zajednički, nego li trošiti našu snagu u medjusobnim borbama. Mi vjerujemo, da je bolje sklopiti ugovor, po kojem bi svako dobio svoj udio u povlasticama i užicima svijeta, nego li da bi svako išao svojim vlastitim putem i da bi sve dobio za sebe. A zlatno pravilo — **čini drugima ono, što bi činio, kao da su oni dio tvog bića** — prestavlja taj VELIKI MIROVNI UGOVOR, za kojim teži skoro većina civiliziranih ljudi.

Previše obzira prema sebi — što nalazimo u našoj naravi — jeste, dakle, drugi preostatak iz tamnih vjekova divljaštva i životinjstva, iz kojih smo nastali mi viši ljudi. Mi, viši narodi, nastojimo živjeti životom **mira i zajedništva,** ali vidimo, da je to dosta teško i da u tom uspijevamo tek djelomično, jer je u nama preostalo tako mnogo elemenata mašinerije divljaka i zvijeri.

6. **DRUGI ZAKRŽLJALI NAGONI.**

Jedna stvar mora postati veoma jasna, pak da se razumije, zašto je od divljaka ostalo toliko na-

gona, koje viši narodi ne trebaju — drugim riječima, da se razumije, zašto su tolike stvari bile naravne i umjesne za divljaka, a mi viši narodi ih smatramo pogrješnima.

Divljak živi kao član **plemena**, sastavljenog obično od nekoliko stotina pojedinaca. Za divljaka svijet je ono mjesto, gdje on živi i kreće se. To je svijet, koji on osjeća, sluša, kuša i vidi — jedini svijet, o kojem on što zna. Za divljaka je obzorje granica svemira. Bića izvan njegovog plemena jesu izvan njegovog svijeta. Ona pripadaju posve različnoj vrsti bića, nego što je on i njegovo pleme, i prema njima se on ponaša posve drukčije. Ta bića mu nisu srodna, ona govore drugim jezikom, imaju čudnovate običaje i predrasude. Kako bi mu mogla biti ma u čemu srodna? To su njegovi **neprijatelji** — nepoznata, zločesta bića, s kojima se susreće jedino u ratovima. Njegovo je glavno zanimanje, da vodi rat protiv njih, da ih pljačka, vara i zarobljuje. On osjeća najveći užitak u tom, da ih svlada na jedan ili drugi način i da ih upokori u bitci.

Divljak se ponaša sa mržnjom i neprijateljstvom prema svima, koji ne spadaju u njegovu družinu. Svako izvan njegovog plemena jeste njegova zakonita **pljačka.** On je slobodan, da učini sve, što može, svakom izvan svog plemena. Njegovo ćudoredno ponašanje prema „strancima“ jeste skoro **protivno** držanju prema članovima svoje skupine.

Kradja nije nećudoredna za divljaka, ako se počinja prema onima, koji su izvan njegove male družine. To je srestvo odlikovanja. Isto vrijedi gledom na **laganje, obmanjivanje i varanje** — pa čak i **ubijanje.**

Viši pako narodi sačinjavaju velika društva, zvana **države,** koje obuhvaćaju na milijone ljudskih bića. Neke od ovih država zauzimlju čitava kopna. Njih dapače spajaju ugovori i trgovina, veze simpatije i sporazuma u jedan golem svjetski savez.

Divljak je gradjanin plemena. Njegovi zemljaci sačinjavaju nekoliko stotina pojedinaca. Svi su ostali stanovnici zemlje njegovi neprijatelji. **Mi** smo pako gradjani **civiliziranog svijeta.** Mi zapravo **nemamo neprijatelja** u starom smislu. **Niko** nije naša zakonita **pljačka.** Ali u našoj naravi su preostali nagoni, da **krademo** i **lažemo,** da **obmanjujemo** i **varamo,** da se prema drugima ponašamo, **kao da su** naša **pljačka.**

Ova promjena svijeta uopće od **predmeta pljačke** u **sugradjane** jeste vanredno čudna. Tu promjenu treba shvatiti, da bi mogli razumjeti mnoge lutajuće težnje, koje nalazimo danas u našoj naravi.

Odvažnost i vjernost su dvije glavne vrline divljaka. **Vjernost** (lojalnost) je težnja, da se bez žacanja od ičesa prianja uz stanovitog pojedinca ili skupinu. I tako dugo, dok je čovječanstvo bilo podijeljeno u male, medjusobno ratujuće stranke (plemena), bilo je ovo svojstvo vjernosti jako pohvalno. No raspad plemena, njihovo spajanje u velike hrpe ljudi, prozvane narodima, te dalnje udruživanje naroda kroz medjunarodni saobraćaj, trgovinu i ugovore znatno je smanjilo potrebu vjernosti — barem potrebu **mjesne** vjernosti.

Staru divljačku vrst vjernosti se još uvijek vidi u duhu, što ga pokazuju stanovite skupine više ili manje zločinačkih pojedinaca, koji stoje jedan uz drugoga i to smatraju jedinim načinom, da se

rulju ne bi uhvatilo. Član rulje zločinaca, koji bi „izdao“ ostale, jeste zao stvor, zločinac — sa stanovišta rulje. Ali on je čestit gradjanin — sa višeg stanovišta društva. On čini upravo ono, što mora činiti.

„Vjernost“, koju djeca očituju prema prestupniku iz svoje skupine, jeste na vlas ista vrst „vjernosti“, kakovu zločinci posvuda silno hvale. Svaki onaj, koji neće ili ne mari da javi o stanovitom prekršaju i time pomaže, da se zataji zločin ili nered, jeste i sam donekle odgovoran za taj prekršaj. Dječaci i djevojčice, koji u neredu štite kojega iz svoje sredine, i sami sudjeluju u počinjenoj krivnji. Oni time postupaju u duhu pogrješno shvaćene vjernosti. Oni potpomažu nered. Dužnost prijateljstva ne nalaže čovjeku, da svog prijatelja štiti u zločinu. Zločince se ne bi nikada uhvatilo, kad bi zločincu bio „vjeran“ svaki, kojem je poznat zločin.

7. NEKI NOVIJI NAGONI.

Ljudska narav je porast — nagomilavanje. Elementi (sastojci), koji ju sačinjavaju, dodavani su jedan za drugim. Neki su od tih sastojaka veoma stari i temeljiti, a drugi su noviji. Kako je već pokazano, mnogi su nagoni, koje nalazimo u sebi, predljudskog porijetla, te su opstojali na milijone i milijone godina, prije nego je bilo ljudskih bića na svijetu. Ljudi su baštinili te nagone od životinjskih predja, upravo kao što su baštinili hrptenjaču i ostale dijelove tijela. Hrptenjača se nije stvorila kod ljudi. Mi smo je baštinili od nižih sisavaca, koji su je naslijedili od plazavaca. Ovi su je opet baštinili od žaba, žabe od riba, a kod

riba se je ona stvorila. Na isti način su se razvili nagoni za ubijanjem, tučnjavom i igranjem, nagon straha i ljubavi prema djeci. Ovi su nagoni nastali kod predljudskih predja na milijone godina prije, nego se je moglo i sanjati o ljudima.

Mnoga divlja plemena nemaju riječi, da izraze **simpatiju** (sućut), **pravednost, nevinost, umjerenost, čovječnost, skromnost, zahvalnost, samilost** i **kajanje,** što pokazuje, da ona nemaju pojmova, ili bar dobro odredjenih pojmova, o tim vrlinama. Naravski, najstariji ljudi mora da su bili jako nalik na ona niža bića, iz kojih su se razvili. Oni su postupali manje ili više slijepo, bez razumijevanja, bez predvidjanja i pouzdanja, na što mislimo, kad obilježujemo vladanje **čovjeka.**

Stidljivost je nagon, koji čini, da sakrivamo stanovite dijelove svog tijela — kod viših naroda veći dio tijela, osim ruku i glave. Sigurno je, da životinje nemaju tog nagona. A nemaju ga ni mala djeca. Ima takodjer na milijone prvobitnih ljudi, boraveći u žarkim predjelima, koji upoće ne nose odjeću, pak prema tome nemaju ni osjećaja stidljivosti.

Stidljivost je u velike stvar običaja. Turske žene si pokrivaju lice. Stidljivost je nastala u ljudsko doba razvijanja — kao posljedica nježnosti i medjusobnog obuzdavanja spolova.

Divljaku je nepoznata **romantična ljubav** — nježno i otegnuto udvaranje. Ljubav prvobitnih naroda je više kao i ljubav drugih životinja. Njima manjka ona nježnost, ljepota i romantičnost, koja odlikuje ljubav viših ljudi.

Čistoća je drugi nagon, koji se je razvio nakon divljačkih vremena. Prvobitnim narodima nije odvratna nečistoća. Oni su iz naravi nečisti. Kod

viših naroda nagon čistoće zasijeca ne samo u njihovu osobu, nego se proteže i na kuću, ulice, polja, urede itd. Čistoća je crta savremene **umjetnosti.** Umjetnik skoro najviše drži do ubavosti i čistoće vlastite osobe, svoje sobe, svoje kuće i svog svijeta.

Zahvalnost je nagon, koji je slab dapače i kod viših naroda, dok on skoro posve manjka divljacima. O Eskimima se veli: „Oni sami ništa ne daju, a da ne bi očekivali isto toliko u zamjenu — i pošto si ne mogu zamisliti drukčije vladanje, oni su, naravno, posve manjkavi u zahvalnosti". Dar je djelo srca, ako je čist. To je **darežljivost.** To je izražaj simpatije i ljubavi. Tu se ništa ne očekuje u zamjenu. No davanje kod prvobitnih naroda jeste puko **trgovanje.**

Hvala budi djelovanju zakona biogeneze, koji sili svako biće, da u svom pojedinačnom razvoju prodje kroz stupnjeve svojih predja, djeca viših rasa čovječanstva imaju, poput divljaka, malo ili ni malo osjećaja zahvalnosti. Ne znam kolike usluge i dobročinstva učinili djetetu, kolike žrtve za njega prinijeli, svejedno nećete u njem izazvati osjećaj zahvalnosti. Dugo vremena, od kako je mati naučila dijete, da kaže „hvala", nema u njemu **osjećaja** zahvalnosti, koji bi odgovarao toj riječi. Ono nije iskreno. Dapače dosta veliki dječaci i djevojčice mogu primiti najveće usluge od drugih i na sve to zaboraviti u roku od nekoliko tjedana ili mjeseci. Obična stvar je čak i kod odraslih osoba, da tako slabo cijene učinjene usluge, da na njih zaborave u nekoliko tjedana. I skoro svaki dar je iskvaren u velikoj mjeri **trgovačkim** duhom. Darovi nisu čisti.

Neki su oblici **simpatije** (sućuti) veoma stari. Simpatija matere prema svom djetetu je predljudska. Mi ju nalazimo dobro razvijenu kod ptica, medvjeda, majmuna, pasa, kitova, miševa i mnogih drugih životinja.

Dapače i sućut **počinje** kod nižih životinja. Pas liže drugog psa. Romanes je imao psa, koji nije dopuštao, da se tuče druge pse; isto tako je branio, da se šiba konja, kad je na njem jašio njegov gospodar. Majmuni takodjer gaje veliku simpatiju (sućut) jedni prema drugima, a naročito za vrijeme bolesti.

Divljaci gaje simpatiju jedni prema drugima, ali općenito je taj osjećaj slab. To se pokazuje u njihovom dosta proširenom običaju, da za vrijeme gladi ubijaju svoje stare ljude. „Starice ne valjaju; psi ubijaju druge“! Tako se izražavaju divljaci. Stari su Rimljani običavali izlagati svoje beznadno bolesne robove na jedan otok rijeke Tiber, gdje su pogibali od gladi i pomanjkanja brige.

Nagon sućuti kod viših naroda je daleko slabiji od mnogih drugih starijih nagona, kao što je, na primjer, nagon za lovom te nagon za tučnjavom. Kad se uzbudi potonja dva nagona, oni potpuno prevladaju nad nagonom sućuti. Samo neka „divljak“ u nama osjeti miris krvi i — mi smo gotovi sa našim simpatijama! Najnovije stečevine ljudskog značaja su poput nježnog drveća u šumi; njih često puta zaguše i nadvise stariji nagoni.

Veliki porast simpatije kod viših naroda se očituje u njihovoj osjetljivosti prema nepravdi i stradanju drugih ljudi. Golema nesreća u jednom kraju zemlje, pa čak i strane zemlje, potresa ostalu zemlju, a dapače i druge zemlje. Ljudi siplju svoj novac i usluge u prilog nastradalih, skoro ka-

ko bi činili za svoju braću. To je lijepo. Sustavna i javna skrb za siročad, starce, slijepe, gluhe i osakaćene jeste drugi veliki izražaj simpatije.

Kad dodjemo tako daleko, da preuredimo naš industrijalni sistem, kako bi svakom omogućili donekle jednaku priliku, da živi i uživa život, time ćemo dati drugi veliki izražaj ljudske simpatije — koja nam je silno potrebna. Mi se **slažemo** u **proizvadjanju** onoga, što trebamo, kod česa jedni čine jednu, a drugi drugu stvar, ali **raspodjela** proizvoda jeste **slučajna i prvobitna.** To je kao da bismo svi otišli raditi i načiniti stvari, koje trebamo — svako teško radeći, da napuni vreću — a da se onda svi stanemo tući i hrvati, ko bi od nas dobio ono, što je u vreći. Jaki i sebični dobivaju više, nego što trebaju, dok slabi i skromni dobiju malo ili ništa. To pokazuje pomanjkanje i simpatije i razbora.

Savjest se katkada nazivlje — „moralni razum". To je ona stvar u nama, koja nam pomaže, da spoznamo što je **pravo,** što li **krivo.** Savjest je veoma slaba kod divljaka, od kojih mnogi nemaju skoro ni pojma o pravu i krivu. „Savjest" — veli Burton — „ne opstoji u istočnoj Africi. Kajanje znači naprosto sažaljenje radi promašene prilike, da se počini kakav zločin. Razbojstvo i ubijanje su odlike junaka, i što je grozniji zločin, tim je veći junak".

Darwin veli, da je savjest „najplemenitiji od svih čovječjih nagona". Taj je nagon jedini, koji više nego svi ostali odlikuje čovjeka od drugih životinja. Čovjek može, kroz dugovremeno unapredjivanje svoje savjesti, postati tako potpuni gospodar nad samim sobom, da bi bio kadar obuzdati svoje želje i strasti. Gladan čovjek ne misli

na kradju hrane, a uvrijedjeni ne vrši osvetu — osim u posebnim slučajevima. Kod IDEALNOG ČOVJEKA su svi ostali nagoni robovi VRHOVNOM NAGONU SAVJESTI — **sve su pohote nijeme, kad dužnost govori.**

Kod divljaka nema **težnje za napretkom** — bilo pojedinca ili roda. Mnogi su divljaci danas u istom položaju, kao kad su ih po prvi put otkrili pred nekoliko stoljeća. Mi smo skloni misliti, da je napredak naravno stanje čovječanstva, ali to nije istina. Kod starih naroda nije o tome bilo dapače ni pomisli. Pa čak ni danas veliki dijelovi čovječanstva ne pokazuju nikakovu želju za vlastitim poboljšanjem, kao što ni za poboljšanjem svojih običaja i svojih ustanova. Dapače se i kod viših naroda gleda na reformatora s nepovjerenjem i smatra ga se narušiteljem mira. Osnovna je težnja u ljudskoj naravi, da bude nepomična, ili ako nije to, bar da se opetuje. Ova težnja potpuno vlada kod divljaka. Divljak **se ponosi,** što gradi svoju kolibu na isti način, kako su činili njegovi predji, što misli onako, kako su mislili njegovi predji na tisuće godina prije njega. Sir Samuel Baker iznaša u svom sastavku o „Rasama nilske doline", da svako pleme u srednjoj Africi ima svoju posebnu vrst kolibe i da su kolibe različnih plemena isto onako stalne u svom stilu, kao što su i ptičja gnijezda. Isto vrijedi za njihovu odjeću, jezik, običaje i vjere. Creek Indijanci (u Sjevernoj Americi) smijali su se svakome, koji bi im natuknuo, da moraju promijeniti svoje stare običaje života. Crnci u Husi (Afrika) vele: „Kad je ista stvar bila dobra za mog oca, ista je stvar dobra i za mene". Livingstone veli o nekim urodjenicima Afrike: „Često im poklanjah željezne žli-

ce, i bilo je čudno promatrati, kako je kod njih prevladavao običaj, da jedu rukama, prem su se veselili žlicama. Oni bi žlicom zagrabili malo mlijeka, ali mjesto da ga izliju u usta žlicom, oni bi ga izlili na lijevi dlan, a odanle dali u usta". Tylor veli, da su se Dajaci (urodjenici otoka Bornea) tako protivili svakoj promjeni svojih običaja, da su globili svakoga, koji bi sjekao drva po evropskom uzoru. Samo **neke** su rase kadre da se razvijaju i razvijanje smatraju prikladnim djelovanjem za ljudska bića; a od tih rasa sposobni su za razvoj samo **neki ljudi.**

Nema u ljudskoj naravi nagona, koji je više napredovao za vrijeme ljudskog razdoblja, nego što je nagon **čovječnosti.** Čovječnost znači — brastvo, duh obitelji. **Ljudi su braća.** I oni moraju gajiti medjusobni bratski osjećaj, osjećaj sućuti i jedinstva, kao što čine braća. Svi smo mi došli iz iste velike utrobe života, imamo istu osjetljivost za užitak i bol, iste slabosti — i svi hrlimo prema istom konačnom udesu. Svi si moramo pružiti ruke. Moramo biti **drugovi.** Ovo je siv svijet. U njemu je dosta tuge, kad bi dapače i prestali mučiti jedan drugoga — tuge, koja nastaje usljed poplava, gladi, požara, potresa, bura, bolesti i smrti. Moramo vjerovati jedan drugome, moramo se ljubiti, gajiti medjusobnu simpatiju, pomagati jedan drugome, biti snošljivi i popustljivi. Jer zar ne znamo, kako su božanske ove stvari, kad se čine nama?

Darwin je napisao slijedeće:

„Kako čovjek napreduje u civilizaciji i kako se mala plemena ujedinjuju u veće zajednice, najjednostavniji razbor mora poučiti svakog pojedinca, da on mora protegnuti svoje simpatije na sve

članove naroda, prem su mu osobno nepoznati. Kad se jednom dodje do te točke, ostat će samo umjetna zapreka, koja će smetati, da svoje simpatije ne protegne na ljude svih narodnosti. Ali, na nesreću, iskustvo nam pokazuje, da će — ako su ljudi odijeljeni od nas velikim razlikama u izgledu ili običajima — proći dugo vremena, prije nego što bi na njih gledali kao na svoju braću.

Sućut izvan granica čovjeka, to jest čovječnost prema drugim životinjama, čini se, da spada medju najnovije stečevine. Toga očevidno ne-

DUH ČOVJEČNOSTI.

ma kod divljaka, izuzev sućut prema svojim omiljelim životinjama. Kako malo su o tom znali stari Rimljani, vidi se po njihovim mrskim gladijatorskim prestavama. Sam pojam čovječnosti prema životinjama — u koliko sam mogao primijetiti — bio je nov većini urodjenika (Gauča) u Pampasima (Južna Amerika). Čini se, da ova vrlina — jedna od najplemenitijih, kojom je obdaren čovjek — nastaje usljed toga, što naše simpatije postaju nježnije i što se više proširuju, dok se

ne protegnu na sva ćutljiva bića. Čim se počne ovu vrlinu provadjati i štovati po nekolicini, ona **se prenaša**, putem primjera i upute, na mlade, a napokon postaje sastavni dio javnog mnijenja".

Humanitarianizam je općenito ime za višu čovječnost, koja obuhvaća cijelo životinjsko carstvo, ili bar ona živa bića, koja mogu **osjećati.** Humanitarianizam jeste konačni cilj ljudske simpatije. Počam od plemena (ili obitelji, ili čak pojedinca), nagon sućuti (simpatije) se je protegao od plemena na savez, od saveza na narod, od naroda na rasu, od rase na vrstu. Taj nagon neprekidno raste, postaje dublji medju podrazredima ljudske vrsti i neprestano obuhvaća neljudske stanovnike zemlje. Njemu je konačno sudjeno da dosegne najudaljenije obale velikog oceana osjećaja. Gdjegod ima tjelesa, što krvare, i duša, što tuguju, tamo ljudska sućut mora ići, poput andjela, svom svojom blagošću i ljekovitošću — dapače dolje do niskih i prezrenih, ali uživajućih i stradajućih civilizacija pod našim nogama u travi, u zemlji i u kristalnim dubinama.

8. ZAKRŽLJALI OBIČAJI I USTANOVE.

Ljudi su kao ovce. Oni misle i čine mnoge stvari ne zato, što su te stvari korisne i misli istinite, nego stoga, što su ovako mislili i činili drugi, koji su davno umrli. Oni oponašaju svoje predje. Svaki naraštaj skače preko istih ograda, kao i prijašnji naraštaji ljudski, prem u većini slučajeva to nije korisno, ili, ako je ikada bilo korisno, to je već davno prošlo. **To je glas prošlosti** — najstarija i najbeznadnija vrst ljudskog ropstva.

Civilizacija je nalik na vlak. Ona vuče za sobom mnogo stvari, koje zaista pripadaju prošlo-

sti. To nisu samo zakržljali nagoni, nego takodjer i zakržljali **običaji, nazori, ideali** i **ustanove.**

Običaji su dosta slični nagonima. To su ustanovljeni načini djelovanja, kojih se drže članovi plemena ili naroda. Može ih se nazvati plemenskim ili narodnim običajima.

Obično se drži, da divljak — živući u svijetu naravi — ima tu prednost u isporedbi sa više civiliziranim čovjekom, jer može činiti što ga volja. To je velika zabluda. Divljak nije slobodan ni u kojem pogledu. Svagdanji život divljaka po cijelom svijetu je ograničen navadama i pravilima, koja nisu ništa manje stroža od pisanih zakona. „Običaj u dalekim pustarama Afrike“ — veli jedan pisac — „muči i kinji jadno čovječanstvo isto onako, kao i u velikoj kaznioni civilizacije“.

Australski divljak ne može činiti što hoće dapače ni sa onim, što ubije u lovu, već sve mora podijeliti prema strogim pravilima: jednu nogu jednom članu porodice, drugu pako drugom članu, prsa trećem itd.

Kod indijanskog plemena Mayas u Južnoj Americi „udatim ženama se ne dopušta da jedu govedinu ili majmuna, a djevojke ne smiju jesti meso ili ribu, koja je dulja od jedne noge“.

Kod Samojeda ne dopušta se ženama da jedu glavu soba (sjevernog jelena) niti da prolaze kolibom iza vatre.

Javni poslovi kod neciviliziranih i polucivliziranih naroda se vode prema dosadnim formalnostima i strogom propisu pravila, koja su baštinili od starih pokoljenja. Oni se silno protive svakoj promjeni ustanovljenih običaja.

Ovdje, u ovoj naravnoj konzervativnosti (težnji za očuvanjem postojećega) divljaka, u njego-

vom nagnuću, da se drži ustanovljenih pravila i običaja, nalazimo razjašnjenje onog poštovanja, koje viši narodi gaje prema svemu, što su dobili iz prošlosti. **Mi se još nismo oslobodili težnje divljaka, da budemo nepromjenljivi.**

Običaj viših naroda, da oponašaju jedan drugoga u odjeći, jeste dovoljno glup, a da nam ne bi došao ravno iz srca Afrike. Zašto žene nose šešire poput vrata od staje i cjevaste suknje, te čine iz sebe lakrdijaše u svojoj odjeći? Samo stoga, što

SLIJEDJENJE VODJE.

isto čine druge žene. One nemaju dovoljno ukusa i samostalnosti, da se oblače pristojno, dok svi drugi isto ne čine. Bude li ikad došlo vrijeme, kada će žene razviti smisao za umjetnost, one se neće oblačiti kao čudakinje samo zato, što i drugi to čine.

Riječ „decimal“ je pridjev, koji dolazi od imenice **decem,** latinske riječi, što znači **deset.** Decimalni (desetični) sistem zove se naš sistem brojeva, koji je tako uredjen, da deset nižega reda či-

ni jedan višega reda — deset jedinica čini deset, deset desetica sto, deset stotina tisuću itd.

Zašto imamo sistem **desetica?** Zašto ne sistem osmica, petica ili dvanaestica? Imamo li desetični sistem zato, što je to najbolji sistem? Ili se je on nametnuo čovječanstvu kakvim slučajem nekada u prošlosti? Mi rastemo, rabeći desetični sistem; ne znamo za drugi sistem; a većina je nas tako nesvijesna, da si ne može ni zamisliti kakav drugi sistem.

Desetični sistem brojeva nije najbolji sistem. Čovječanstvo ga je poprimilo, usljed stanovitih okolnosti, tamo daleko u prvim stupnjevima ljudskog razvoja.

Prije nego je opstojala znanost matematika — prije geometrije, trigonometrije, algebre, pa i samog računstva — ljudi su brojili na prste. Nisu mogli brojiti na pamet, a još nisu bili izumili brojke ili druge matematičke znakove. Činjenica, što je matematika (računstvo) počela na prstima i što čovjek ima deset prstiju, jeste ona okolnost, koja je stvorila i nametnula nam, možda na sva vremena, brojni sistem sa deseticama.

Da je čovjek imao četiri prsta na ruci, mjesto pet, mi bi danas možda imali sistem **osmica,** mjesto sistema desetica. A sistem osmica bio bi upravo tako dobar, kao sistem desetica, a možda i nešto bolji. Da je pako čovjek imao šest prstiju na svakoj ruci, mjesto pet, nema dvojbe, da bismo danas imali sistem **dvanaestica,** duodecimalni sistem, koji bi bio znatno bolji od sadanjeg desetičnog sistema.

Sistem dvanaestica bio bi podesniji od desetičnog sistema. Deset se dijeli samo sa 2 i 5, dok se dvanaest dijeli sa 2, 3, 4 i 6. Po desetičnom si-

stemu moramo računati sa 1, 2, 5 i 10 te sa kojim višekratnikom desetice; ali kod duodecimalnog (dvanaestičnog) sistema bi mogli računati sa 1, 2, 3, 4, 6, 12 i sa višekratnicima brojke dvanaest.

Kad velimo „tri put dvadeset“, time brojimo po staroj preostaloj metodi prstiju, služeći se sa „dvadeset“, t. j. kako bi rekao meksikanski i karipski (Carib) Indijanac za „jednog čovjeka“: broj prstiju čovjeka na rukama i nogama.

Grčki i latinski su zakržljali jezici — jezici, koji su izašli iz uporabe, ali još nisu propali.

Zakržljali dijelovi riječi su i slova, koja se ne izgovaraju. Uopće, sva su se takva slova nekada izgovarala. Nu mnoga su slova izašla iz uporabe, usljed promjena riječi kod drugih narodnosti ili pak zbog promjena običaja kod onih, koji su ih rabili.

Uzmimo za primjer englesku riječ **knight** (vitez), koja se čita „najt“. Slovo **k** se ne izgovara, kao što ni slova **gh.** Ali naši su ih predji izgovarali, kao što Nijemci danas izgovaraju svoju riječ **knecht,** što na hrvatskom znači **sluga, rob.** Isto je sa francuskom riječju **temps,** što znači „vrijeme“. Slova **p** i **s** se ne izgovaraju. Ali Rimljani, od kojih su Francuzi uzeli tu riječ, rabili su sva slova, jer su tu riječ pisali i izgovarali **tempus.**

Živimo u doba, kada se neke (prem ne mnoge) engleske riječi počinju pisati jednostavnije. Čemu dodavati **ugh** riječi **tho** (premda) i time činiti, da ista riječ bude dva puta dulja, nego što mora biti? Zašto ne bi riječ **thru** — ili, kako se obično piše, **through** (kroz) — pisali onako, kako ju izgovaramo? Čemu dodavati ona tri nepotreb-

na slova **ogh?** Ili, zašto ne bi umetnuli, punoće radi, slova **ty** ili **ski?**

Život je previše kratak, a da bi polovicu proveli u tom, kako ćemo naučiti pisati. Mi moramo imati slovo za svaki zvuk i zvuk za svako slovo. Onda bi svako mogao za nekoliko sati ili dana naučiti, kako se piše kojagod riječ u jeziku, pa makar čuo tu riječ prije ili ju nikad ne čuo. Prestanemo li izgovarati koji **zvuk** u riječi, moramo u pisanju izbaciti i slovo, koje odgovara dotičnom zvuku.

Dvadeset i šest slova engleske abecede bijahu u početku slike. Oblici ili slova danas jesu jako promijenjeni preostaci izvornih slika, od kojih su slova nastala. Slova su se otrcala do svojih sadanjih osebujnih oblika, prolazeći kroz ruku raznih naroda, od kojih su konačno došla do nas. Englezi su dobili svoju abecedu od Rimljana, a ovi su je dobili od Grka. Grci su je dobili od Feničana, a Feničani od egipatskih pisaca, koji su pisali na papirusu. Ovi su je dobili od pisaca slika, koji su svoju neobičnu književnost urezivali na granitnim grobnicama kraj Nila u samoj zori ljudske povijesti.

A, prvo slovo abecede, jeste slika orla, promijenjena usljed dugovremene uporabe; B je u početku bio — slika ždrala; C prestavlja tron; D je znak za ruku; F je osa; H sito; K je kupa; L je lavica; M je sovuljaga; N je visina vode; R je usta; S je vrt; T je zamka; X je naslon stolca; Z je patka.

Najraniji oblik ženidbe bijaše ženidba putem otmice. Muškarac je ukrao ženu — obično iz drugog plemena — i vodio ju kući silom.

Veza izmedju sile i ženidbe je tako ukorijenjena, da se je izlika dobivanja žene silom sačuvala dugo vremena, iza kako je prestala svaka potreba u tu svrhu. Postepeno se je to pretvorilo u **puku ceremoniju.**

Kod ceremonija (obreda), kojima je okružen bračni dogadjaj kod viših naroda, ima mnogo zakržljalih preostataka starog oblika ženidbe. Vjenčani prsten je stari znak obveze, koji je žena primala, kad je dala zalog ropstva i odanosti. Dolazak mladoženje sa svojim pomoćnicima jeste pljačkaški pothvat — u prenešenom smislu. Medeni mjesec je — otmica. A bacanje raznih stvari od strane prijatelja i rodjaka za odlazećim vjenčanim parom jeste vesela patvorina oboružanog prosvjeda, što su ga stavljali rodjaci djevojke u staro doba, kada je medju njih došao razbojnik-muškarac.

U svim zemljama, gdje se odigrava nagla promjena od monarhističkog u demokratični oblik vladanja, ima još uvijek mnogo preostalih crta iz starog monarhističkog poretka. Engleska gospodska kuća bijaše nekada glavno zakonodavno tijelo u Engleskoj — osim kralja. Ali njena je vlast postepeno prešla na dolnju kuću, koja je vjernija prestavnica naroda. Gospodska kuća opstoji kroz pokretnu silu iz prošlosti, kad je ona bila korisna. Isto vrijedi i za engleskog kralja. Kralj je u početku imao skoro neograničenu moć i vlast. Ali je kašnje bio ograničen i lišen jedne povlastice za drugom, prvo po gospodskoj kući, a zatim po donjoj kući, dok nije postao **crvoliko slijepo crijevo engleske vladavine.**

Naš natječajni industrijalni sistem je zakržljala ustanova. On je preostatak iz borbenih vjekova

prošlosti. To je oblik ratovanja. On ne odgovara svijetu zajedništva i podjele rada. Viši ljudi su bića simpatije. Oni posjeduju narav, koja se može staviti u položaj drugih. Njihov je ideal — ZLATNO PRAVILO. Ali naš industrijalni sistem nas sili, da se medjusobno borimo. On čini naša srca okorjelima. To je sistem ljudožderstva. Mjesto da u nas usadjuje osjećaj brastva, on nas sili da žderemo jedan drugoga. On će proći. Već je daleko otišao putem prijelaza u sistem, koji će se temeljiti na sućuti i sustavnoj uzajamnosti.

Kamogod se okrenemo, nalazimo svjedočanstvo o tom, da je takozvana „civilizacija" viših naroda **umjetna stvar,** koja je nastala iz „civilizacije" divljaka. U ovoj „civilizaciji" posvuda nalazimo crte starog, prijašnjeg i nestajućeg poretka — običaje, zakone, nazore, jezike, ideale i ustanove — crte, koje ne djeluju, no koje opstoje u više ili manje prolaznom stanju, snagom istih zakona, koji ovjekovječuju crvoliko slijepo crijevo, dlake, što pokrivaju naše tijelo, te nagone za lovom i tučnjavom u našoj naravi. Od velike je važnosti za nas, da možemo prepoznasti ove preostale crte, kako bi ih se što lakše oslobodili i kako bi im konačno okrenuli ledja u našem naporu, da pohrlimo prema BOLJEM SVIJETU.

Konac.

Date Due

DEMCO NO. 38-298

The Ohio State University
3 2435 00897 4818
001
HM136M5616C7
DIVLJI PREOSTACI

THE OHIO STATE UNIVERSITY BOOK DEPOSITORY
D AISLE SECT SHLF SIDE POS ITEM C
8 04 06 02 7 15 003 8